

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ МОВознавства ім. О. О. Потебні

ВИДАВНИЦТВО „НАУКОВА ДУМКА“

Ю. К. Рєгбко
**СУЧАСНІ
УКРАЇНСЬКІ
ПРІЗВИЩА**

КИЇВ — 1966

У книзі розглядається виникнення, словотвір та поширення сучасних українських родових назв (прізвищ), що дає можливість зрозуміти їх значення та проливає світло на різні сторони суспільного життя України в період формування й закріплення особових родових назв.

Видання стане в пригоді мовознавцям-ономастам, викладачам вузів та шкіл, працівникам преси, радіо та різних установ, що відають оформленням документів.

Відповідальний редактор
доктор філологічних наук
І. І. КОВАЛИК

Юлиан Константинович Редько
Современные украинские фамилии
(На украинском языке)

Друкується за постановою вченої ради
Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні
АН УРСР

Редактор Н. М. Сидоренко. Художній редактор В. М. Тепляков. Оформлення художника В. І. Юрчишина. Технічний редактор Н. П. Рахліна. Коректор В. О. Будкіна.

БФ 37003. Зам. № 131. Вид. № 134.
Тираж 6000. Папір № 2, 84×108^{1/32}. Друк.
фіз. аркушів 6,75+2 вкл. Умовн. друк.
аркушів 11,97. Обліково-видавн. аркушів
12,38. Підписано до друку 11.V. 1966 р.

Ціна 86 коп.

Видавництво «Наукова думка», Київ,
вул. Репіна, 3.

Обласна книжкова друкарня Львівського
обласного управління по пресі, Львів,
Стефаника, 11.

4У
РЗЗ

ВСТУП

Сучасна наука приділяє значну увагу питанням ономастики. Існує Міжнародний комітет ономастичних наук з центром в м. Лювені (Бельгія), який видає свій орган «Onoma. Bulletin d'information et de bibliographie», а в різних країнах виходять спеціальні ономастичні журнали, як, наприклад, у Франції «Revue internationale d'onomastique», у Швеції «Namn och bygd», в Польщі «Onomastica». Основоположником слов'янської ономастики є відомий славіст Ф. Міклошич, який в 1860—1874 рр. опублікував три важливих дослідження слов'янських особових і географічних назв¹. Для вивчення особових власних назв у Росії мають велике значення роботи Н. М. Тупикова, Г. А. Ільїнського, А. М. Селищева, В. К. Чичагова й ін. Польськими особовими назвами цікавилися спочатку вчені-немовознавці — З. Глогер, Я. Карлович, К. Мошинський, Я. С. Бистронь. Пізніше появились праці мовознавців — К. Нітша, В. Ташицького, С. Роспанда, Т. Мілевського та ін. Особові назви Югославії вивчали Т. Маретич, Р. Рогич, П. Скок; у Чехословаччині питаннями ономастики займаються В. Шмілауер, Й. Свобода й ін. Білоруські особові назви досліджує М. В. Бірила.

Першою опублікованою працею про українські прізвища була невелика стаття А. І. Степовича «Заметка о происхождении малорусских фамилий», надрукована в 1882 р. у воронезьких «Филологических записках».

¹ Див. F. Miklosich, Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen, Heidelberg, 1927.

У 1885 р. журнал «Киевская старина» опублікував статтю професора Харківського університету М. Ф. Сумцова «Малорусские фамильные прозвания», пізніше — другу його працю «Уличные клички» (розділ із ширшої праці «Культурные переживания») ². Українським прізвищем присвячена також невелика стаття В. Ястребова ³. У працях Сумцова й Ястребова знаходимо багато інформації про конкретні факти виникнення прізвищ. Для дослідження родових прізвищ ці вказівки дуже цінні, бо величезна кількість прізвищ розвинулась саме з них.

З наукового погляду більш цінними є ономастичні праці В. Охримовича й І. Франка. У журналі «Жите і слово» за 1895 р. В. Охримович надрукував роботу «Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних», перший розділ якої має заголовок «Про сільські прозвища» ⁴. Охримович цікавився, головним чином, прізвищами і розглядав їх на матеріалі двох карпатських сіл. Як юриста, автора цікавив сам процес творення прізвищ і їх пізнішого закріплення за родами. Спостереження Охримовича влучні, і його висновки відіграють чимало роль у вивченні шляхів формування особових назв на Україні.

До історичного матеріалу з ономастики першим звернувся І. Я. Франко. У своїй праці «Причинки до української ономастики» ⁵ він підкреслює, що особові назви є важливим матеріалом як для філолога, який досліджує структуру мови, так і для історика та етнографа. Початок закріплення прізвищ як спадкових родових назв зробило, як твердить Франко, духовенство. Перший Петро Могила в 1642 р. доручив священникам вести метрики народжених, зашлюблених та померлих. Але найбільша частина метрик XVII—XVIII ст. не має вартості, бо в них записувалися самі імена і зовсім ігнорувалися родові та всякі інші прізвища. «Тільки з 1772 року, коли Галицька Русь перейшла під Австрію, датується правильне ведення реєстрів усієї людності, отже, і закріплення тих родових прізвищ, які застала тодішня

² Див. «Киевская старина», т. 24, 1889.

³ Див. В. Ястребов, Малорусские прозвиза Херсонской губернии, Одесса, 1893 (відбиток із «Малороссийского календаря»).

⁴ Див. «Жите і слово», т. III, 1895, стор. 302—307.

⁵ Іван Франко, Причинки до української ономастики, Науковий збірник Т-ва ім. Т. Шевченка, Львів, 1906, стор. 185—218 (також окр. відбиток).

адміністрація» ⁶. (Очевидно, Франко має на увазі лише українські землі, що входили до складу Австро-Угорської імперії.)

Франко розглядає в своїй праці три архаїчних типи українських прізвищ: 1) у формі род. відм. одн. (*Долінського, Кривого*); 2) типу *Процев'я, Романча*; 3) прізвища, утворені від другого типу у формі род. відм. мн. (*Процев'ят, Романчат*). Матеріал для свого дослідження Франко черпав з документів і судових актів XVI—XVII ст. і прийшов до висновку, що прізвища цих трьох типів були пов'язані з організацією давнього землеволодіння, а саме з так званими дворищами.

В радянський період українській антропоніміці присвячено праці М. Корниловича, В. Сімовича, Л. Гумецької, І. Ковалика, О. Ткаченка, І. Сухомлина, З. Ніколаєнко, П. Чучки, В. Німчука й ін.

М. Корнилович надрукував дві цікаві статті в «Етнографічному віснику», в яких на основі «Ревизских сказок» та інших документів розглядає питання виникнення прізвищ українських селян ⁷. Цінними є роботи В. Сімовича, в яких він дав ґрунтовний аналіз утворення й історичного розвитку особових назв на -но, -хно, -ко, -енко, -ло, -ьо ⁸.

Чимало уваги виникненню особових назв присвятила Л. Л. Гумецька ⁹. На основі актових пам'яток XIV—XV ст. вона аналізує особові назви за принципом їх словотвору та вказує на їх етимологію. Слід згадати також працю О. Б. Ткаченка ¹⁰, який розглядає тільки один тип українських прізвищ — з суфіксом -енк-о на

⁶ Іван Франко, Причинки до української ономастики, стор. 187.

⁷ Див. М. Корнилович, Огляд народних родових прізвищ на Холмщині й Підляшші, Етнографічний вісник ВУАН, кн. 2, К., 1926, стор. 113—123; його ж, Народна родова ономастика на Волині наприкінці XVIII і в I пол. XIX в., Етнографічний вісник ВУАН, кн. 9, К., 1930, стор. 127—131.

⁸ Див. В. Сімович, Українські іменники чоловічого роду на -о в історичному розвитку й освітленні, Наук. збірник Укр. пед. інституту ім. М. Драгоманова в Празі, т. I, Прага, 1929, стор. 305—369; його ж, Українські чоловічі імення осіб на -но, Збірник Комісії для дослідження історії української мови, т. I, К., 1931, стор. 87—111.

⁹ Л. Гумецька, Нарис словотворчої системи української актової мови XIV—XV ст., К., 1958.

¹⁰ Див. О. Б. Ткаченко, Прізвища з суфіксом -енк-о та споріднені утворення, Слов'янське мовознавство, т. II, К., 1958, стор. 38—53.

фоні споріднених утворень в інших слов'янських мовах. У своїй кандидатській дисертації І. Д. Сухомлин досліджує особові назви Полтавщини (побудована на матеріалі актових книг XVII ст.)¹¹. Окремі вузькі питання пов'язані з українською антропонімією, висвітлюються в роботах інших дослідників.

Ця праця є першою спробою загального огляду всіх типів сучасних українських прізвищ як з боку шляхів їх виникнення, так і словотворчої будови та географічного поширення. Доповненням до роботи буде «Словник сучасних українських прізвищ», над укладанням якого автор працює. В ранніх українських працях з антропоніміки для означення особових назв використовувалась неоднакова термінологія. Терміни «назвисько», «назвище», «прозвище», «прозвисько», «прізвисько», «прізвище» вживались без точного розмежування їх значення. У цій праці під терміном «прізвище» (рос. «фамилия») будемо розуміти оформлену офіційними документами родову назву людини, приєднувану до її імені, яку людина одержує при народженні або в шлюбі і передає своїм нащадкам¹². Офіційно не закріплені за родом назви, так звані вуличні клички, — це «прізвиська» (рос. «прозвища»). Вони являють собою цікавий матеріал для науки, але не є предметом даного дослідження.

Матеріал для цієї книги автор збирав анкетним методом в усіх областях УРСР протягом десяти років. У збиранні матеріалу допомагала велика кількість осіб, насамперед студенти філологічних факультетів і, зокрема, вчителі — студенти заочного відділу Львівського педінституту і Львівського ордена Леніна університету ім. І. Франка, студенти інших вузів, які одержали відповідні вказівки й охоче включалися в цю роботу, а також викладачі вузів: доцент Вінницького педінституту М. Т. Доленко, доцент Запорізького педінституту М. Т. Чемерисов, аспірант цього ж інституту В. А. Чабаненко, доцент Чернівецького університету В. А. Прокопенко, учитель школи робітничої молоді м. Донецька І. І. Трійняк та ін. Інститут мовознавства АН УРСР надіслав великі списки прізвищ із матеріалів діалектологічних експедицій, проведених у 1957 р. Усім їм, як

¹¹ Див. І. Д. Сухомлин, Основы полтавской ономастики, Х., 1964. Автореферат кандидатской диссертации.

¹² Див. «Юридический словарь», М., 1953, стор. 734.

і сотням інших осіб, яких немає змоги перелічити, автор висловлює щиро подяку.

Отже, автор ставить перед собою мету розглянути шляхи виникнення українських прізвищ, їх словотворчу будову та розміщення на території України.

Про генезис прізвищ говорять вони самі. Для цього треба з'ясувати семантику твірних основ, від яких прізвища були утворені.

Словотворчу будову прізвищ розглядаємо методом порівняння їх з будовою непрізвищ (загальних назв) і виявлення як спільних, так і специфічних, властивих тільки прізвищам словотворчих елементів.

Поширення основних типів прізвищ на території УРСР представлено тільки загально — даються процентні відношення між словотворчими типами українських прізвищ на території кожної області. Одержані таким способом дані нас не зовсім задовольняють. Адміністративний поділ найменш придатний для того, щоб на його основі говорити про розміщення певних, властивих даній мові словотворчих типів. Наші висновки в цьому питанні вважаємо тимчасовими, а майбутня робота повинна внести чимало змін і уточнень.

Праця побудована, так би мовити, на «живому» матеріалі, на дослідженні прізвищ осіб української національності, що живуть нині на території Української РСР. Не використовувались у праці історичні джерела і прізвища з творів художньої літератури, бо поставлено завдання вивчити лише сучасний стан українських особових назв (прізвищ)¹³. Вивченню особових назв на матеріалі пам'яток нашої писемності потрібно присвятити окреме дослідження.

Зрозуміло, що ця перша праця з української антропоніміки має недоліки й неточності. Проте саме вони можуть дати майбутнім дослідникам поштовх до більш точного й поглибленого вивчення української антропонімії.

¹³ У цій публікації ілюстративний матеріал подається без вказівки на місце його записання, але зацікавлений читач може в кожному випадку одержати від автора на основі його картотеки точні інформації (область, район, населений пункт), де записано те чи інше прізвище.

I. СЕМАНТИКА ТВІРНИХ ОСНОВ УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ

Про семантику прізвищ можна говорити тільки як про значення назв даних конкретних осіб безвідносно до будь-яких ознак чи властивостей їх.

Інша справа — семантика твірної основи прізвища. Первісно, коли утворювалась особова назва, кожне прізвище (прізвисько) було чимось обумовлене і щось означало. Завжди існувала якась підстава для того, щоб людині дати назву, яка мала б відрізнити її від інших людей. В. І. Ленін писав: «Що ж таке назва? Відмітний знак, певна ознака, яка впадає в очі і яку я роблю представником предмета, що характеризує предмет, щоб уявити його собі в його тотальності»¹.

Ознакою, що впадала в вічі, могла бути і професія, і зовнішній вигляд, і національність, і місце проживання, і тисячі інших властивостей, які характеризували дану особу. Так виникли прізвиська, частина з яких згодом закріпилася за нащадками перших носіїв як родові прізвища.

Прізвище являє собою індивідуальну назву особи, успадковану нею від предків, для одного з яких вона [назва] була вираженням якоїсь характеристичної ознаки.

Шевченко для нас не значить «син шевця», але той, кого першого назвали цим прізвищем, був, безумовно, сином шевця.

Така особливість лексичного значення прізвищ, і тому ми воліємо говорити не про семантику прізвищ, а основ, від яких вони утворилися.

¹ В. І. Ленін, Філософські зошити, т. 38, К., 1961, стор. 372.

У такому плані налічуємо чотири основні лексико-семантичні групи прізвищ, утворених 1) від імен; 2) за походженням або за місцем проживання; 3) за соціальною (класовою) приналежністю або за постійним заняттям (професією); 4) від якоїсь індивідуальної ознаки (найчастіше фізичної чи психічної властивості) їх першого носія².

Іноді могли бути й інші підстави для надання прізвиська, що перетворилося пізніше в прізвище. Це пов'язано з найрізноманітнішими обставинами життя, невідомими нам. У таких випадках про генезис прізвища нічого певного сказати не можна.

Розглянемо чотири основні семантичні групи.

ПРИЗВИЩА, УТВОРЕНІ ВІД ОСОБОВИХ ВЛАСНИХ ІМЕН

Відомо, що на початку розвитку людського суспільства люди не мали прізвищ, але навіть і в той період вони не могли обходитись без імені. Ясно, що коли виникла потреба у розрізненні людей, які мали однакові імена, а згодом у створенні постійних прізвищ, то першою базою для цього стали саме імена — переважно батька, матері або діда.

Прізвища, утворені від власних імен, складають значну групу. Для творення їх послужило більше ніж двісті імен, хоч далеко не всі імена в однаковій мірі для цього використовувались.

Від імен, які серед українців рідко вживалися, виникло небагато прізвищ. Так, від імені Антип знаємо одне прізвище *Антипенко*, від Арон — *Аронєць*, від Августин — *Августін* і *Августинівич*, від Гервасій — *Гарвас* і *Гарвасіюк*, від Герман — *Герман*, *Германівич* і *Германіюк*.

Більшість імен стала основою для утворення 10—20 прізвищ. Понад 20 прізвищ утворилося від таких імен: Андрій (43)³, Василь (48), Гаврило (31), Гарасим (31), Данило (30), Дем'ян (24), Ілля (34), Йосип (38), Клим

² Такої ж думки дотримується більшість дослідників, напр.: А. Heinze, Die deutschen Familiennamen, Halle, 1914, стор. 27; А. Dauzat, Les noms de personnes, Paris, 1928, стор. 81—109; J. S. Bystron, Nazwiska polskie, Lwów, 1927, стор. 1.

³ Цифра в дужці означає кількість записаних нами прізвищ, утворених від цього імені.

(30), Лавр (30), Лука (41), Марія (36), Матвій (48), Микола (26), Олександр (35), Павло (46), Петро (41), Пилип (27), Прокіп (37), Роман (31), Сава (27), Станіслав (30), Тимко (27), Хома (42), Юрій (27). Більше ніж півсотні прізвищ походить від імен Григорій (78), Михайло (71), Семен (61), Степан (57), Федір (77), Яків (71). Найпоширенішим серед українського народу є ім'я Іван, чим і пояснюється утворення від нього більше сотні прізвищ.

Але кількість прізвищ, що походять від імені, залежить не тільки від його популярності. Не в меншій мірі на це впливає кількість наявних у розмовній мові варіантів даного імені, кожен з яких міг стати основою для утворення прізвища за допомогою різних словотворчих засобів. Так, ім'я Станіслав не належить до поширених серед українців, навпаки вважається польським ім'ям, а, проте, від нього походить досить значна кількість українських прізвищ. Це пояснюється тим, що від імені Станіслав уживалися такі варіанти й гіпокористичні форми: Станіш, Станко, Стась, Стах, Сташко. Від основної форми Станіслав утворено тільки два прізвища — *Станіславський* і *Станіславів*. Від архаїчного зменшеного Станіш — теж два: *Станіш* і *Станішевський*. Від зменшеного Станко — чотири: *Стан(ь)ко*, *Стан(ь)ків*, *Станковський*, *Станчак*. Від Стась — дев'ять: *Стасько*, *Стасенко*, *Стасенко*, *Стасевич*, *Стасіна*, *Стасів*, *Стасюк*, *Стаськів*, *Стасішин*. Від Стах маємо шість прізвищ: *Стах*, *Стэхів*, *Стэхник*, *Стэхнів*, *Стахняк*, *Стахура*; від Сташко — теж шість: *Сташко*, *Стэхків*, *Стащак*, *Стащук*, *Стаційшин*, *Сташевський*.

Ім'я Федір вживається в таких різновидностях:

а) від Федір утворені прізвища: *Федор; Федорйшин, Фёдóрiв, Федóркiв, Федора́к, Федóренко, Федорня́к, Федорóвич, Федору́к, Федорча́к, Федóрченко, Федорчу́к, Федурке́вич, Феді́рко, Федóрко, Федорі́ка, Федорі́чко, Федорóнько, Федоря́ка, Федьóрко, Федóрик;*

б) від Фель, Федько: *Фёда, Феди́шин, Федини́шин, Федуні́шин, Фёдів, Феду́нів, Феду́сів, Феду́нків, Фед-
чий́шин, Фёдьків, Федько́вський, Федько́вич, Феди́нський,
Феди́цький, Фedáк, Федéвич, Фединéць, Фединчу́к, Фе-
диня́к, Федуня́к, Федуся́к, Федуща́к, Федусéвич, Фёдчен-
ко, Федчу́к, Федю́к, Фedáн, Федéйко, Федéчко, Феджо́ра,
Фёдик, Феди́на, Феди́ця, Феду́н, Федунéць, Феду́нь, Фё-*

дус, Федюра, Федючок, Федюшка, Федюшко, Федусённо,
Фёдиш, Федчёнок, Федюник;

в) від Теодор: *Теодорóвич, Теодорóвський;*

г) від Тодор: *Тодорénко, Тодорúk;*

д) від Педько: *Пёдчик, Пёдченко, Педанюк.*

Основами для утворення українських прізвищ ставали переважно чоловічі імена, тобто імена чоловічого предка роду. Рідше прізвища виникали від жіночих імен. Серед усіх імен, покладених в основу прізвищ, жіночих усього 10%. Це такі імена: Анна (Ганна) (25), Варвара (7), Векла (2), Віра (3), Гафія (9), Горпина (4), Докія (5), Єва (6), Калина (13), Катерина (17), Магда (4), Маланка (8), Маргіт (1), Марта (6), Мотря (3), Настя (3), Наталія (2), Олена (9), Оршуля (1), Павлина (1), Палажка (1), Параска (15), Софія (1), Тетяна (10), Феонія (7), Хима (10), Христина (2).

Найпродуктивнішою основою виявилось ім'я Марія (36). Це свідчить про те, що воно було найпоширенішим жіночим українським ім'ям.

Прізвища, утворені від жіночих імен, становлять серед відіменних близько 6%. Це вказує на той факт, що, як правило, нащадки одержували прізвисько (згодом прізвище) від імені батька (діда) і тільки в окремих випадках, наприклад, коли батько був невідомий або давно помер чи виїхав і весь тягар утримання сім'ї і виховання дітей несла мати, діти одержували від неї прізвище: *Маланчин, Горпінч, Одокієнко, Гасюк*. Те ж саме треба сказати про генезис прізвищ (не тільки відіменних), утворених від назви матері по чоловікові, тобто *Гнатішин, Гнатишак, Павлішин, Павлишак* від назв *Гнатиха, Павлиха*.

Назви, утворені від жіночих імен, наприклад *Парашин, Оленчин*, могли стати прізвищами не тільки дітей, а й чоловіка, якщо дружина була багатша за нього або більш знатного роду, або переважала особистими якостями — розумом, енергією тощо. Польський дослідник Я. С. Бистронь у зв'язку з цим пише: «В часі, коли прізвища встановлювались, досить часто траплялося, що діти одержували прізвище від матері, зокрема ж, коли батько рано помер, коли «приженився» до маєтку і стояв неначе на другому плані і, нарешті, якщо дружина перевищувала чоловіка як індивідуальність»⁴.

Зменшені жіночі імена, як Ганусик, Калинка, Паранька, або згрубілі, як Дочіло (від Дочка), могли ставати прізвищами нащадків також без зміни своєї форми. Але кінцеве *-а* нерідко замінюється закінченням *-о*, як бачимо в прізвищах *Галько, Катречко, Наталюшко* й ін. Можливо, що тут діяла аналогія великої кількості українських прізвищ на *-о* (*Федечко, Іванчико*).

Серед прізвищ, утворених від жіночих імен, зустрічаються й такі, що не були, мабуть, назвами дітей по матері. Прізвища типу *Марусій, Парасій, Калинчій* і под. були, здається, первісно глузливими назвами (на зразок «бабій», «плаксій») парубків, що залилися до Марусі, Парасі чи Калинки.

За способом утворення відіменні прізвища можна поділити на декілька груп.

1. Першу групу становлять колишні імена, що перетворилися в прізвища шляхом переосмислення: індивідуальна назва (ім'я) предка стала без змін спільною назвою нащадків. До цієї групи належать прізвища: *Адам, Аксентій, Борис, Варава, Гапон, Гарасім, Гарвас, Герман, Демід, Денис, Дорош, Євтух, Ждан, Захарій, Йона, Каленик, Касіян, Кипріян, Курило, Кіндрат, Кость, Кузьма, Лукаш, Мака́р, Марко, Микі́ла, Назар, Нестор, Нікон, Олександр, Панас, Панько, Сава, Сай, Сак, Сидор, Хом, Юхим, Ярема* і багато інших.

Більшість цих прізвищ утворилася з імен рідкісних, серед українського народу мало вживаних (Йона, Кипрія́н), деякі — застарілі, що давно як імена не вживаються (Варава, Ждан), і тільки відносно невелика кількість загальноновживаних (Борис, Денис, Марко й ін.). Проте й вони не є іменами дуже поширеними, і саме цей факт дав їм можливість стати прізвищами. Такі поширені імена, як Іван, Марія, Андрій, Василь, Дмитро, Михайло, Павло, Петро, Степан у функції прізвищ не зустрічаються. Вони мало придатні, а то й зовсім непридатні як засіб відрізнєння, через те що зустрічаються в кожному населеному пункті як імена у великій кількості.

2. Загальноновживані імена могли перетворюватись у прізвища (прізвиська) тільки в такій формі, яка була індивідуальною назвою окремої, всім відомої особи. Такою формою могло бути: а) скорочене (усічене) ім'я, б) зменшена або згрубіла форма імені тільки одного

жителя села. Так, Михайлів у селі могло бути багато, але тільки одного з них називали чомусь скорочено *Мих*; серед півсотні Василів тільки одного називали пестливо *Васильцо*. Такі клички, що виразно вказували на певну конкретну особу, могли стати прізвищами, а згодом родовими прізвищами нащадків.

Таким чином, другу групу відіменних прізвищ становлять прізвища, утворені шляхом скорочення імені, своєрідні аббревіатури. Прізвищ таких небагато, як-от: *Богда* (від Богдан), *Бар* (мабуть, від Бартоломій — Варфоломій, але може бути і від Бараба—Варава), *Костан* (Костянтин), *Мих* (Михайло), *Мусь* (Мусій), *Нич* (Ничипір), *Паш* (Пашко, Павло), *Тимб* (Тимофій), *Філь* (Філемон або Феофіл), *Хар* (Харитон) й ін.

Зразком для скорочення могли бути загально прийняті в українській мові форми імен, до яких усі давно звикли й які не вважаються вже скороченими, наприклад, Арсен (з первісного Арсеній), Василь (Василій), Кость (Костянтин) і багато інших.

3. До третьої групи зараховуємо прізвища, якими стали зменшені (пестливі) або згрубілі форми власного імені. Прізвища *Іван* немає, але зате є прізвища *Іванець, Іваник, Іваніна, Іваночко, Іванюха, Іванчина, Іваніюра, Іванюта, Івасейко, Івасечко, Івасик, Іванюник, Івасюник, Івасько, Івах, Івахно, Івасюта, Іванюсь, Ванюсь, Ваньб, Ваньчко, Ваник* і т. д.

Зменшені форми імен утворилися за допомогою значної кількості суфіксів: *-ко* (*Андрюшко, Гринько, Гаврілко, Наумко*), *-к-а* (*Лучка, Микітка, Савка, Хімка*), *-ець, -инець* (*Адамець, Богданець, Іванець, Карпинець, Максимець, Мартинець*), *-ечк-о* (*Гаврилечко, Івасечко, Катречко, Лучечко, Михайлечко*), *-ей* (*Микитей, Грице́й*), *-ейк-о* (*Андрусейко, Василейко, Матвіейко*), *-енчик* (*Вакулєнчик*), *-ось* (*Павлось*), *-ойк-о, -оньк-о* (*Яковійко, Максимонько, Федоронько*), *-очк-а, -очк-о* (*Ганочка, Савочка, Іваночко, Климочко*), *-ик, -ік, -чик* (*Ганусик, Богданчик, Васі́лик, Гна́тик, Григі́рчик, Дани́лик, Костик, Са́йк, Фе́дик*), *-ись* (*Гаври́сь, Гурі́сь*), *-ок* (*Йосипок, Сачок*), *-учок, -ушок* (*Павлючок, Павлушок, Федючок*), *-ушк-о* (*Костюшко, Наталюшко*), *-унь, -уньк-о, -уник* (*Михайлю́нь, Федю́нь, Яремчу́нь, Петру́нько, Іваню́ник*), *-усь, -усик* (*Іваню́сь, Карпу́сь, Макару́сь, Ганю́сик*), *-ай* (*Грица́й, Клима́й, Луца́й*), *-ась, -аш, -ашк-о*

(Демидась, Ромась, Григораш, Ілляш, Кінаш, Пётраш, Василашко, Івашко, Петрашко), -ань, -анк-о (Лукань, Протань, Петрушанко), -ешк-о (Демешко, Мелешко), -иш, -ишк-о, -ичк-о (Гавріш, Даніш, Петрішко, Павлічко, Юрічко), -івк-а, -евк-а (Івасівка, Костівка), -ут-а (Богута, Васюта, Іванюта), хн-о (Івахно, Міхно, Юхно, Яхно).

Зменшені й пестливі імена могли утворюватись і безсуфіксним способом за допомогою скорочення основи і пом'якшення кінцевого приголосного. З таких гіпокористичних імен утворилися прізвища *Мись, Сень, Гринь, Зінь, Пронь, Стець, Даць, Луць, Тимощь* та ін. У багатьох випадках вони одержали й закінчення -о, властиве для іменників середнього роду, яке ще виразніше підкреслює, що це були пестливі назви дітей. Сюди належать прізвища типу *Ваньб, Ванюсьб, Гнатб, Зінцьб, Кужьб, Ярёмцьб*. Пестливі кличні форми імен часто дуже відрізняються від основної форми імені (наприклад, *Лесь, Лёсик* від *Олександр, Проць, Пронь* від *Прокіп, Сень, Сеньб* від *Семен*). Іноді виникає сумнів, від якого саме імені утворена та чи інша пестлива форма. Так, можливо, що прізвище *Мёрко* утворене від *Володимир (Володимирко)*, а *Фалік* — від *Рафаїл*. Немає твердої впевненості в тому, чи прізвище *Фіня* є зменшеною формою від *Феонія (Хюнія)*, *Фенько* — від *Феофан, Трошко* — від *Трохим, Філь* — від *Філемон* чи, може, від *Феофіл (Теофіл)*.

Згрубілі форми імені теж у багатьох випадках стали прізвищами. Виразно згрубілий відтінок надають іменам суфікси -ак-а (*Томіака, Федоряка*), -ах-а (*Роміаха*), -иг-а (*Петріга*), -ил-о (*Дочіло, Марчіло*), -ище (*Павліще*), -исько (*Сенісько*), -ун (*Федун, Яцун*), -ух (*Андріх, Петріх, Стецюх*), -ур-а (*Іванюра, Костюра, Федюра*), -ур (*Міштюр, Янцур*), -ух-а (*Івануха, Макаруха, Матюха, Семенуха*), -ул-а (*Савула, Стефула, Яцула*), -айл-о (*Процайло*).

У деяких випадках тепер важко сказати, яке саме — позитивне чи негативне емоційне забарвлення вносив суфікс у дану особову назву. До суфіксів, які в однаковій мірі могли бути і зменшеними і згрубілими, належать: -ан (*Процан, Федан*), -ас, (-'ас), -аш (*Курилас, Матвіяс, Юрас, Федаш*), -ик-а, -ік-а (*Федоріка, Івоніка*), -уш (*Лёуш, Матуш, Мікуш, Петруш*), -ус-а (*Іва-*

нуса), -уць (*Юркюць, Пархюць*). У деяких суфіксах відчувається досить виразний відтінок зневажливості чи насмішки. До таких належать: -ин-а (*Гнатіна, Гришійна, Іваніна, Ільчіна, Федоріна*), -ій (*Карпій, Марусій, Пилипцій, Хомчій, Яцій*), -унд-а (*Яцунда*), -ух (-'ух) (*Демцюх, Стецюх*).

Гіпокористичні форми імен зустрічаються досить часто в ролі родових прізвищ і в інших слов'янських та неслов'янських народів. Я. Бистронь подає значну кількість прикладів утворених таким чином польських прізвищ: *Adamek, Oleś, Olech, Jędruszek, Stefczyk*⁵; приклади аналогічних французьких прізвищ знаходимо в праці А. Доза: від *Ambroise—Broizin, Brésillon*; від *Benjamin—Jamin, Jamet*; від *Clément—Clémentel, Clemenceau*; від *Jean—Jeannet* і т. д.⁶ Німецькі прізвища, утворені шляхом зменшення основної форми імені, вказує в своїй праці І. Франко: *Benneke* — зменшене від *Benedikt, Hanneke* — від *Hans, Gödeke* — від *Gottfried*⁷.

4. До четвертої групи належать відіменні прізвища у формі скам'янілого родового відмінка однини. А. Гейнце пише: «Як правило, форма в якій особова назва закріплювалася як родове прізвище, була формою номінатива, проте іноді неминуче ставав на його місце генетив. Ім'я батька вживалось як найближча ознака: «Heinrich, Sohn Arnolds», лат. *Henricus, filius Arnoldi*, згодом зв'язковий член «син» міг бути пропущений і, таким чином, виникли прізвища *Arnolz—Arnolds, Arnoldi*⁸. І. Я. Франко вважає прізвища у формі родового відмінка одним із найдавніших типів, залишком того далекого часу, коли в людини не було ще своєї родової назви, коли про людину питали не «хто?», а «чий?». Франко на матеріалі документів XVI—XVII ст. показує, що таких прізвищ було тоді чимало. Він наводить такі приклади, як *Іван Кривого, Федір Чорного, Василь Кривобоккого, Максим Вільної* та ін.⁹ З розвитком суспільного життя і правових відношень у процесі

⁵ J. S. Bystroń, назв. праця, стор. 173—184.

⁶ A. Dauzat, назв. праця, стор. 83—84.

⁷ І. Франко, Причинки до української ономастики, «Науковий збірник Т-ва ім. Т. Шевченка», Львів, 1906, стор. 14 (окр. відбиток).

⁸ A. Heinze, назв. праця, стор. 35.

⁹ Див. І. Франко, назв. праця, стор. 14.

закріплення родових прізвищ такі незмінні прізвиська, виражені родовим відмінком від імені або прізвиська батька чи матері, занепали. У невеликій кількості збереглися прізвища, утворені з родового відмінка імені: *Дави́да, Демі́да, Заха́ра, Ка́рна, Клі́ма, Свири́да, Се-ве́ра, Фе́да, Юхі́ма, Яку́ба*.

Їх можна вважати аналогічними до російських прізвищ у формі родового відмінка однини або множини: *Хитро́го, Мертва́го, Немы́х, Сыры́х*¹⁰. Різниця між ними тільки в тому, що російські прізвища у формі родового відмінка у цій формі закріпилися, стали незмінними, а українські прізвища, що закінчувалися на -а, втратили значення родового відмінка і повністю асимілювалися з іменниками І відміни.

Б. П'яту групу становлять прізвища, утворені від імен батька чи матері за допомогою патро- і матронічних суфіксів. Серед них виділяємо такі підгрупи:

А. Прізвища з суфіксом -ат-. На думку Франка, прізвища типу *Романча́, Максимча́, Процев'я́, Хведченя́* були широко розповсюджені на Холмщині, а також у Сянських та Турківських горах, серед бойків і лемків¹¹. Багато таких прізвищ знаходимо в документах XVII ст.: *Трохименя́, Дмитрошеня́, Микитеня́, Наумченя́* й ін. Тут же зберігаються і форми непрямих відмінків, які свідчать про те, що в XVII ст. ці прізвища ще відмінювались, як сьогодні іменники IV відміни¹². Приклади прізвищ із суфіксом -еня́ приводить також А. М. Селищев: *Петреня́, Раченя́*¹³.

На сучасному етапі українських прізвищ на -еня́ взагалі небагато, а утворених від імен — ще менше. Вони втратили свої специфічні форми відмінювання й повністю асимілювались з іменниками І відміни.

Прізвища, утворені за допомогою суфікса -ат-, могли мати також форму род. відм. множини. Походять вони, як пише І. Франко, від зменшеної збірної назви дітей: *Процев'ята, Романчата, Стецьков'ята*¹⁴. Прізвищ

¹⁰ Приклади взято з кн.: А. М. Селищев, *Происхождение русских фамилий...*, Ученые записки МГУ, вып. 128, М., 1948.

¹¹ Див. І. Франко, назв. праця, стор. 190.

¹² Див. зб. «Україна перед визвольною війною 1648—1654 рр.», Вид-во АН УРСР, К., 1946, стор. 101, 132, 155, 161, 181 та ін.

¹³ Див. А. М. Селищев, назв. праця, стор. 147.

¹⁴ Див. І. Франко, назв. праця, стор. 10—14 (окр. відбиток).

цього типу в наш час дуже мало. Вони являють собою скам'янілу форму род. відм. множини, що морфологічно асимілювалась з іменниками чол. роду II відміни і так само, як ці іменники, відмінюються: *Процев'ят, Процев'ята, Процев'ятові, Процев'ятом*.

Б. Прізвища з суфіксами -ич, -анич, -евич, -ович. За походженням це дуже давні утворення, відомі, головним чином, у східних і південних слов'ян з найдавніших часів. Суфікси ці служили для утворення назви сина від імені батька чи матері.

З суфіксом -ич маємо такі відіменні прізвища, утворені від чоловічих імен: *Антоніч, Арсеніч, Кірич, Кос-тич, Кузьміч, Микілич, Мил'янич, Павлич, Хоміч, Яку-бич, Яценіч*, від жіночих — *Горпініч, Зініч, Касеніч, Кулініч, Оленіч, Собіч, Феніч, Хімич*.

На Закарпатті часто зустрічаються прізвища зі складними суфіксами -анич, -енич, -инич: *Гришканич, Семканич, Федичканич, Михаленіч, Петрініч*.

Значно більше прізвищ з суфіксами -евич, -ович. Вони утворені майже від усіх уживаних на Україні імен, переважно від чоловічих, хоч трапляються і від жіночих. Так, з суфіксом -евич від чоловічих імен утворені прізвища *Антоневич, Борисевич, Вашкевич, Гаврилович, Гаврисевич, Гнатевич, Лукашевич, Назаркевич, Тарасевич*, від жіночих — *Гандзевич, Кахникевич, Маруневич, Оришкевич*. Аналогічно за допомогою суфікса -ович утворені прізвища *Андрухович, Герасимович, Григорів-вич, Іванович, Карпович, Остапович* від чоловічих, а *Маринівич, Мартівич* від жіночих імен.

В. Прізвища з суфіксами -ук (-'ук), -чук і -ак (-'ак), -чак. За допомогою цих суфіксів утворилася величезна кількість відіменних прізвищ. Від імені Іван утворилося прізвище *Іванюк*, від Іванко — *Іванічюк*, Івась — *Івасюк*, Івашко — *Івашічюк*, Іванійко — *Іванійчюк*, Іваник — *Іванічюк*, Івахно — *Івахнічюк* або *Вахнічюк*, а від прізвища *Іваненко* — *Іваненічюк*¹⁵.

¹⁵ На думку А. Степовича («Заметка о происхождении мало-русских фамилий», Филол. записки, 1882, вып. 6, стор. 7), прізвища на -чук надавалися на Україні внукам. Автор посилається на розповіді старих людей і власні спостереження. Думаємо, що він має рацію тільки тоді, коли йдеться про прізвища типу *Іваненчук*: Іван > Іваненко > Іваненчук.

Від чоловічих імен утворені ще прізвища *Абрамчук, Андросюк, Арсенюк, Власюк, Гаврилюк, Клим'юк, Пилипчук, Трофимчук, Федорчук*; від жіночих — *Гандзюк, Варчук, Веклюк, Гасюк, Горпинюк, Євчук, Катеринчук*.

Трохи менше продуктивний суфікс **-ак** (**-'ак**), **-чак**, але з його допомогою теж утворилося чимало прізвищ як від чоловічих імен: *Андруняк, Гавриляк, Давидяк, Климчак*, так і від жіночих: *Маланяк, Настасяк, Параняк*.

Г. Прізвища з суфіксом **-енк-о**. Ці прізвища утворювались переважно від імені батька (рідше матері). *Іваненко*, подібно до *Іванович* або *Іванюк*, означало «син Івана». Відіменні прізвища на **-енк-о** утворилися майже від усіх уживаних на Україні імен, як-от: *Авріменко, Клим'енко, Никон'енко, Сергі'енко, Яков'енко, Яр'енко* — від чоловічих, а *Ганнус'енко, В'арченко, Івченко, Катр'енко, Стеш'енко* — від жіночих.

Д. Прізвища з суфіксом **-ець**. За допомогою цього суфікса частіше утворювались прізвища із зменшених форм імені, але бувають випадки, коли відіменне прізвище на **-ець** можна вважати патронімічним. Франко подає такий приклад: сина Олени називали *Ол'єнц*, а її внука — *Ол'єнинець*¹⁶. Думаємо, що саме таке значення мали прізвища *Євч'инець, Кас'инець, Мар'ющинець, Пар'ющинець, Іван'ющинець, Павл'ющинець*. Останні прізвища показують, що їх надано внукові баби Іванихи, Павлихи, синів якої прозивали *Іван'юшин, Павл'юшин*.

Прізвища на **-ець** могли утворюватися не тільки від імені чи прізвиська баби, але й від імені діда. Це такі прізвища, як *Артимов'ець, Гринов'ець, Л'ючинець, Л'єшковець, Савин'ець, Сен'їнець, Фед'їнець*. Шлях утворення їх такий же, як указує вище І. Я. Франко: син Гриня мав прізвисько *Грін'ів*, а син Гринєва — *Гринов'ець*; син Сави — *Сав'ин*, а син Савина — *Савин'ець*. Прізвищ таких, порівнюючи з іншими типами відіменних прізвищ, небагато, проте й вони становлять помітну групу.

6. До шостої групи належать прізвища, утворені від імен за допомогою суфіксів присвійних прикметників, а саме:

а) **-ів** (**-ов**). З цим суфіксом утворилися прізвища типу присвійних прикметників від імен з основою на

¹⁶ Див. І. Франко, назв. праця, стор. 31 (окр. відбиток).

твердий приголосний: *Ад'амів, Андру'хів, Ант'онів, Гарас'їмів, Гн'атів, Дмитрів* і т. п. У непрямих відмінках звук і в суфіксі чергується з о: *Ад'амова, Гаври'лова*.

б) **-ів** (**-ев**). З цим суфіксом такі самі прізвища утворювались від імен з основою на м'який приголосний: *Андри'їв, Васи'лів, Грица'їв, Куз'ів* і т. п. У непрямих відмінках і чергується з е: *Андри'єва, Куз'єва*.

в) **-ин**. З цим суфіксом утворювались переважно прізвища від жіночих імен: *Гапчин, Кащин, Маланчин, Мар'ющин, Н'астин, Ол'єнин, Пар'асин, Танчин*. Такі прізвиська (що перетворилися згодом у прізвища) одержували, насамперед, нешлюбні діти. Як пише М. Корнилович, «щодо нешлюбних дітей, то виявляється цілком виразно звичай іменувати їх за ім'ям матері або за її побатьківським назвиськом, коли воно було. А назвисько її цілкомного чоловіка, рівно ж і природного батька дитини цілком не фігурувало»¹⁷. Але прізвища з суфіксом **-ин** могли утворюватися також від чоловічих імен, що закінчуються на **-а**: *Вас'ютин, Кузьм'їн, Мик'їтич, Мик'олін, Мик'юлін, Ол'єксин, Савчин, Т'омин, Хом'їн, Яр'ємин*.

г) **-ишин**. За допомогою цього складного суфікса утворилися такі прізвища: *Адам'ишин, Андруш'ишин, Антон'ишин, Артем'ишин, Гаврил'ишин, Гринч'ишин, Демч'ишин* і под., що походили від назви матері по чоловікові, тобто від назв Адамиха, Андрушиха, Гаврилиха.

Прізвища на **-ів, -ин, -ишин** вказували на ім'я батька або матері. Первісно вони відмінювались як присвійні прикметники, а в багатьох західних говірках досі зберегли прикметникове відмінювання.

7. Сьому групу становлять прізвища, утворені за допомогою суфіксів відносних прикметників **-ськ-ий, -цьк-ий, -зьк-ий**. Якщо кореневою морфемою такого прізвища є власне ім'я, то воно переважно утворене не від імені безпосередньо, а від назви населеного пункту, яка в свою чергу виникла від імені. Так, прізвище *Іван'івський* може вказувати на походження з села Іванівки або з Івановець, *Іван'юцький* — з Іванич і т. п. Але існувала також тенденція до «аристократизації» прізвищ

¹⁷ М. Корнилович, Народна родова ономастика на Волині наприкінці XVIII і в I пол. XIX ст., Етнографічний вісник. кн. 9, К., 1930, стор. 128.

шляхом додавання -ський, -цький до «посполитого» прізвища. Такі «шляхетські» прізвища утворювались і від імен, напр., *Андрухівський, Гнатківський, Кіндратський, Маринівський, Федьківський* та ін. Все ж таки і в цих прізвищах зберігається пам'ять про ім'я основоположника роду.

Деякі дослідники української антропонімії висловлюють думку, що прізвища, утворені від імен, були характерні для селян-господарів, які жили на власних дворищах і плекали певні родові традиції. «Придивляючись прозвищам наших селян із половини XVI в., занесеним у ревізію, бачимо, що патро- і матронімічні прозвища держаться майже виключно властителів ґрунтових, головню властителів старих осель. Люди, що кубляться біля панських фільварків, на нових панських осадищах, на слободах, халупках та при панській службі, або зовсім не мають прозвищ і значаться тільки іменами хресних, або мають свої індивідуальні, ними самими набуті прозвища, що виразно свідчать про брак у них місцевої родової традиції»¹⁸. До таких же висновків дійшов і М. Корнилович на основі дослідження ревізьких сказок, сповідних розписів, поміщицьких мемуарів із території Волині наприкінці XVIII і в першій половині XIX ст. На його думку, «у сільських господарів вони (родові прізвища. — Ю. Р.) усталювались за патронімічним принципом. Батьківське ім'я — це найчастіше була єдина тверда база для виникнення назвиськ, коли в цьому відчувалась потреба. Ціком інакше становище могло бути у двірської служби. За нею, що не мала родових традицій і мала силу «незаконних» дітей, прізвища утворювались від їх факів, особливостей і т. ін.»¹⁹

З думкою цих дослідників можна погодитись тільки частково. Прізвища, утворені від імен, могли переважати серед селян, які мали власні господарства і передавали дітям маєток разом із своїм прізвищем (прізвищем). Але такий факт не міг бути достатньою перешкодою, щоб до представників цього класу не приставали і різного роду прізвиська, які характеризували їх вигляд, вдачу чи інші особливості, добре відомі всім жителям

¹⁸ І. Франко, назв. праця, стор. 32.

¹⁹ М. Корнилович, назв. праця, стор. 130.

села. З другого боку, і серед дворових селян чи заробітчани не могло не бути випадків утворення прізвищ від імен.

Закінчуючи огляд прізвищ, утворених від імен, хочемо зупинитися на деяких рідкісних або неукраїнських іменах, які теж могли бути основою для утворення українських родових прізвищ.

Старовинними, сьогодні не вживаними, є імена Ждан, Судомір, Стібор, Шпйтко. З них перші два виступають у ролі прізвищ без змін; від імені Стібор походять, мабуть, прізвища *Тібор* і *Тібур*. Від стародавнього слов'янського Спитко виникли існуючі сьогодні прізвища *Шпйтко, Шпить, Шпйтко* і *Шпйтківський*.

Давніми є також форми імен Микула і Курило (суч. Микола, Кирило). Від першого з них утворилися прізвища *Микіла, Микілич, Микулінський, Микулійшин*, від другого — *Курило, Курилко, Курилас, Курилєць, Курилюк, Куриляк, Курилович, Курилів*.

Серед неукраїнських, тобто неживаних українцями, імен, від яких походить частина українських прізвищ, на перше місце за кількістю висуваються імена польські або в польській фонетичній формі. Це, наприклад, імена: Бартек (від нього утворені прізвища *Бартків, Барташук, Бартелюк, Бартошевич*), Блажей (прізвища *Блажко, Блажків, Блашак, Блажієвський*), Базиль (прізвища *Базик, Базилевич, Базішин, Базів, Базюк*), Вавржинец (прізвища *Ваврик, Вавринів, Вавринюк, Вавринчук, Вавришин, Ваврух*), Войцех (прізвища *Войтек, Войтків, Войтко, Войтунь, Войцхівський, Войчійшин*), Гржегорж (прізвища *Грень, Гресь, Гресик, Гресько, Грещук*), Юзеф (прізвища *Юзвійшин, Юзів, Юзич, Юзвяк, Юзків, Юзків, Юзко, Юційшин*), Казимир (прізвища *Казиміра, Казмирчук, Казмирів*), Каспер (прізвища *Каспер, Каспів, Каспівський, Каспир, Каспиршин, Кашпур*), Марцелі (прізвища *Марцелюк, Марценюк*), Томаш (прізвища *Томашко, Томашук, Томашівський, Томашенко*), Урбан (прізвища *Урбан, Урбанів, Урбанівський*), Щепан (прізвища *Щепанчук, Щепанський, Ще(и)панівський*), Якуб (прізвища *Куба, Кубай, Кубевич, Кубіцький, Кубішин, Кубський, Якуба, Якобюк, Якобчук, Якубенко, Якубич, Якубійшин, Якубівський, Якубський, Якубчак*). Усього

ми знайшли 28 польських імен, тобто приблизно 11% загальної кількості імен, від яких утворювалися українські прізвища. Ці імена стали основою для утворення 128 прізвищ, отже, приблизно 5% усіх відіменних. Якщо взяти до уваги тісні зв'язки українського населення з польським на всій Правобережній Україні протягом кількох сотень років, то процент відіменних прізвищ польського походження досить незначний. Він показує, що польське населення серед українського мало асимілювалося, перебуваючи на правах панівної нації. З другого боку, привертає увагу той факт, що значна частина прізвищ утворилася від польських імен за допомогою чисто українських словотворчих засобів — українських суфіксів *-ич*, *-ович*, *-евич* (*Яку́бич*, *Урба́нович*, *Бази́лівич*), *-ів* (*Барткі́в*, *Ваври́нів*), *-ук*, *-чук* (*Барте́люк*, *Казми́рчук*), *-ишин* (*Каспрі́шин*, *Марці́нішин*), *-енко* (*Ю́щенко*, *Томаше́нко*).

Значно менше українських прізвищ утворилося від мадьярських імен. Вони записані головним чином у Закарпатській області. Мадьярського походження є прізвища *Дю́рдь* (від *Ю́рій*), *Маргі́тич* (від жіночого імені *Маргі́т*), *Мі́галь*, *Мі́гальо*, *Мігали́на*, *Мі́галик*, *Мі́клош*.

Са́бов, *Сабада́ш*, *Сабада́шко*, *Фе́ренц*, *Яноші́*. Від мадьярського *Шандор* (Олександр) виникли українські прізвища *Ша́ндра*, *Ша́ндрік*, *Ша́ндрович*, *Ша́ндрівський*, а можливо, і *Ше́ндер*, *Ше́ндера*, *Ше́ндрик*. Бачимо, що більшість цих прізвищ оформлена за допомогою українських словотворчих засобів.

Невелика кількість українських прізвищ має за основу німецькі імена. Це такі прізвища, як *Вільге́льм* з похідними *Ві́лік*, *Ві́люра*, *Ві́люш*; *Ге́рман* і *Герма́нович*; *Ка́рлаш* (від *Карл*), *Ко́нрад*, *Льо́ренц*, *Фрі́ц*, *Фри́ц*, *Хрі́стіян*.

Від румунських імен утворилися прізвища *Андрона́тій*, *Мігала́тій*, *Миха́шула*, *Мікул*, *Гео́ргіца*.

Вірмени, які з давніх давен проживали на Україні, утворювали тут свої прізвища переважно на український лад за допомогою патронімічних суфіксів *-евич*, *-ович*, напр.: *Григоро́вич*, *Богдано́вич*, *Давидо́вич*, *Ісако́вич*, які не можна сьогодні відрізнити від таких самих прізвищ українського походження. Про вірменське, без сумніву, походження можемо говорити лише тоді, коли прізвище

утворене від імені, вживаного тільки вірменами. Такими є прізвища *Авдіко́вич* і *Авдіко́вський* (від *Аведик*).

Окремі українські прізвища виникли також із єврейських імен, напр.: *Ароне́ць*, *Мо́шко*, *Шльо́ма*, *Шломе́нко*, *Шмі́ль*, *Шму́ль*, *Шу́лим*. Не думаємо, щоб це були прізвища асимільованих серед українців єврейських родин. Євреї, як відомо, не мали прізвищ до кінця XVIII ст., а, примушені до цього законом, приймали штучно утворені (переважно на базі німецької мови) прізвища (*Блюменталь*, *Го́льдберг* і под.)²⁰. Тому немає підстав думати, щоб діти єврея, який асимілювався, зберегли як своє родове прізвище ім'я батька чи діда. Наведені вище прізвища були, на нашу думку, первісними прізвищами, наданими особам української національності з невідомої сьогодні причини.

Утворювання прізвищ від незрозумілого, рідкісного імені доводило іноді до його деформації в дусі так званої народної етимології. Таким чином виникли прізвища *Мако́дійм* (від імені *Никодим*), *Семері́н* (від *Северин*), *Баку́н* (від *Авакум*), *Бахталаме́й* (від *Варфоломій*), *Вере́мій* (від *Єремія*), *Лю́лик* (від *Юліан*) тощо.

ПРІЗВИЩА І ТОПОНІМІЧНІ НАЗВИ

Друге основне джерело виникнення українських родових прізвищ — це походження або місце попереднього проживання основоположника роду. Особливо в таких випадках, коли людина не була місцева, всіх цікавило, крім її імені, звідки вона прибула, звідки походить. Визначення «полтавець» чи «поліщук» було достатньою характеристикою, що відрізняла пришельця від аборигенів. Це визначення переходило на дітей і дальших нащадків, хоч би вони й народилися вже на новому місці проживання; воно ставало їх прізвищем, а пізніше і родовим прізвищем.

Цікаву ілюстрацію до такого шляху виникнення родових прізвищ подає Ф. Коковський на основі розгляду списків міщан міста Бережан (тепер Тернопільської області). Він пише: «Зо списку бережанських міщан видно, що вони в XVI ст. не мали ще родових назвищ. У списках зазначається їх по імені та занятті, по-

²⁰ Див. А. Dauzat, назв. праця, стор. 110; також Heinze, назв. праця, стор. 43.

дженні або по якійсь спеціальній прикметі. Так, є у списку *Федір з Більська, Христофор з Потутор* та ін. На початку XVII ст. творяться родові назвища, і в записках читаємо вже: *Федір Збільський, Христофор Потуторський*. Правдоподібно так само постало і назвище *Самборський*»²¹.

Але не тільки прізвиська і прізвища виникали, від назв країн, міст і сіл, а й самі топонімічні назви дуже часто були утворені від особових назв людей. Між топонімічними назвами і назвами людей існує дуже тісний двосторонній зв'язок, який виявляється в тому, що, поперше, величезна кількість топонімів у всіх областях України утворилася від особових назв людей і, по-друге, дуже значна кількість українських прізвищ вказує на походження з певної місцевості. Ми обмежимося тут тільки розглядом відтопонімічних прізвищ ²².

Виникнення прізвищ від назв місцевостей — явище природне і зрозуміле. Я. С. Бистронь вважає, що в часи, коли ще не було офіційних прізвищ, визначення людини за місцем проживання було надзвичайно поширеним²³. А. Гейнце розподіляє ці прізвища на дві підгрупи: такі, що 1) вказують взагалі на походження і 2) називають конкретну місцевість. До першої групи (серед німецьких прізвищ) він зараховує прізвища на означення національності або країни, області, звідки хтось походив (Deutsch, Franke, Friese, Sachs, Türing), до другої — прізвища типу Friedenthal, Fürstenau, Birkenfeld і т. п.²⁴ Серед французьких прізвищ до першої групи можна зарахувати прізвища Dauvergne, Denormandie, Breton або Lebreton, Normand або Lenormand, до другої — D'avignon, Decaen й ін.²⁵

Такі самі типи прізвищ утворив і український народ. До першої групи прізвищ, які загально вказують на походження, належать:

а) Прізвища на означення національності предка:
Венгер і Угрин з похідними Венгерович, Венгρινівич,

²¹ Див. Ф. Коковський, Бойківські назвища, Літопис Бойківщини, 1936, № 7, Львів, стор. 11.

²² Про топоніми, утворені від антропонімів див. Ю. К. Редько, Взаємозв'язок між прізвищами і топонімічними назвами, Питання слов'янського мовознавства, кн. 5, Львів, 1958.

²⁴ Див. J. S. Вустрой, назв. праця, стор. 23—24.

Див. А. Нейзе, назв. праця, стор. 54—56.

²⁵ Див. А. Дауза, назв. праця, стор. 90.

Угра́к, Угрина́ч і Угрина́к; Верме́нич; Во́лох з похідними Волохо́вич, Волби́шн, Волоши́нович, Волошині́к, Волоши́нський, Волоща́к; Грузи́н; Литви́н з похідними Литвине́ць, Литві́нко, Литвина́чик, Литвині́к, Литва́чен-ко, Литвине́нко, Литовс́кий; Лѣти́шн: Молдо́ван, Молда́в-чик, Мульта́н; Моска́ль, Мо́сква, Москале́нко, Москалі́ч, Моска́йк, Моска́льчин; Німець з похідними Німченко, Москва́к, Моска́льчин; Німець з похідними Шваб, Прус; Поля́к, Німчи́к; у такому самому значенні Шваб, Прус; Полья́к, Польс́кий, Лях, Ляхо́вич; Рїси́н з похідними Русі́нко, Русня́к, Русі́нський, Рїсьс́кий; Серб, Се́рбин з похідними Та-Се́рбан, Сербе́нський; Сло́вак; Тата́рин з похідними Та-Та́рченко, Татарчи́к, Татарні́к; Тиро́к, Тірчи́н, Тірко з похідними Турча́к, Тірченко, Ті́рчик, Тирчи́н, Турчи́н, Турчи́ньск, Турчи́нський, Турчи́нський, Турковід; Українець, Укра́їнський; Цїга́н з похідними Цига́нко, Цигані́к, Ци-гане́нко, Цигани́к, Цигани́ч; Чех з похідними Чехови́ч, Чешу́к, Чехінда, Чеху́т; Шве́д з похідними Шве́да, Шве́дик, Шведе́нко, Шведю́к.

б) Прізвища, утворені від назв давніх руських племен, а також інших племен і народностей та діалектних груп: Барандій; Басараб і Басараба; Бойко з похідними Боєчко, Бойцун, Бойчин, Бойченко, Бойчук, Бойчак, Бойківчик, Бойканюк; Гущал і Гощал з похідними Гиццук, Гоццук; Дуліба, Дилібець; Кальмук і Кумлік; Караїм; Лемко з похідними Лемцо, Лемик, Лемчик; Мазур з похідними Мазурик, Мазуренко, Мазурець, Мазурок, Мазурчак, Мазурич, Мазуркевич; Слов'янин; Черемис і Чемерис, похідне Чемерисов.

в) Прізвища, утворені від топонімічних назв: Бєскид і Бєскидняк; Волинєць, Волинюк, Волинський; Доң, Доңєць, Дінєць, Дончак; Дніпрюк, Задніпряний; Задєсєнєць; Пінчюк; Подольк; Подолька, Подольян, Подольюк, Подольняк; Подольчак, Подольїнський, Поді(о)льський; Поліщюк; Хоролєць; Чорноморець.

г) Прізвиська, які загальною вказують на місце, де хтось проживав. Подамо тільки декілька прикладів: *Гірняк, Підгірний, Закалюжний, Заболотний, Острівний, Слободян, Задворняк.*

Не треба думати, що всі прізвища, утворені від назв різних національностей чи народностей, означали людей, предки яких не були українцями. Цілком справедливою треба вважати думку І. Франка: «Чи в таких прозвищах, як *Ляховичі, Угрини* і ін., шукати відгомону спора-»

личної колонізації чужих елементів ще в XIV—XV вв., коли засновувалися відомі нам дворища, про се ще може бути суперечка. Пригадаймо, як про се говорить Кобзар у Шевченкових «Гайдамаках»: «Та який я волох? Був у Волощині та й прозвали Волохом». Багато таких «чужонародних» прозвищ могло постати аналогічним способом, хоча, розуміється, не можна виключати думки, що були тут і факти чужої колонізації може хоч би в тій формі, що якийсь зайшлий лях чи волошин, чи турчин пристав до якогось дворища, зжився з сім'єю і з часом заснував власне дворище, прозване його іменем»²⁶. В окремих випадках, звичайно, могло вистачити того, що хтось «був у Волощині» чи був подібний до татарина, щоб одержати відповідне прізвище. Нам відомий факт, що *Прусом* прозивали селянина, який ще до першої світової війни щороку виїжджав на сезонні роботи до Німеччини. Але частина цих прізвищ, безумовно, вказує на справжню національну приналежність основоположника роду чи його предків.

Друга група — це прізвища, що конкретно вказують на певний населений пункт.

Виникнення прізвища від топонімічної назви не завжди можна встановити з абсолютною певністю. А. Гейнце правильно відмічає, що для багатьох прізвищ сьогодні неможливо вказати місцевість, від назви якої вони були утворені, бо вона давно перестала існувати, а якщо й існує, то в її назві могли відбутися певні зміни, а прізвище зберегло давню форму»²⁷.

За будовою прізвища, утворені від топонімічних назв, можуть бути двох типів: прикметникові з суфіксами *-ськ-, -зьк-, -цьк-* і іменникові, переважно з суфіксом *-ець*. Зупинимось спочатку на цих двох основних типах, а пізніше розглянемо й прізвища, утворені за допомогою інших словотворчих засобів.

Прикметникові прізвища

За допомогою суфіксів *-ськ-, -цьк-, -зьк-* утворюються відносні прикметники, що вказують на походження: *львівський, кременчуцький, володазький*. Бажаючи від-

²⁶ І. Франко, назв. праця, стор. 33 (окр. відбиток).

²⁷ Див. А. Heinze, назв. праця, стор. 59.

повісти на питання, звідки хтось походить, наші предки утворювали прикметники такого типу від назв місцевості. Так виникли тисячі українських прізвищ на *-ський, -цький, -зький*, про які досить часто некомпетентні люди говорять, що це польські прізвища. В минулому прізвища на *-ski, -ski* в Польщі були властиві аристократії і шляхті та протиставлялись прізвищам міщанським і «хлопським»²⁸.

Величезна кількість прізвищ, утворена від назв сіл і міст України, є прізвищами не польськими, а українськими. Немає ніяких підстав вважати сотні тисяч людей (переважно українських селян) потомками асимільованої на Україні і декласованої польської шляхти. Утворення прізвищ спільного типу відбувалося паралельно у двох слов'янських народів. Цей тип прізвищ відомий також усім іншим слов'янським народам. Так, у росіян маємо прізвища *Белінський, Вяземський, Чернишевський*, у білорусів — *Ельський, Кастраницький*, у болгар — *Левський, Раковський*, у сербів і хорватів — *Брезовацький, Зрінський, Мушицький*, у словаків — *Ваянський, Есенський*, у словінців — *Косецький*, у лужичан — *Андрицький, Цішинський*, у чехів — *Врхліцький, Добровський, Коменський, Палацький, Челяковський*.

Абсолютно неправильна думка про «аристократизм» цих прізвищ, тобто, що вони є ознакою старовинних магнатських родів. Тисячі українських селян-колгоспників мають такі прізвища, як *Калиновський, Каньовський, Малаховський, Ольшанський, Опалинський, Язловецький, Стадницький, Тарновський, Чорторийський*, та ін. Носії їх не мають, крім однозвучного прізвища, нічого спільного з панами, які загарбали колись українські міста й села — *Калинівку, Канів, Малахівку, Ольшани, Опалин, Потік, Стадницю, Тарнівку, Чорторию, Язловець* — і, вважаючи себе їх власниками, присвоїли собі прізвища, утворені від назв цих міст і сіл. Історія змела їх без сліду, а справжні власники української землі, нащадки засновників і первісних жителів цих населених пунктів, живуть на землі своїх прадідів і передають із покоління в покоління своє давнє прізвище, що вказує на їх нерозривний зв'язок з рідною землею.

²⁸ Див. J. S. Bystron, назв. праця, стор. 29.

Вкажемо тут на ряд прізвищ, утворення яких від топонімів виявляється лише в зіставленні їх з топонімічними назвами. Так, прізвище *Андрієвський* може виводитись від назв населених пунктів: Андріївчії, Андрієво, Андріївка, Андріїв, прізвище *Бабінський* від Бабанів, Бабанівка, Бабанка, Бабанськ; *Балицький* від Баличі, *Балучинський* від Балучин, *Бандрівський* — Бандрів, *Барський* — Бар, *Бачинський* — Бачина, *Богущий* — Богута, *Борківський* — Борки, *Великопольський* — Велике Поле, *Вербийський* — Верба, Верби, Вербиці, *Верхратський* — Верхрата, *Гриневський* — Гринєва, Гринівці, *Дмиховський* — Дмуховець, *Жбадинський* — Жбадин, *Жиравецький* — Жиравка, *Завійський* — Завій, *Канафобський* — Канафости, *Климанський* — Климани, *Кобринський* — Кобрин, Кобринці, *Копистянський* — Кописть, *Коцюбинський* — Коцюбинці, Коцюбинчики, *Лозинський* — Лозина, *Мочульський* — Мочули, Мочулинці, *Пикулицький* — Пикуличі, *Роздольський* — Роздол, *Свірський* — Свірж, *Сиволозький* — Сиволож, *Смикорівський* — Смикорівка, *Смолинський* — Смолин, *Шегінський* — Шегині, *Яснийський* — Ясниська.

Іменникові прізвища

З суфіксом *-ець*. Суфікс *-ець* має декілька значень, а одне з них — це вираження походження: полтавець — той, що походить з Полтави, житель Полтави.

Подаємо приклади прізвищ на *-ець*, утворених від назв населених пунктів: *Богуславець* від Богуслав, *Бутинець* — Бутини, *Добросинець* — Добросин, *Знаменець* — Знаменка, *Козинець* — Козин, *Комаринець* — Комарин, *Кунинець* — Кунин, *Лешківець* — Лешківка, *Мизовець* — Мизове, *Мостенець* — Мости, *Небіловець* — Небилів, *Перегінець* — Перегінсько, *Тершаковець* — Тершаків, *Чернічинець* — Черниче, Черниця.

Значна кількість прізвищ на *-ець* походить від назв міст: *Канівець*, *Коломиець*, *Лубенець*, *Любарець*, *Уманець*, *Полтавець*.

З суфіксами *-ич*, *-евич*, *-ович*, *-енко*. Прізвища цих типів, утворені від назв населених пунктів, важко відмежувати від прізвищ, які самі стали основою для створення топоніма. При наявності прізвища *Витків* і наз-

ви села Витків легко зробити висновок, що *Витків* була названа людина за походженням з Виткова. Зіставивши прізвище *Балич* з назвою села Баличі, приходимо до висновку, що тут не людина одержала назву за походженням (до речі, людина з Балич має прізвище *Балицький*), а, навпаки, село одержало свою назву від жителя — Баличів (патронімічна назва від первісного прізвища *Бала*). Але в багатьох випадках важко встановити, чи утворилося прізвище від назви місцевості, чи воно є патронімічним. Прізвище *Ковтунів* могло бути утворене від назви села Ковтуни, але могло виникнути і безпосередньо від первісного прізвища (сьогодні теж існуючого прізвища) *Ковтун*.

Від назв місцевостей, на нашу думку, за допомогою суфіксів *-ич*, *-евич*, *-ович* утворилися такі прізвища: *Витків* (від с. Витків, Льв, Рв²⁹), *Жолків* (м. Жовква — тепер Нестеров, Льв), *Загаєвич* (Загай, Льв; Загай, Вл, Рв), *Заревич* (Зарів, Льв, Рв), *Криваніч* (Кривані, Льв), *Підлужевич* (Підлужжя, Рв, І-Фр), *Турків* (м. Турка, Льв), *Устиянович* (Устиянова, Лемківщина), *Хоревич* (Хорів, Вл, Рв), *Шепарович* (Шепарівці, І-Фр), *Яхторович* (Яхторів, Льв) та ін.

Рідше зустрічаються прізвища, утворені від топонімів за допомогою суфікса *-енко*: *Охтирченко* (від м. Охтирка, См), *Жихаренко* (с. Жихар або Жихарівка, Хрк), *Миргородченко* (м. Миргород, Чрк), *Харковиченко* (від м. Харків).

Можна вважати, що багато прізвищ прикметникового типу, які нібито загально вказували на місце проживання, було також утворено від назв конкретно існуючих населених пунктів. Прізвище *Заболотний* могло означати як людину, що проживала десь «за болотом», у будь-якому селі, так і людину, що походила з с. Заболоть (Вл, Жт), Заболото (Вл, Льв) або Заболоття (Вл, Зк, Льв, Рв, Чрв, Чрг). З назвами населених пунктів можна етимологічно пов'язувати ще такі прізвища-прикметники: *Вівсяний* (с. Вівся, Тр, Хм), *Долішній* (Долішне, Льв, І-Фр), *Забужний* (Забужжя, Вн, Вл, Льв, Рв), *Завгородній* (Завгородне, Хрк), *Закорчівний* (Закорчів'я, Вл), *Залужний* (Залужжя, Вн, Вл, Жт та ін.), *Замогильний* (Замогилля, Вл), *Закопний* (Окопи, Льв, Тр, Чрг або

²⁹ Пояснення до поданих тут і далі скорочень див. у списку в кінці книги.

Окоп, Пл), *Запотічний* (Запотік, І-Фр; Запоточне, Лв), *Зарічний* (Заріка, Заріччя, Зарічка, які повторюються в ряді областей), *Зарудний* (Заруддя, Вн, Кв, Лв, Пл), *Заставний* (Застав'я, Вл, Лв, Рв; Застави, Тр), *Зацерковний* (За Церквою, Лв; Зацерков'я, Рв), *Надберезний* (Надбережжя, І-Фр), *Осічний* (Осіч, Чрг), *Підгайний* (Підгай, Рв), *Піддубний* (Піддуб, Рв; Піддубне Дн), *Підлісний* (Підліс, Лв, Тр; Підліски, Вл; Підлісне, Підлісся у багатьох областях), *Підсадочний* (Підсади, Лв).

Серед прізвищ іменникового типу, крім указаних, також деякі прізвища з суфіксами *-ук, -чук, -ак, -чак* могли вказувати на походження з певної місцевості. Доказом може служити відомий нам із власного спостереження факт, що населення Кам'яно-Бузького району Львівської області називає батьками жителів с. Батятичі цього ж району, причому назва «батьок» має відтінок зневажливості. Можна думати, що з топонімами генетично пов'язані такі, наприклад, прізвища: *Бабицук* (від с. Бабиці, Зк, Кв, Лв, Пл), *Багніок* (Багно, Вл, Лв), *Біличак* (Білич, Лв), *Більчук* (Більче, Лв; Більча, Рв), *Біщук* (Біще, Тр), *Буняк* (Бунів, Лв), *Бучак* (Буча, Зк, Кв), *Воротняк* (Воротнів, Вл), *Гречанюк* (Гречани, Лв, Пл), *Довгополюк* (Довге Поле, Зк, Рв), *Долинчук*, *Долинюк*, *Доляк* (Долина, в дванадцяти областях), *Жаб'юк* (Жаб'є, І-Фр). Прізвища на *-ук, -чук, -ак, -чак* могли утворюватись в однаковій мірі як від назви за місцем походження, так і від імені чи прізвища батька або матері. *Бабицук* може походити або від с. Бабиці, або від прізвища *Бабиц*; *Горпинюк* може бути не тільки вихідцем із села Горпин (Лв), а й сином Горпини і т. д. Прізвище *Білич* стало назвою села, а похідне прізвище *Біличак* могло бути утворене і від первісного прізвища (син Білича), і від назви села.

З топонімічними назвами пов'язано походження деяких прізвищ на *-ик, -ник*, але цей зв'язок переважно проблематичний. Можливо, що прізвище *Сможанік* вказує на походження з с. Сможе (Лв), *Осовік* — із с. Осове (Вл, Чрг), а *Жидачик* з м. Жидачева (Лв). Але певності ні тут, ні в ряді інших випадків не маємо.

Більший ступінь правдоподібності походження прізвища від назви населеного пункту створює існування прізвища в тій самій області, де знаходиться даний

пункт. Якщо, наприклад, у Львівській обл. є с. Багно, а в сусідніх селах живуть люди з прізвищем *Багніок*, то можна не сумніватися, що предки їх одержали це прізвище від назви села, з якого прибули. Якщо ж місце записання прізвища віддалене від місцевості, назва якої здається нам пов'язаною з прізвищем (наприклад, прізвище *Рихлюк* записано у Волинській обл., а с. Рихли знаходиться в Чернігівській), тоді правдоподібність генетичного зв'язку, безумовно, менша.

Треба ще згадати про прізвища, утворені від топонімів за допомогою суфіксів, які надають їм виразно негативного емоційного забарвлення. Прізвищ таких небагато, і не про всі можна впевнено твердити, що вони походять від назв населених пунктів.

З суфіксом *-ач* маємо, наприклад, прізвище *Косилач*, яке, можливо, походить від назви с. Косилів (Хм). З суфіксом *-ух* утворені прізвища *Жереб'ух*, *Кобил'ух*, які могли бути утворені від назв Жеребки (Жт, Пл, Хм), Кобила (І-Фр), Кобилля (Рв, Тр). Суфікс *-ун* знаходимо у прізвищі *Кривцун*, яке могло утворитися від назв Кривка (Лв) або Кривки (Пл, Тр), але могло бути і зневажливим прізвищем за фізичною ознакою. Суфікс *-ий* служить для утворення назв людей за певною ознакою з відтінком зневажливості (*бабій, плаксий, стогній*). У деяких прізвищах цей суфікс, можна думати, виражає походження з певної місцевості (теж з відтінком зневажливості): *Зарубій* від с. Заруб (Тр) або Зарубани (Лв); *Скалій* — від м. Скала (Тр), *Стеблій* — від с. Стеблі (Вл, Кв), *Стеблівка* (Зк, Рв), *Стеблів* (Кв).

Від назв населених пунктів виникли й деякі безсуфіксні прізвища. Зіставивши прізвище *Косогор* з назвою села — Косогірка (Хм), мусимо прийти до висновку, що прізвище походить від назви села, а не навпаки. Назва місцевості, утворена від особової назви Косогор була б Косогорів чи Косогорівка, а не Косогірка. Косогірка — назва, утворена від ознаки краєвиду, а вже той, хто живе в Косогірці, — *Косогор*. Зовсім аналогічно утворене і прізвище *Лисогі(о)р* від топонімів Лисогірка (Вн, Од, Хм, Хрк), Лисогір'я (Кв), Лисогора (Вн), а також прізвище *Лисогор* від назви Лисогірка (Вн, Хм).

У ряді випадків прізвище збігається з топонімічною назвою. Це такі назви, як *Бринь* (прізвище записане в Львівській обл., а село такої самої назви є в Івано-

Франківській обл.), *Галич*, *Горинь* (прізвище в Львівській обл., населений пункт у Житомирській обл., а також назва річки), *Добромиль* (місто в Львівській обл.), *Сокаль* (Льв), *Станімір* (Льв), *Стріпа* (населений пункт у Закарпатській обл., а також назва річки). У всіх цих випадках не може бути мови про утворення топоніма від особової назви, а тільки навпаки: своє прізвище рід узяв від місцевості, звідки походив, або від річки, над якою жив. Можливо, що утворення такого типу прізвищ пояснюється незвичайністю назви місцевості, звідки прибув поселенець на нове місце проживання, внаслідок чого людину, яка говорила, що походить з Бриня, могли назвати *Бринем*, а людину з Добромиля — *Добромилем*.

Окремі українські прізвища утворилися від назв населених пунктів, що не знаходяться на території України. Наприклад, від назви м. Кракова ми записали два прізвища: *Краківський* і *Краков'як*, від назви м. Скавіна (Польща) — однозвучне з ним прізвище *Скавіна*, від назви м. Цешин — прізвище *Цешинський*. Прізвище *Римський*, мабуть, пов'язане не з перебуванням у Римі, а з приналежністю до римо-католицького віросповідання. Прізвища *Білостоцький* та *Варшавський* теж на перший погляд видаються утвореними від неукраїнських топонімів, але перевірка показує, що, крім міста Білостока (Białystok) у Польщі, існує село такої самої назви у Торчинському р-ні Волинської обл., а Варшавою називався хутір у Львівській обл. (перейменований на Смереки у Щирецькому районі). Були ще й чотири Варшавки, теж назви хуторів, із них два у Львівській і два у Тернопільській обл.

При розгляді деяких прізвищ, утворених від топонімічних назв, спостерігаємо різні зміни, що в них відбулися. З фонетичних треба згадати:

а) випадіння приголосного. Прізвище *Підсоснський* утворене від назви с. Підсоснів (Льв), отже, виникло з етимологічного **Підсоснський*. Можливо, що і прізвище *Демський* походить від назви с. Демня (Льв), отже, з первісного **Демський*;

б) вставку приголосного. Прізвище *Плавуцький* походить від назви Плауча (Тр, тепер перейменоване), але населення вимовляло Плавуча.

На зміну первісної форми прізвища могла впливати його деетимологізація. Зв'язок прізвища з топонімічною

назвою в свідомості його носіїв поступово стирався, тим більше, якщо прізвище було утворене від назви далекої місцевості, мало відомої або й зовсім невідомої на теперішньому місці проживання. Так, прізвище *Кохайків* — це, мабуть, варіант другого існуючого на Львівщині прізвища — *Кугайків*, утвореного від назви с. Кугаїв (Льв). Прізвище *Покравецький* походить, можна думати, від назви с. Покрівці (Льв), отже, з первісного **Покровецький*. Прізвище *Соневіцький* виникло з первісного **Синевідський* від назви с. Синевідсько (Льв)³⁰.

Українські прізвища часто неправильно записувались у документи і в такій спотвореній формі ставали нормою: *Лагоцький*, утворене від топонімів Лагодів, Лагодівка (повинно бути *Лагодський*), *Медвецький* — від Медведівці, Медвежа (правильно *Медведський*). Українська назва с. Озеряни (Вл, Рв, Тр, І-Фр) у польській офіційній формі Єзержани (Jezierzany), а с. Озерна чи Озірна (Тр) по-польськи Єзерна (Jezierna). Звідси й з'явилися серед українців такі, начебто польські, прізвища, як *Єзержинський* чи *Єзерський*. Паралельно існують прізвища *Озерський* і *Озірський*. Не треба вважати польським і прізвище *Заплацінський*, бо це спотворене українське прізвище *Заплатинський* (такий варіант теж існує), утворене від назви с. Заплатин (Льв). Від назви Яструбиця (Рв, по-польськи Jastrzębica) і Яструбичі (Льв, Jastrzębice) виникло перекинуте на польський лад прізвище *Ястремський*.

Реєстр прізвищ, спотворених за часи національного гніту українського народу, можна б продовжити.

ПРІЗВИЩА, УТВОРЕНІ ЗА СОЦІАЛЬНОЮ ПРИНАЛЕЖНІСТЮ АБО ВІД НАЗВИ ПОСТІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

Виникнення значної частини прізвищ пов'язане з соціальною приналежністю або з постійним заняттям людини. Це були назви, які відрізняли особу від її оточення. Звичайно, не було б у тому смислу, якщо б, напри-

³⁰ Назву цієї місцевості, а точніше — Синевідська Вижнього і Синевідська Нижнього у Львівській обл. (від кореня «вода») спотворено невдалим перейменуванням на Верхне і Нижне Синьовидне.

клад, на Січі надали комусь прізвисько *Козак*, бо ж там усі були козаками, але в селі, з якого ніхто більше не козакував, таке прізвисько точно визначало, про кого саме йдеться. Це прізвисько могло, ставши родовим прізвиськом, переходити на нащадків або в такій самій, незмінній формі, або оформлене патронімічними суфіксами. Воно зберігає і сьогодні пам'ять про предка-козака.

Прізвиська, утворені від назви професії, легко передавалися нащадкам і ставали родовими прізвиськами, бо ж і сама професія часто переходила з покоління в покоління³¹.

На думку М. Корниловича, прізвиська за характером діяльності були поширені насамперед серед дворових селян, які не мали родової традиції, «повідбивалися від своїх родин, ба навіть часом не знали або не пам'ятали свого батьківського ім'я»³².

Розгляд прізвиськ, що означали різні види занять, діяльності, назви посад або вказували на класове розшарування суспільства, особливо цікавий з точки зору історії культури. Зваживши, що українські прізвиська, зокрема селянські, в своїй масі формувалися приблизно з XVII ст. й закріпилися в документах тільки в кінці XVIII ст.³³, ми можемо твердити, що існуючі сьогодні прізвиська, які утворилися у зв'язку з становістю та трудовою діяльністю, відображають картину українського суспільства у другій половині XVIII ст. Якби в нас не було інших матеріалів, що могли б свідчити про соціальний стан населення України, про його основні заняття та професії, економіку й культуру епохи розкладу феодалізму та зародження капіталізму, то існуючі сьогодні родові прізвиська могли б служити джерелом для майже повної й досить вірної реконструкції картини життя в цей період. Наші прізвиська дають можливість уявити суспільне життя України в таких аспектах: а) класове розшарування суспільства, б) адміністративне управління, в) військо, г) економічне життя (промисловість, ремесло, торгівля, сільське господарство, мисливство й

³¹ Пор. Heinze, назв. праця, стор. 40.

³² М. Корнилович, назв. праця, стор. 130.

³³ М. Корнилович, назв. праця, стор. 131; І. Франко, назв. праця, стор. 16; Ф. Коковський, назв. праця, стор. 12.

рибальство, заробітки), д) організація праці закріпачених селян, е) суспільна верхівка, е) наука і мистецтво, ж) церковне життя, з) боротьба народу за визволення.

Звичайно, наявність якогось прізвиська не завжди доводить, що його перший носій був саме тим, що означало його прізвисько. Серед українського народу не було, наприклад, царя, короля, кардинала і т. п., хоч прізвиська такі існують. Вони виникли з первісних прізвиськ, які надавалися з невідомих сьогодні причин. Може, хтось любив часто розповідати про царя, от і могли прозвати його *Царем*. Бідного селянина-кріпака, глузуючи, прозвали *Королем* чи *Карнидалом* (може, якраз через те, що він так перекрутив це незвичне для нього слово), і це прізвисько стало згодом закріпленим у документах його родовим прізвиськом.

Як ілюстрацію до виникнення таким способом прізвиськ і переростання їх у прізвиська наводимо слова М. Рильського з поеми «Марина»:

Гаврило це. Хоч він ніколи Риму
Не бачив, як ніхто з його дідів,
Та прізвисько хтось жартома пустив
(Хто ж, як не пан, від них усе береться!)
І Папаримський наш Гаврило зветься
По книгах навіть, а не то що так³⁴.

Проте в більшості випадків прізвисько виникало внаслідок того, що його перший носій справді належав до даного стану або мав певну професію. До наступних поколінь ця назва переходила як прізвисько або в незміненому вигляді, або змінена за допомогою різних суфіксів (переважно патронімічних або зменшених і згубілих), напр.: *Кравець*, *Кравчик*, *Кравцін*, *Кравчєня*, *Кравчєнко*, *Кравчїк*, *Кравців*, *Кравчийшн* та ін.

Переглядаючи найдавніші метрики с. Сільця Кам'янсько-Бузького р-ну Львівської обл., ми знайшли запис з 70-х років XVIII ст. польською мовою, з характерним для того часу правописом: «Jan, professyey swoyey szwiec», тобто «Іван, за своєю професією швець» і через декілька років про ту саму особу, але латинською мовою: «Ioannes, sutor».

Ці записи свідчать, по-перше, що Іван був шевцем і, по-друге, що в нього ще не було прізвиська. Для того

³⁴ М. Рильський, Марина, К., 1944, стор. 70.

щоб його відрізнити від інших Іванів, поряд з його ім'ям називають професію. Коли ж через кілька десяти років у книгу народжених записували дитину Іванового сина, вперше з'явилося в метрикальних книгах цього села (вже на початку XIX ст.) прізвище *Шевчук*. Потомки цих Шевчуків живуть у Сільці і нині. Шевством ніхто з них не займається, а про свого прапрадіда-шевця давно забули.

Розглянемо прізвища, утворені за соціальною приналежністю або від назви професії.

Прізвища, що вказують на класове розшарування суспільства

Насамперед у прізвищах відтворено поділ на багатих і бідних. Прізвище *Багач* (паралельно *Богач*) записане в Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Хмельницькій і Одеській областях. Від нього утворилися похідні: *Богачевич*, *Богачевський*, *Богачук*, *Богатський*, *Багачський* і *Богачийшин*. Синонімом його є прізвище *Дюка* з похідним *Дученко*. Для людей, які уміли швидко здобувати багатство, народ утворив прізвище *Скоробогатий* і *Скоробогачий*. Багатий, що став власником села, поміщиком, — це *Дідич*, прізвище, записане в Київській, Львівській та Івано-Франківській обл.

Ознакою багатства була одежа — дороге кармазинове, а іноді закордонне англійське сукно. «Кармазинами» називали козаки багату старшину. Прізвище *Кармазін* існує в Львівській обл. Тут же записане і прізвище *Фалендіш*, що походить з німецького *fein lundisch* («найкраще лондонське» сукно) (Brückner, 303)³⁵.

Привілейованою верствою суспільства у давній Польщі була шляхта. Прізвище *Шляхта* існує сьогодні в Закарпатській обл., причому його носії, колись бідні селяни, напевно, не належали до цього стану, а одержали його як насмішливе прізвисько (може, за намагання уподібнитись до шляхти, як Тобілевичів Боруля). Виразне значення зневажливості виражало прізвище *Шляхётка*. Прізвище *Шляхтич* записане в Івано-Франківській обл.

³⁵ Тут і далі даються скорочені назви словників (див. список скорочень в кінці книги).

Шляхті належав титул «його милость пан», «польськи скорочено *pościraп, pospaп*. Ці титули, коли ставали прізвиськами, напевно, виражали насмішку і збереглися як прізвища *Мостіпап* і *Мастіпап*³⁶.

Від слова пан утворилися прізвища *Паніч*, *Панічик*, *Панник*, *Панонько*, *Паночко*, *Панця*, *Панів*.

Згадки про давнішу епоху збереглися в прізвищах *Князь*, *Князівський*, *Боярчук*, *Боярський*, якщо тільки вони не пов'язані з «князем» та «боярами» весільного обряду.

Кращою характеристикою минулого життя трудящого українського народу є прізвища: *Бідний*, *Убогий*, *Бідоліх*, *Бідула*, *Голота*, *Голотюк*; таке саме значення мало і прізвище *Драб* та похідні від нього *Драбик* і *Драбенко*.

Бідняків, що не мали нічого, крім хатини, називали на заході України «халупниками» (Грінченко, IV, 384). Прізвища *Халупник* і *Халупний* існують у Тернопільській обл.

Антонімом до слова «пан» є «мужик». Прізвище *Мужик* записане в Львівській обл., похідне *Мужичук* — у Рівенській.

Зневажливе «мугир», як суспільна верхівка називала бідних селян (Грінченко, II, 452), можна впізнати в прізвищах *Могір* (Вн) і *Магир* (Лв).

Відношення особистої залежності від пана відображали прізвища *Раб*, *Рабка*, *Рабик* (Грінченко, IV, 1) і *Підданюк*.

Селянин, що проживав у слободі, тобто селі, тимчасово звільненому від деяких податків і панщини, це *Слободян*, *Слободяник* або *Слободянюк*.

Не витримавши гніту і знущань, деякі селяни втікали від своїх панів, ставали бурлаками, волоцюгами. Так і записували декого з них у списках населення, коли виникла необхідність кожному мати офіційне прізвище. Прізвище *Бурлака* зустрічається в Київській, Кіровоградській, Полтавській обл., похідне — *Бурлаченко* — у Полтавській, а *Волоцюга* — в Львівській обл. Близьке до попередніх за значенням, з виразно негативним емоційним забарвленням, прізвище *Пройдисвіт* (Зк, Хс).

³⁶ Останній варіант, очевидно, як результат запису в документи малограмотним «акаючим» службовцем.

Такі прізвища, як *Осадець, Осадця, Осадчий, Осадченко, Осадчук*, пов'язані своїм виникненням з колонізаційними діями поміщиків і адміністрації, що виділяли частину селян і утворювали нові населені пункти.

Прізвища, утворені від назв адміністративних посад

Частина прізвищ дає деяке уявлення про адміністративний апарат країни. Вище згадувалось, що такі прізвища, як *Цар, Король*, а також *Цісар, Шах*, виникли, очевидно, не як назви нащадків царя, короля, цісаря, а як прізвиська (переважно насмішливі), утворені з невідомої нам причини. Проте характерно, що прізвища відтворюють назви представників державного управління, які були типові для XVII—XVIII ст., тобто для періоду формування і закріплення більшості українських прізвищ.

Від наведених вище прізвищ-основ утворилися також похідні: *Царевич, Царенко, Царик, Царік, Царюк, Царйшин, Королевич, Корольик, Корольк, Корольшин, Шахівський*.

Керівникам держави допомагали в адмініструванні воеводи і старости. Прізвище *Воевода* і похідне від нього *Воевідка* записані в Івано-Франківській обл. Можливо, що це теж первісні прізвиська, якими народ наділяв тих, хто любив верховодити. Прізвище *Староста* і похідне від нього (у польській фонетичній формі) *Старосцінський* існують у Львівській обл. Щодо значення цього терміна, то воно було неоднакове в давній Польщі (до 1772 р.) і на території царської Росії. Староста на заході України, як у давній Польщі, так і пізніше в Австрії був адміністративним урядовцем, що більш-менш відповідає посаді «начальника уезда» в Росії. Такими «начальниками» вихідці з українського народу ніколи не бували, тому й цю назву треба розглядати як прізвисько. Прикметникове прізвище *Старосцінський* (ще й з польською вимовою) могло бути насмішливим прізвиськом «незаконного» потомка якогось «пана старости».

У шляхетській Польщі існувала посада комісара. Цей термін, утворений від лат. *committere* — доручати, *commissum* — доручення (Brückner, 368), означав уря-

довця для спеціальних доручень. Прізвище *Комісар* не зафіксоване, але є похідні від нього *Комісарік, Комісарчук*. Вони могли мати таке значення, як *Старосцінський*.

Слово «депутат» давно відоме українському народові, хоч загальноновживаним стало тільки після Жовтня. Грінченко подає два значення його: 1) виборна особа («Од ченко подає два значення його: 1) виборна особа («Од чариці знов наказ: прислати до столиці депутатів», «Основа», 1862) і 2) обласне — власник, полонини (Грінченко, II, 368). Прізвище *Депутат* записане в Черкаській обл., отже, треба думати, що воно мало перше, основне значення.

Давні канцелярії, зокрема суди, не могли обійтись без писарів і возних. Ці невисокі посади були відносно доступні для вихідців із народу, і цим можна пояснити досить значне поширення прізвищ, утворених від цих назв. Прізвище *Пісар* записане в Івано-Франківській назв. Прізвище *Пісар* записане в Івано-Франківській та Львівській обл., похідне *Писаренко* — в Полтавській, Харківській і Чернігівській, *Писаревський* — у Кіровоградській обл. На Львівщині записане також прізвище *Секретар*.

Прізвище *Возний* поширене у Львівській і Тернопільській обл.; похідні від нього — *Вознік, Возняк*.

Ще дрібніші адміністративні «діячі» — це жандарми, стражники, десятники, яриги. Слід свій залишили в таких прізвищах: *Шандар* (загальноновживана в західноукраїнських областях форма, що відповідає літературному «жандарм»), записане у Львівській обл., *Стражник* — у Львівській та Івано-Франківській, *Десятник* і похідне *Десятник* — у Хмельницькій обл. Прізвище *Ярига* зустрічається в Полтавській обл.

Плату за право торгувати, так зване мито, збирали митники, або митарі. Прізвище *Митар* зафіксоване в Тернопільській обл. Плату за право переїзду через міст збирав мостовий. Звідси прізвище *Мостовий* та його похідні *Мостовик* і *Мостовенко*.

У прізвищах збереглися також сліди давньої міської і сільської самоуправи. Прізвища *Буймистрик* і *Боймистрик* (Вл, Хм) утворені, очевидно, від німецької за походженням назви *бургомистр* > *бурмистр* > *буймистр* (голова міської управи при так званому магдебурзькому праві). Бургомистр разом із членами міської ради засідав у ратуші, через що народ називав їх

ратушними. Прізвище *Ратушний* записано в Київській і Львівській, похідне *Ратушняк* — у Житомирській і *Ратушинський* — у Львівській обл. Подібне значення мало і прізвище *Лавний* (Лв), генетично пов'язане, мабуть, з назвою «лавник», що мала два значення: а) член давнього міського суду і б) службовець цехового братства (Грінченко, II, 338).

У містах, що не мали магдебурзького права, міську раду очолював не бургомистр, а війт. Війтом у західній частині України називався також сільський голова (староста), причому в Галичині ця давня назва, запозичена з німецької мови (Vogt) через польську, використовувалась у цьому значенні аж до возз'єднання з Радянською Україною. Прізвища *Війт* ми не знайшли, зате існує довга низка прізвищ, що походять від цієї назви: *Війтів, Вітів, Войтів, Війтович, Войтович, Вуйтович, Войтєнко, Войтєк, Вітєк, Войтіна, Войтєнь, Войтішин, Вітішин, Вітовський і Війцік*. На Буковині назві *війт* відповідала назва *двірник*. Прізвище *Двірник* записане в Львівській, *Дворник* і *Дворниченко* — в Полтавській і Донецькій обл., де буковинське значення слова *двірник* не було відоме, і де воно могло виникнути на базі російського слова «дворник» з двома значеннями: 1) власник «постоялого двора», заїзду і 2) сторож при будь-якому домі (Даль, I, 423).

У давній Польщі існувала ще одна назва сільського голови, теж запозичена з німецької мови — солтис (нім. Schultheiss). Прізвище *Солтис* записане в трьох західноукраїнських областях.

Помічниками війта були присяжні. Існує прізвище *Присяжний*, а також утворені від цієї назви *Присяжник* і *Присяжнік*.

З другої половини XVIII ст. на Україні існує, причому тільки в великих українських містах, пошта. Пояснюючи слово *поштар*, Грінченко ілюструє його цитатою з Є. Гребінки: «Город путящий... і пошта є, і поштарі ходять, мов ті москалі з чорними комірами, і письма роздають чесно, не розпечатавши». Поштарем називався також візник поштової станції (рос. ящик) (Грінченко, III, 397). Прізвище *Почтár* записане в Ровенській і Івано-Франківській обл., утворене від нього патронімічне *Почтаренко* — у Київській обл.

Прізвища, утворені у зв'язку з військовою службою

Хронологічно давнішими є прізвища, що відображають організацію українських козацьких військ; пізніше з'явилися нові назви, переважно іншомовного походження (в зв'язку зі службою в російській та австрійській арміях).

Традиції козацької України живуть у таких прізвищах: *Гетьман* з похідними патронімічного типу: *Гетьманчук, Гетьманичук і Гетьманюк*; *Козак* (записане в 15 областях, одне з найпопулярніших українських прізвищ) з похідними *Козачок, Козаченко, Козачук, Козачевич, Козачишин, Козачинський, Козачківський*. Синонімом до слова *козак* була назва *рицар*, записана як прізвище (*Рицар*) у Львівській обл. Досить поширене і прізвище *Запоріжець* (в семи областях), патронімічне *Запоріженко* записане в Сумській обл.

На окремі види козацької зброї, їх військового побуту указують прізвища: *Гарматій, Гармаш, Пушкар* (від нього патронімічні *Пушкаренко і Пушкарів*), *Плестун, Компанієць, Сердюк; Довбиш, Довбуш* (похідні *Довбушак, Довбишов*), *Бубній, Сурмач, Сурмій, Трубий*, а також у польській фонетичній формі — *Трембач, Трімбач* з похідними *Трембачевський і Трембачівський*.

Назви козацької військової старшини збереглися в таких прізвищах: *Кошовий, Атамán* (похідні *Атаманенко, Атаманчук, Атаманюк, Ватаманюк, Атаманець, Отамашко*), *Полковник, Асаул* (з похідними *Асаулюк, Осамашко*), *Сотник* (патронімічне *Сотниченко*), *Хорунжий* і *Хорунжій* (з похідними *Хорунжикевич і Хорунжинський*).

Збереглась у прізвищах також назва джури — козацького слуги-товариша, зброєносця, що разом з козаком ходив у походи й бої (Грінченко, I, 577) — прізвища *Чура і Цюра*.

Одночасно з цими назвами виникали також прізвища, пов'язані із службою в польському й турецькому військах, куди волею чи неволею попадали окремі українці. Так, прізвище *Посполітак* генетично, мабуть, пов'язане з польським *pospolitym ruszeniem*, тобто загаль-

ним ополченням, а прізвище *Ритаровський* — з відомими в історії польськими рейтарами.

Турецькі за походженням прізвища *Чавс* і *Чаус*, що означали службу посильного або султанського служку (Argt, 49) записані в Полтавській та Львівській обл. Від назви «яничар» (турецьке уені сегі — нові війська. Ушаков, IV, 1463) виникло прізвище *Янчаренко*. До цієї категорії належить і прізвище *Арнаут* (Вн). За поясненням В. Даля, арнаутом називався в Туреччині представник окремого роду війська-сторожі з християн; це слово зустрічалося як лайливе («виродок», «басурман») (Даль, I, 23).

Остання чверть XVIII ст. — це період, коли як у Східній Україні, так і в тій частині України, що була загарбана Австро-Угорщиною, впроваджується обов'язкова військова повинність.

Загальна назва військовослужбовця в російській армії — солдат — виступає в прізвищі *Солдат*, у перекручених на території Галичини прізвищах *Савдак* і *Солдан*, а також у патронімічному *Солдатенко*. Подібна назва в західній частині України, яка була під владою Австро-Угорщини, — «жовнір» (теж від нім. Soldner, але через пол. żołnierz). Як прізвище *Жовнір* існує у Львівській, Івано-Франківській і Запорізькій областях. Від цієї назви походять патронімічні *Жовнірович* і *Жовнірчук*.

З рекрутським набором, про який так багато складено українських народних пісень і який залишив сліди і в поезії Шевченка, генетично пов'язані прізвища *Новобранець* і *Рекрут* (Крв, Вн).

Служба в різних родах російських і австрійських військ позначилась утворенням прізвищ: *Гренадір*, *Гусар* (на заході його різновидність *Гузар*) з похідними *Гусарєць*, *Гусаревич* і *Гузарський*; *Драгун*, *Улан*. Кіннота (кавалерія) в австрійській армії мала загальну назву Reiterei, звідси колишній кіннотник одержав прізвище *Райтер* або *Райтман* (Лв).

Колишні піхотинці мали такі прізвища (згодом прізвища), як *Піхота*, *Піхур* (з пол. piechur — піхотинець), *Піхура* і *Пишак*.

Про службу у флоті говорить тільки одне з записаних нами прізвищ — *Бощман* (Кр).

Важка й відповідальна служба військової сторожі відбилася в українській антропонімії двома синонімічними прізвищами, з яких одне пов'язане з російською військовою термінологією — *Калавір*, перекручене з «ка-ськовою» віршів — *Шельвах* (з нім. Schildwache — сторожа, вартовий).

Сержантські чини відмічені одним тільки прізвищем — *Капраль* (Лв), що походить з італ. sarogale — австрійський військовий чин.

Більше зустрічається прізвищ, утворених від назв офіцерських чинів. Це не повинно викликати здивування, бо хоч український селянин не був тоді ні російським, ні австрійським офіцером, та назви (не раз перекручені) могли з різних причин стати його прізвищами, зокрема якщо він був незаконним сином офіцера чи генерала. З колишніх прізвищ виникли нинішні прізвища: *Оберлейтнер* (Тр, перекручене з нім. Oberleutenant), *Капітан* (і похідні *Капітанець* і *Капітанчук*), *Майор*, а також *Однорал* — немилосердно перекручене з «генерал».

У ряді областей записане прізвище *Форись* та похідне від нього *Форисяк*, що означало офіцерського слугу (денщика) — пол. foruś з нім. Vorreiter.

Минуть, можливо, сторіччя з часу, як перестали існувати царська й цісарська армії, служба в яких завжди була ненависною для українського народу, але спогад про цей важкий період історії залишиться у родових прізвищах далеких нащадків колишніх австрійських і російських солдатів.

Прізвища, виникнення яких пов'язане з економічним життям країни

Існуючі прізвища цієї групи свідчать про ступінь розвитку різних галузей господарства в період закріплення родових назв.

а) Промисловість і ремесло

Промисловість до скасування кріпацтва знаходилась у зародковому стані. Природно, що ті нечисленні особи, які займалися промислом, настільки відрізнялися від

інших членів суспільства, що назва їх професії не тільки ставала їх особистою назвою, а й переходила на нащадків як родове прізвище.

На зародки металургійної промисловості вказує існування таких прізвищ, як *Гамёрник* (Лв), перекручене з первісного «гамарник», що походить від слова «гамарня» — «металлоплавильное заведение» (Грінченко, I, 269). Прізвище *Рудник* (Вл, Лв) — від «рудокоп», а *Рудницький*, хоч безпосередньо не пов'язане з заняттям, але утворене від назв місцевості, де розвивався цей промисел, і в першу чергу видобування залізної руди (Руда, Рудно і под.).

Прізвище *Гутник* (Зк) і похідне *Гутникевич* (Лв) утворилися від слова, яке означало людину, що працює на скляному або залізоплавильному заводі (в гуті).

Експлуатація лісів створила професії, які стали основою виникнення таких прізвищ: *Уеляр*, *Будник* (від «буда» — поташний завод, похідне *Будниченко*), *Смоляр* (похідні *Смолярчук* і *Смолярський*), *Дігтяр* і *Дегтяр* (назви робітників у дігтярні). Таке саме значення мало і прізвище *Шмірак* — назва людини, що виготовляє смолу, дьоготь (шмір).

З текстильною промисловістю пов'язані три синонімічних прізвища: *Вовняр*, *Сукновалець* і *Шаповал*. Перших двох слів немає у Словнику Грінченка. Даль тлумачить слово «сукновальня» як «устройство и заведение для валки сукон» і «сукновал» як «сукновальний мастер» (Даль, IV, 358). Назва «вовняр», на нашу думку, означала те, що російською мовою виражає слово «шерстобит» (Даль, IV, 630). «Шаповал» — це рос. «шерстобой, войлочник» (Грінченко, IV, 485). Від нього похідні прізвища *Шаповаловський* і *Шаповалов*.

До цієї групи треба зарахувати і прізвище *Ткач*, одне з найбільш поширених українських прізвищ. Багато також утворилося похідних від нього: зменшені *Ткачик*, *Ткачусь*, патро- і матронімічні *Ткачук*, *Ткаченок*, *Ткачів*, *Ткачов*, *Ткачийшин*. Є і прикметникове прізвище — *Ткачінський*. Від назви працівниці-жінки «ткаля» утворилися прізвища *Ткалич* і *Ткалик*. Окрему спеціалізацію виражало прізвище *Білоткач*.

Виробництво килимів, якими Україна здавна славилась, також залишило свій слід в українській антропонімії. Прізвище *Килимник* записане в Київській обл.

Цікаво, що в Словнику Грінченка знаходимо тільки назву жінки, яка виробляє килими — килимниця. Прізвище *Килимник* свідчить про те, що виробництвом килимів займалися і чоловіки. Синонімічним є прізвище *Кобёрник*, утворене від слова «кобер», «ковер» — килим. Похідне від нього прізвище *Кобёрський*.

Шкіряна промисловість представлена двома назвами — «кожем'яка і «гарбар». Прізвище *Кожем'як* записане в Кіровоградській, *Гарбар* — у Житомирській обл. Обидві назви означають одну професію.

Ряд прізвищ утворився від слів, що означають професії, пов'язані з харчовою промисловістю. Одне з найпоширеніших українських прізвищ *Мельник*, записане в 16 областях, має чимало похідних: *Мельничук*, *Мельниченко*, *Мельникович*, *Мельничин*, *Мельнишин*, *Мельничайко*. Синонімічні за своїм походженням прізвища *Мірошник* з похідним *Мірошниченко* і *Млінар*. Іронічне забарвлення мали, очевидно, прізвища *Мелімука*, *Мелічук* і *Мукомела*.

Значне поширення мають і прізвища, які утворилися від слів, що означали людей, пов'язаних з виробництвом олії. Це *Олійник* (прізвище записане в 17 областях), *Олійрник*, zdeформоване *Оліник* та патронімічне *Олійничук*.

З виробництвом пива, вина та горілки було пов'язане виникнення прізвищ *Бражник*, *Хмільр*, *Солодівник*, *Пивовар*, *Вінник* (з похідними *Вінників*, *Винниченко*, *Винничук*), *Винар* (з похідними *Винарович*, *Винарич*, *Винарський*) і подібне до нього *Виняр*.

З добуванням солі і з торгівлею сіллю пов'язане прізвище *Соляр*, яке мало два значення: 1) солевар і 2) торговець сіллю (Грінченко, IV, 167), а також прізвища *Солярник* і *Солярник*.

Розведення тютюну і робота на тютюнових плантаціях створили прізвище *Тютюнник*.

Прізвище *Папірник* походить від слова, що означало власника паперової фабрики або торговця папером.

З виробництвом цегли та роботою на цегельнях пов'язане виникнення прізвищ *Цегельник* і *Цегольник*, *Цегельський*, а також засвоєне з німецької мови *Цигельман*.

Промисловість в епоху її зародження нелегко відмежувати від ремесла. Велика кількість прізвищ пока-

зує найрізноманітніших ремісників, тобто людей, що «знали яке-небудь ремесло і займалися на замовлення споживача виготовленням виробів кустарним способом у себе вдома власними засобами виробництва» (Ушаков, III, 1335). Знову доводиться повторити, що якби в нас не було інших документів і пам'яток минулого, то вже на основі існуючих сьогодні прізвищ можна було б досить повно і точно реконструювати стан розвитку ремесла на Україні в ту пору, коли відповідними документами фіксувалися родові назви людей.

Розглянемо прізвища, утворені від назв ремісників різних спеціальностей в алфавітному порядку.

Прізвище *Бліхár* (Лв), що зберегло й фонетичну особливість західноукраїнських говорів (вимову ненаголошеного 'а як і) означало професію бляхаря, пол. *blacharz* з нім. *Blech*, *Blechschräger*. Від цього самого слова утворилося і прізвище *Бляхárський*.

Бочки й бодні майстрували боднарі або бондарі. Назва, в якій відбулася метатеза приголосних, типова для східних областей, і в прізвищах вона там також поширена. В сучасній літературній мові пізніша форма «бондар» витіснила первісну «боднар». Від обох варіантів утворилися також похідні прізвища, а саме від *Боднар*: *Боднарець*, *Боднарик*, *Боднарук*, *Боднарчук*, *Боднаренко*, *Боднаровський*, *Боднарович*; від *Бондар*: *Бондаренко*, *Бондарець*, *Бондарук*, *Бондарчук*. Існує прізвище *Бодник*, а також полонізовані або польські за походженням прізвища *Беднарчук* і *Беднарський* (пол. *bednarz*).

Прізвище *Гонтáр* (точніше *Гонтáр*) утворилося від слова, що означає людину, яка покриває дах гонтом. Похідні прізвища *Гонтáрук* і *Гонтáрський*.

Гончарство — одне з найдавніших відомих у східних слов'ян ремесел. Прізвище *Гончáр* (етимологічно «горничар») записане у восьми областях. Від нього зменшені і патронімічні: *Гончáрик*, *Гончарук*, *Гончаренко*, *Гончаров*.

Давно минув той час, коли по селах їздили зі своїм нескладним інструментом димкарі, що витискали узор на домотканому полотні, виготовляючи так звану димку. Прізвище *Димкáр* живе й досі в Івано-Франківській обл.

Жаль, що стару українську назву «золотар» витіснила в побуті іншомовна, для широких мас етимологічно незрозуміла назва «ювелір». Давня назва збереглась у старовинних народнопоетичних творах³⁷, а також у прізвищах *Золотáр*, *Золотаренко*.

Одним із найбільш поширених українських прізвищ є прізвище *Ковáль* (записане в 19 областях) з цілим рядом похідних (зменшених, згрубілих і патронімічних). До найбільш поширених похідних належить прізвище *Коваленко* (у восьми) і *Ковальчук* (у 15 областях). Крім них, маємо ще такі прізвища, що виникли у зв'язку з професією коваля: *Ковáлик*, *Ковалис(ь)ко*, *Ковáльчик*, *Ковалюк*, *Ковáлів*, *Ковалішин*, *Ковальчийшин*, *Ковальський*. Приналежність до тієї самої професії виражають також прізвища *Кузнéць*, *Ковач*, *Шмід* (Лв, від нім. *Schmidt*) і *Фабрóвський* (Тр, від лат. *faber*).

Три синонімічних прізвища утворилися від слів, що означають людей, які займалися виготовленням різного роду возів: *Колісник*, *Колодій*, *Стельмах*. Перші два слов'янські за походженням, третє — з німецького *Stellmacher*, яке проникло в українську мову через польську. Поряд із прізвищем *Колісник* існує його різновид *Колесник* і утворене від нього *Колесниченко*. Паралельною формою до прізвища *Стельмах* є *Штельмах*. Похідне патронімічне *Стельмашук*.

Значне поширення має прізвище *Кравéць* (записане в 12 областях). Дуже поширені також утворені від нього патронімічні *Кравчénко* (в 14 областях) і *Кравчук* (у 13 областях). Існують ще похідні: *Кравчик*, *Кравців*, *Кравцов*, *Кравчийшин*, *Кравцун*, *Кравецький*. Ту саму професію означало також німецьке за походженням прізвище *Шнайдер*³⁸. Окрему спеціалізацію кравецької професії, а саме кравця, що шив тільки один вид верхньої чоловічої одягу — чемари, або чамари, виражало прізвище *Чамáрник*. Правда, таке прізвище могла одержати також людина, яка носила чамару.

³⁷ Див. «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край. Материалы и исследования, собранные П. Чубинским», т. III, стор. 394.

³⁸ *Шнайдер* — справжнє прізвище західноукраїнської поетеси Уляни Кравченко. Цікаво, що своє німецьке за походженням прізвище Юлія Шнайдер замінила псевдонімом, який є чимось на зразок перекладу.

Заняття кушнірством було одним із важливих ремесел на Україні в епоху, коли баранячий кожух був звичайним зимовим одягом селянина. У 13 областях УРСР записане прізвище *Кушнір*. Похідні від нього: *Кушнірик*, *Кушнірєнко*, *Кушнірчук*, *Кушнірюк*, *Кушнірюк*, *Кушнірчук*.

Професія котельного майстра, виробника котлів, стала основою для утворення прізвища *Котляр*, від якого виникли згодом *Котлярєнко*, *Котлярчук* і *Котлярєвський*.

Прізвища *Лимар* або *Римар* і утворені від них патронімічні *Лимарєнко* і *Римарєнко* утворилися від німецької за походженням назви професії «римар» (Riemer), що означала майстра, який виготовляв ремінну кінську упряж, зброю, сідла і т. п. Цікаво, що в прізвищі збереглася і первісна форма цього запозиченого слова (*Римар*, *Римарєнко*), тоді як у загальній назві наступила дисиміляція однакових сонорних у двох суміжних складах. Синонімом до слова «лимар» є «сідельник». Прізвища *Сідельник* (записане в Харківській та Львівській обл.), а також *Хомутник* (Льв) свідчать про спеціалізацію у виробництві зброї.

Прізвище *Лижник* (Тр) утворене від слова, що означало, мабуть, виробника дерев'яних ложок (діалектне західноукраїнське «лижка») і було синонімом більш поширеної назви цієї професії — ложкарь.

З мулярством пов'язане виникнення прізвища *Муляр* з похідними *Мулярчик* і *Мулярчук*. (У словах цих — з нім. Mauger через пол. mugaż — відбулася, подібно як у слові «лимар», дисиміляція між двома однаковими сонорними³⁹.)

Прізвище *Пекар* з похідними *Пекарчук* і *Пекарський* утворилося від назви людини, що займається випіканням хліба. На спеціалізацію цієї професії вказує прізвище *Калашник*, тобто пекар, що випікає калачі, а на Львівщині записано ще два прізвища *Бекер* (нім. Bäcker) і похідне від нього *Бекерський*.

Виготовлення давнього українського жіночого одягу — плахти — вимагало особливої ткацької майстер-

³⁹ До слова «муляр» Грінченко, поряд з першим значенням «каменщик», подає друге — «малюв». Це результат змішання двох близьких за своїм звучанням слів, що могло привести і до зближення семантики двох різних лексем.

ності. Мабуть, не помилились, якщо будемо вважати, що саме від назви на означення ремісника, який ткав плахти, утворилося прізвище *Плахотник*, тим більше що прізвище це записане в Полтавській обл., де цей вид одягу був типовим. Словники не подають такого слова.

Прізвище *Поворозник* утворилося від слова «повороз» — мотузка і означало те саме, що й «мотузок» — майстер, що виробляє мотузки, поворози (пор. пол. row-goźnik). І цього слова немає в словниках. Для історії української лексики його збереже прізвище.

Прізвище *Різник* (два значення: м'ясник і торговець м'ясом) досить поширене в західних областях УРСР. У східній частині України зустрічаємо давно зрусифіковану форму *Резнік* і похідне *Резніченко*. Людина, що різала свиней, одержала насмішливу, мабуть, назву *Косвинобойчук* (Хм), а того, хто різав кіз, називали *Козоріз*. Можна думати, що й прізвище *Кабаніст* (Кр) — це первісно насмішливе прізвище людини, що різала свиней, а може, й видатного спеціаліста — ковбасника.

Виробник ретязів (ланцюгів) одержав прізвище *Ретіжник* (Зк), очевидно, з первісного «ретязник». І це слово відсутнє у словниках.

Можливо, що одну професію представляли ремісники, які одержали прізвища *Решітник* і *Сітар* або *Сітник* (похідні *Ситарчук* та *Ситничук*). Хоч рещета і сита звичайно виходять із рук одного майстра, проте і тут можлива спеціалізація.

Скрінник — це теж прізвище, утворене від назви старовинної професії: сьогодні немає вже скринників, хоч виготовлені ними скрині ще подекуди зберігаються.

Прізвища *Слюсар* і *Шлюсар* (з нім. Schlosser через пол. ślusarz) утворили похідні: *Слюсарчик*, *Слюсарчук* і *Слісарчук*.

Прізвища *Шніцар* (Льв) і *Сницаревич* (Рв) утворилися з невживаної вже в українській мові назви «сницар» (з нім. Schnitzer через пол. snycarz), що означала різьбяр по дереву.

Як і в розмовній мові, назва ремісника, що вставляє шибки, має у прізвищах два варіанти: *Скляр* і *Шкляр*. Від першого утворилося патронімічне *Склярєнко*; від другого — похідні: *Шклярчук*, *Шклярський*, *Шклярний*. Як свідчать про те місце запису, перший варіант поширений на Лівобережжі (Харківщина, Сумщина), дру-

гий — типовий для західної частини України (можливо, під впливом польських форм *szkło, szklarz*).

Відносно мало поширеним є прізвище *Столяр*. Похідні від нього *Столярчук, Столярів*.

У Львівській і Тернопільській обл. досить популярне прізвище *Тесля*. Пов'язані з ним похідні *Тесленко* (Зп, Кв), *Теслюк, Теселько, Тесельський* (на заході). На Львівщині існує також німецьке за походженням прізвище, на означення тієї самої професії, — *Цімерман*.

Від професії токаря утворилося прізвище *Токар* з похідними *Токаренко, Токачук і Токарський*.

Назва «цирулик», або «цилюрик», означала не тільки голяра (парикмахера), а й щось подібне фельдшеру, людину, яка виривала зуби, ставила банки і под.⁴⁰ Саме таке значення мали прізвища *Цируль* і зменшене *Цирулічек*. У Тернопільській обл. записано ще прізвище *Голіборода*, що означало ту саму професію, хоч, може, значення було не зовсім тотожне. Це міг бути той, хто займався тільки голінням чи стрижкою, а не брався лікувати, залишаючи це діло цируликові.

Важко сказати, яке конкретне значення мало прізвище *Цукерник* (Хм). Це слово могло означати і кондитера (пол. *sikiernik*), і робітника на цукроварні.

Шиттям і лагодженням різного взуття займалися шевці. Прізвище *Швець* одне з найбільш поширених: воно записане в 15 областях. Поширені тепер і патронімічні: *Шевчук* (у 16 областях) і *Шевченко* (в 14 областях). Від «швець» утворилися ще такі, менш поширені похідні: *Шевчик, Шевців, Шевцов, Шевчийшин*; у Львівській обл. записане німецьке за походженням прізвище, що теж означало приналежність до цієї професії — *Шустер*. Мабуть, не помилились, якщо варіантом останнього вважатимемо і прізвище *Шустір*, записане в Кіровоградській обл. (можливо, серед переселенців із заходу).

Синонімічні назви тієї самої професії відбилися у прізвищах *Чоботар* і *Черевічник*.

Прізвище *Швачка* (Пл) утворилося від назви жінок, що займається шитвом.

⁴⁰ У Словнику Даля читаємо: «Цирульня — бородобрей, он же рудомет, зуборвач; цирульня — вольное заведение, где стригут чешут, бреют, кидают кровь, рвут зубы и пр.» (IV, 576).

Повноправний («визволений») ремісник одержував назву «майстер». Від неї походять прізвища *Майстрєнко, Майструк і Майстришин*.

Ремісники одної професії об'єднувалися в цехи. Пам'ять про ці своєрідні професійні організації збереглась у прізвищах *Цехмістер* (Вн) і *Цехміструк* (Вл).

б) Торгівля

Значно меншою мірою, ніж промисловість і ремесло, відображається у прізвищах торгівля. Цей факт пояснюється, мабуть, тим, що торгівлею займалися на Україні головним чином представники інших народностей — вірмени, євреї, греки.

Основна загальна назва людини, що займалася торгівлею, — купець. Як прізвище *Купець* записане в Закарпатській обл. Похідні від нього — *Купчик* (Хм) і *Купецький* (Лв, Тр).

Прізвище *Крамар* утворилося від назви людини, яка торгувала у своїй крамниці. Більш поширені патронімічні прізвища, утворені від цієї основи: *Крамаренко, Крамарчук і Крамарчук*.

Людина, що торгувала, або «шинкувала» (від нім. *schenken*), горілкою та іншими алкогольними напоями, мала назву шинкаря, або корчмаря. Прізвище *Шинкар* записане на Київщині. Похідне від нього *Шинкарчук* (фонетичний варіант *Шинкарьок*).

Від слова «корчмар» утворилися прізвища *Корчмарчук і Корчмарик*. Від пол. *karczma, karczmarz* утворені прізвища *Качмар, Качмарик, Качмарський і Качмарчук* (усі на Львівщині).

Прізвище *Міняйло* (Пл) утворене від назви мандрівного торговця, що об'їздив села, міняючи різні дрібні товари на сільські продукти. Є й патронімічне від нього — *Міняйлюк*.

Прізвища *Прасоль, Прасула* і патронімічне *Прасуленко* утворилися від назви «прасол», що означала торговця переважно в'яленою рибою та сіллю. Близьке за значенням слово «чумак» (людина, яка займалася вивозом хліба з України на Дон і в Крим, а звідтіля завозила сіль і рибу) послужило для утворення досить поширеного прізвища *Чумак* (записане в 11 областях).

Ще один вид торгівлі відобразило прізвище *Мазяр*; слово «мазар» означало, як пояснює Грінченко, продавця дьогтю. Від нього є і похідні: *Мазярок* і *Мазярук*.

Від торгівлі невіддільні грошові операції — позики, проценти. У XVIII ст. процвітало лихварство. Прізвище *Лихв'як*, записане на Львівщині, безумовно, пов'язане з словом «лихва».

в) Сільське господарство

Основна маса українського народу — це селяни-хлібороби. Частина прізвищ вказує на заняття сільським господарством або різні види сільського господарства, хоча прізвищ таких порівняно небагато. Це на перший погляд дивне явище пояснюється тим, що, як каже А. Доза, прізвище *Селянін* (Paisant) виникало тоді, коли селянин переїжджав до міста ⁴¹.

Загальну назву людини, що проживала на селі, займаючись господарством, виражають в українській мові слова «кметь», «господар», «газда». Від цих слів утворилися такі прізвища: *Кметь* (Лв, Хм) і *Кміть* (Лв) з похідними *Кметик* і *Кметюк* (Лв, Вн). Від старовинного «сподар» (господар) походять прізвища *Сподарик* (Лв) і *Сподаренко* (Хм).

Прізвища *Газда*, *Газдайко* (з г проривним) записані на Львівщині. Усі три назви були синонімами і означали селянина-хлібороба. Синонімом до слова «хлібороб» є слово «гречкосій» (пор. у Шевченка «І знову шкуру дерете з братів незрящих, гречкосіїв») ⁴². Прізвище *Гречкосій* (Лв) показує, що в даному Шевченковому тексті маємо не поетичний неологізм, а слово із загальноновживаної лексики. Прізвище *Хлібороб* записане на Тернопільщині.

Найважливіші сільськогосподарські роботи знайшли відображення у прізвищах *Орач* (Лв) і *Косар* (Ів-Фр, Тр) з похідними *Косаревич*, *Косарчин*, *Косарик*, *Косаренко*.

Ряд прізвищ утворився від другого основного заняття селян — тваринництва.

Людина, що займалася конярством, одержала прізвище *Конюх* (Рв); прізвище *Конюшак* утворилося від

слова «конюший». Пастуха, доглядача стада означало також прізвище *Стадник*, записане в 12 областях.

З розведенням великої рогатої худоби пов'язане виникнення прізвищ *Воловик*, *Воловник* і *Воловець*; *Корівник*, *Телятник*, *Вакар* (з румунського *văcar* — корова) і *Вакарик* (два останні в Івано-Франківській обл.), *Чередник* і патронімічне *Чередниченко*.

Овець доглядали вівчарі і чабани. Прізвище *Вівчар* відоме в Івано-Франківській, Львівській і Тернопільській обл.; похідні від нього — зменшені *Вівчарик* і *Овчарик*, патронімічні *Овчаренко*, *Вівчарук*, *Овчарук*, *Овчаров* і прикметникове — *Овчарський*. Таке саме значення мало і прізвище *Чабан*, від якого утворені похідні *Чабаник*, *Чабаненко* і *Чабанович*.

Прізвище *Свиняр* утворилося від назви людини, яка розводила чи вирощувала панських свиней (можливо, також від назви баришівника, що торгував свиньми).

Існує також як прізвище загальна назва людини, що пасе худобу — *Пастух* з низкою похідних: *Пастушак*, *Пастушенко*, *Пастушок*, *Пастушків*, *Пастушин*, *Пастушак*; можливо, що синонімічним є і прізвище *Пастівний*, утворене від слова «пастівець», «пастівник» — пасовище.

Одна з важливих галузей сільського господарства — це пасічництво, або бортництво. Заняття українських селян пасічництвом знайшло відображення в прізвищах *Бортник*, *Бортей*, *Бортовий*, *Бортейчук*, *Пасіка*, *Пасіч-ник*, *Пасічний*, *Пасішний*, *Пасічняк*, *Пасічинський*. Звичайно, в якомусь зв'язку з пасічництвом є і виникнення прізвищ *Рій*, *Рой*, *Ройк*.

З огородництвом і садівництвом зв'язане утворення прізвищ *Огородник*, *Горбодник*, *Огородницький*; *Садівник* і *Садковий*.

г) Лісове господарство. Мисливство і рибальство

Ця група прізвищ зв'язана своїм виникненням із службою по охороні лісу (звичайно, панського). Так, перетворились у прізвища давні назви лісових сторожів: *Гайовий*, *Лісний*, *Лісовий*, *Лісник*, *Карбівник* (*Карбов-ник*). Від назв «лісний», «лісник» утворилися похідні: *Лісняк*, *Лісняченко*. Прізвище *Лісничий* записане в Полтавській обл.

⁴¹ Див. Dauzat, назв. праця, стор. 92.

⁴² Т. Г. Шевченко, Кобзар, К., 1961, стор. 283.

Мисливство і рибальство споконвіку відігравало значну роль у житті та економіці України. Проте прізвищ, що вказували б на зв'язок з цими галузями народного господарства, збереглося небагато.

Загальні назви людей, що займалися мисливством, закріплені в прізвищах *Охотник* і *Стрілець*. Від останнього утворилися похідні *Стрільців*, *Стрільчук*, *Стрільниченко*, *Стрілецький*. Окремі мисливські спеціальності вгадуємо в прізвищах *Пташник*, *Бобровник*, *Лисобей*, *Сцибізовк*, *Щебивовк*, *Убийзовк*. Останні чотири прізвища виникли, очевидно, як глузливі прізвиська людей, які полювали на лисиць і вовків. *Лисобей* — складне прізвище, що виникло в своїй теперішній формі, можливо, на зразок прізвищ татарського походження типу *Галібей*, *Кочубей*, з первісного **Лисобій*. Що ж до двох наступних, то здогадуємось, що вони виникли із з'єднання із словом «вовк» польських дієслів *ścigać* (переслідувати, гонити) і *trzebić* (винищувати). Від *ścigać* утворилося ще одне українське прізвище — *Сцигайло* (Ль), отже *Сцибізовк* могло виникнути з перекрученого **Сцигайзовк*, а *Щебивовк* — із **Тшебізовк* — наполовину українізовані прізвиська з первісно польських **Scigajwilk* і **Trzebiwilk*.

Прізвища, джерелом виникнення яких було заняття рибальством, більш поширені, хоч і досить одноманітні. Це, наприклад, *Рибак*, *Рибалка*, *Рибалко*, від яких утворилися похідні: *Рибачок*, *Рибачук*, *Рибалченко*, а також прізвища *Рибарук* і *Рибарчук*, утворені від основи «рибар».

д) Заробітки

Люди, що не мали землі й не знали ремесла, йшли на заробітки: наймалися на будь-яку роботу.

Так, насамперед, існувала можливість заробляти хурманкою, працювати візником. У зв'язку з цим виникли прізвища *Візник*, *Возничя*, *Візничя*, *Фурман*, *Фірман* і похідні: *Фурманець*, *Фурманюк*, *Фірманюк*, *Фурманчук*, *Фурманенко*, *Фурманевич*. Від назви вантажного візника утворилися прізвища *Биндюг* і *Бендюга*. Візник, що возив муку, — це *Муковоз*; той, що заробляв возінням води, одержав прізвисько *Водовіз* або *Возій-*

вода. Подібне прізвисько, згодом прізвище, одержали й ті, кому нічим було возити, і вони заробляли, носячи воду (*Водонос* або *Водоніс*).

Прізвище *Бутинець* утворене від назви робітника, що працював у «бутині», тобто на вирубі лісу. Подібне значення мало і прізвище *Дереворіз*. Робітник, що розпилював колоди на дошки, працюючи на «трачці», — це *Пильщик* або *Трач*. Від останнього утворилися похідні: *Трачник* і *Трачук*.

Важка праця землекопа була долею тих, чиї правдуки мають сьогодні прізвище *Копач* або *Грабяр*. Обидва ці прізвища могли означати також тих, що копають могили, гробокопателів. Тільки це друге значення мало слово, від якого утворилося прізвище *Могильник*.

Прізвища *Флис*, *Флисяк*, *Флісак* утворилися від слів, що означали робітників на сплавах, або плотах (рос. «плотовщик»). Слово це німецького походження (нім. *Floss*, *fließen*) проникло до нас через польську мову, в якій у XVI—XVII ст. було загально вживане і означало не тільки спускання сплавів р. Віслою, але й усяку плавбу, а також людей, які цим займалися (*Brückner*, 123).

Не зовсім ясно, яке значення мало прізвище *Кірколуп* (Ль). Можна б думати, що це той, хто «лупить (тобто б'є) киркою». Але прізвище записане тільки на Львівщині, де слово «кирка» не було відоме (вживалося слово «джаган»). Тому схилиємось до думки, що «кірколуп» — це людина, яка облуплює (обдирає) кору з дерева для промислових цілей. Так чи інакше, а це прізвище означало заробітчанина.

Прізвище *Мазій* або *Мазнік* походить від назви людини, яка займалася мазанням чогось. З цим же суфіксом -ій утворене і прізвище *Лупій* від слова, що означало шкуродера, або «гицля» (рос. «живодер») ⁴³. Існує й похідне прізвище від цієї назви — *Лупійчук*.

Професія похоронника не користувалася повагою. У західних областях похоронників презирливо назива-

⁴³ Це прізвище могло й не бути назвою постійного заняття, а виникнути у зв'язку з якимось окремим фактом жорстокості. В. Ястребов розповідає, що прізвисько *Живодер* дістала людина жорстока, яка обдерла живу свиню (В. Ястребов, назв. праця, стор. 12).

ли «ловидухами». Мабуть, від цього слова походить прізвище *Ловидух* (Тр).

е) Організація праці на панщині

Основна маса українського народу в другій половині XVIII ст. — першій половині XIX ст. — це селяни-кріпаки. Організація підневільної праці закріпачених селян на панських ланах залишила слід в існуючих українських прізвищах.

Прізвище *Кріпак* або *Крепак* записане у Вінницькій та Хмельницькій обл. Вище згадувалось про прізвища *Атаман* і *Асайл* (з похідними), які могли бути утворені від назв козацької старшини. Але згодом ці слова стали означати довірених панських слуг, старших над кріпаками. Подібне значення мало також слово, від якого утворилося прізвище *Гайдук* з похідними *Гайдучок*, *Гайдукевич* і *Айдукевич* та *Гайдуківський*. За походженням це назва мадьярська (*hajduk*), яка первісно означала повстанця-партизана на Балканах і на Угорщині в епоху турецького панування, а згодом, переосмислившись, стала назвою панського слуги-лакея або придворного охоронника.

На панському лані за працею кріпаків доглядав лановий, образ якого не раз зустрічається у Шевченковій поезії, наприклад:

...А потім ягнята
Приснились у житі; лановий біжить
Та б'є мене добре і ніби, проклятий,
Свитину здирає ...І досі болить,
Як сон той згадаю⁴⁴.

Прізвище *Лановий* записане в Житомирській і Хмельницькій обл. Синонімом цієї назви є «польовий», назва панського наглядача, що більше поширена була в західній частині України. Прізвище *Польовий* записане в трьох західноукраїнських областях, а також у Київській обл. Прізвище *Гумінний* виникло від назви наглядача за роботою на гумні, подібно як *Токовий* — від назви наглядача на току.

Від назви доглядача і сторожа панського ставу виникло прізвище *Ставничий*. Із службою у панському

⁴⁴ Тарас Шевченко, Твори в трьох томах, т. I, К., 1963, стор. 543.

дворі пов'язане також виникнення прізвища *Сторож* та ряду похідних від нього: *Стороженко*, *Сторожук*, *Сторожук*, *Сторожийшин*, *Сторожинський*.

Прізвище *Форнальчик* демінутивне від назви «форналь» (конюх-їздовий у панській економії).

є) Служба при дворі

Такі прізвища, як *Дворак* (Зк), *Дворянин* (Лв), *Дворський* (Вн), утворилися від назв дрібних шляхтичів, які служили при магнатському чи королівському дворі. Жінка-шляхтянка, що прислужувала вельможній пані, мала назву «дворка», від якої виникло прізвище *Дворчин* (Лв), тобто «син дворки».

Такого самого походження прізвища *Дворецький*, *Кашталян* (перекручене з назви «каштелян» від лат. *castellum* — замок), *Шембилян* — теж перекручене *castellum* — замок), (високий придворний чин). Назва з назви «шамбелян» (високий придворний чин). Назва придворного, який відповідав за лови, збереглася у прізвищі *Ловчий*, а прізвище *Мечник* утворилося від назви слуги, що носив меч за своїм паном (згодом тільки почесний титул).

Від назви слуги на панському дворі виникло прізвище *Пахолок* (з польського *paszolek*; первісно назва невольника, слуги, від того самого кореня, що й «хлоп» (Brückner, 389, 180). Від цього прізвища існує ряд похідних: *Пахольок*, *Пахольчук*, *Пахольчийшин*, *Пахольницький*. Подібне значення мало слово, від якого утворене прізвище *Челядін*, тобто «один із челяді».

При панському дворі обов'язково були ключник і кухар. Від цих слів утворилися прізвища *Ключник* і *Кухар*. Останнє записане в п'яти областях. Похідні від нього: *Кухаренко*, *Кухарук*, *Кухарчий*, *Кухарчийшин*, *Кухарчийшин*, *Кухарський*. Зустрічається й прізвище *Повар*. Прізвища *Кухта* і *Кухтик* виникли з назв помічників на кухні, підручних кухаря. Від них походить і прізвище *Кухтяк*.

Назва панського візника-кучера від німецького *Kutscher*, *Kutscher* стала основою для утворення прізвища *Кучер* з похідними *Кучерук*, *Кучеренко*. *Штангет*, *Маштангет* і його варіант *Машталер* також німецького походження. Ці назви панських візників через польську мову проникли і в побут українського панства.

Прізвища людей, що мали якесь відношення до освіти чи мистецтва

До цієї групи належать рідкісні прізвища *Кніж-ник*⁴⁵, *Лбгик*, *Філософ*. Людина, яка мала якесь відношення до школи — це *Шкільник*, *Шкільник*, *Школик*, *Школяр*, *Шкільний*, *Шкільнюк*, *Школін*, *Шкільний*. Звичайно, відношення це дуже загальне, невизначене, важко встановити, чи перший носій прізвища одержав його за те, що був у школі вчителем, чи сам на протязі якогось часу вчився, чи був при школі сторожем.

Прізвища *Маляр* з похідними *Малярєнко* і *Малярик*, а також утворене від насмішливої назви прізвище *Богомаз* з похідним *Богомазюк* говорять самі за себе.

У зв'язку з природною співучістю або професією співака виникли прізвища *Співак* і *Півець*. Останнє скоріш за все було назвою дяка-псаломщика («півець церковний»). З організацією хору (теж, очевидно, церковного) пов'язане виникнення прізвища *Рєєнт* і похідного *Регенчук* (патронімічне від слова «регент», тобто диригент). Прізвище *Скоморок* (Лв) безумовно в якійсь мірі зв'язане з назвою артистів древньої Русі — скоморохів, але, мабуть, не безпосередньо. Скоріш за все це прізвище означало людину, яка походить із села Скоморохів (Жт; Лв, Тр), а вже назва села виникла в ту далеку епоху, коли князь селив там своїх придворних артистів або віддавав прибутки з села на їх утримання.

Значна кількість прізвищ указує на те, що їх перші носії були музикантами.

Загальна назва *Музика* записана як прізвище у восьми областях. Від цієї назви утворилося зменшене *Музичка* і патронімічні *Музичєнко*, *Музичук*. Таке саме загальне значення мала і лемківська назва, від якої утворилося прізвище *Гудак*.

З насмішливих прізвищ музикантів виникли, мабуть, прізвища *Дармограй*⁴⁶ і *Лихограй*.

Низка прізвищ походить від назви інструмента, що на ньому грав музикант:

⁴⁵ Якщо навіть воно генетично пов'язане з біблійними «книжниками і фарисеями», то прізвище так само могла одержати тільки людина, що цікавилась книгами, любила читати.

⁴⁶ Згадаймо, що Т. Шевченко називав себе жартома Кобзар-Дармограй.

а) *Скрипник*, *Скрипєць*, *Скрипка* з похідними: *Скрипчук*, *Скрипнюк*, *Скрип'юк*, *Скрипичайко*, *Скрипничєнко*;

б) *Цимбаліст*, *Цимбаліста*, *Цимбалістий*. Немає певності, що такі прізвища, як *Цімбал*, *Цінбал* з похідними *Цимбалюк*, *Цимбалко*, теж походять від назви музиканта, бо слово «цимбал» вживається і в переносному значенні.

в) *Басистий* утворене від слова «басистий», що, як пояснює Грінченко, значить «той, що грає на контрабасі» (I, 32). Але такого музику називали, іноді просто «бас», тому ймовірно, що і прізвище *Бас* з похідними *Баса*, *Басєнко*, *Басюк* виникло у зв'язку з тим, що його носії грали на контрабасі.

г) *Дудар*, *Дудник* і *Дудаш*, *Дуда* утворені від назви музиканта, що грав на дуді. Так само пояснюється виникнення зменшеного *Дудка* та утвореного від нього *Дудко* і одержаного по матері — *Дудийшин*.

д) *Сопільник* — прізвище, утворене (з діалектною вимовою) від назви «сопільник», звідси патронімічне *Сопільняк*. Від слова «сопілка» походить, певно, і прізвище *Софілкавич* на Закарпатті.

е) *Кобзар* (Лв, Пл).

є) Прізвище *Бандура* з похідним *Бандурєнко* могло виникнути як назва того, хто грав на бандурі, хоч тут, як і до слова «цимбал», можливі й інші пояснення⁴⁷.

Усім оркестром народних інструментів, або «капелью», керував *Капельистий* — прізвище записане в Хмельницькій області. Назва ця могла означати також будь-якого музиканта, одного з членів «капельі».

Прізвища, утворені від назв церковних посад

Виникнення незначної кількості українських прізвищ пов'язане з життям церкви і церковними посадами. Окремі з цих прізвищ, утворені від назв найвищих церковних посад, недоступних для народу, виникли, як уже про це згадувалось, з невідомих сьогодні причин як прізвища (переважно насмішливого характеру). По-

⁴⁷ «Бандура» — одна з діалектних назв картоплі; «бандуруватий» Грінченко пояснює як «неповоротливий, неуклюжий» (I, стор. 26).

дібно до прізвища *Папаримський*, що про нього говорить М. Рильський (див. стор. 35), могло виникнути прізвище *Пáпіж* (Лв) з польського *parież* — папа. З незрозумілого народів слова «кардинал» виникло знаслідок його перекручення прізвище *Карнидál*. Від назви єпископа «владика» виникло за невідомих нам обставин прізвище *Владі́ка*, а від нього *Владі́чка*, *Владичáк* і *Владичин*.

Ціла низка прізвищ утворилася від слова «піп». У первісній формі — *Поп* — це прізвище записане на Закарпатті. Досить поширена зменшено-зневажлива форма *Пóпик* і *Пóпко*. Прізвища, що були первісно прізвищами попового сина — це *Попéнко*, *Пóпченко*, *Попóвич*, *Поп'юк*, *Попеніюк*, *Попóв*, *Пóпів*, *Попівчáк*. Від цього ж кореня утворені також прізвища *Попóвичик*, тобто зменшене від «попович», і *Попóвський*.

На нащадків попаді вказують прізвища *Попадін*, *Попаді́нець*, *Попадіч* і *Попадіюк*.

Назва нижчого церковного служителя — диякон — послужила для утворення прізвища *Дя́кон*. Значно більше прізвищ походить від слова «дяк», що означає церковного співака (псаломщика). Крім прізвища *Дяк* (Лв, Тр), записано зменшені *Дяко́к* і *Дячи́к* та патронімічні *Дяче́нко*, *Дяко́вич*, *Дякі́в*, *Дячу́к*. Прізвище *Дячийшин* утворилося від назви матері — «дячиха».

Цікаве поєднання назв «піп» і «дяк» знаходимо в прізвищі *Попдя́куник* (Зк). Можливо, це глузлива назва попа, який вийшов із дяків та не здобув собі авторитету серед своїх парафіян.

Від назви церковного прислужника «паламаря» утворене прізвище *Палама́р* і *Понома́р*. Від першої форми існують похідні прізвища *Паламарéнко* і *Паламарчу́к* (також *Палямарчу́к*), від другої — *Пономарéнко*.

Прізвище *Титарéнко* (Вн, Кв) утворилося від назви церковного старости, або, як подекуди кажуть, старшого брата, титаря.

Виникнення деяких прізвищ пов'язане і з монастирським життям. Існує прізвище *Мних* і утворена від цього слова стара прикметникова форма *Мниш*. Прізвище *Гу́мен* (Лв, Тр) утворилося від назви монастирського настоятеля — ігумена. В народній розмовній мові офіційна форма «ігумен» скорочувалась до «гумен»

(Грінченко, I, 339). Від цієї форми виникли патронімічні прізвища *Гуменіюк*, *Гуманіюк*, *Гоменіюк*, *Гуменчу́к*⁴⁸.

Можливо, що і прізвище *Пустельник* має якийсь зв'язок з монастирською аскезою, хоч воно могло означати також відлюдка.

Приведені вище прізвища відображають організацію православної східної церкви. Записано ще декілька прізвищ, типових для церкви західної, латинської. Це насамперед прізвище *Ксьондз* (Вн, Кр, Хм), утворене з польського слова *ksiądz* < *kniądz*, що етимологічно відповідає східнослов'янському «князь» та є польською назвою служителя католицької церкви. Від цього ж слова утворилась і зменшена форма, від якої походить прізвище *Ксьондзик* з такою самою насмішливою нотою, як у прізвищі *Пóпик*. Помічник парафіального священика має в латинській церкві назву «вікарій» (лат. *vicarius* — заступник). Від цього слова утворилося прізвище патронімічного типу — *Вікарчу́к*. Від назви церковного слуги виникло прізвище *Костельний*.

Латинські монахи величали себе титулом «пater» (лат. *pater* — батько, отець). На зв'язок із цією назвою вказує ряд прізвищ: *Пáтер*, *Патéрко*, *Патері́га*, *Патері́ло*. Прізвище *Кармалі́та* — частково змінена назва одного з католицьких монаших чинів — кармелітів.

Прізвища, утворені від назв інших занять

Лікуванням різних хвороб займалися на Україні переважно жінки. Але прізвища *Ворожб́ит* і *Ворóжко* свідчать, що й деякі чоловіки мали таку «професію». Важко пояснити, як могло виникнути прізвище *Медик* (Лв). Латинське *medicus* народів не було відоме. Можливо, що перший носій цього прізвища був ученою людиною і займався вже не знахарством, а в якійсь мірі медициною. Він назвав себе цим іншомовним словом, яке закріпилося за його нащадками як родове прізвище⁴⁹.

⁴⁸ Не виключено, що деякі похідні прізвища могли утворитися від іншої основи, а саме від слова «гуменний».

⁴⁹ Дехто висловлює припущення, що це прізвище не має нічого спільного ні з медициною, ні з латинню, а являє собою зменшену («дитячу») форму від слова «ведмідь»: «ведмедик» — «медик». В етимології прізвищ і такі несподіванки можливі.

Про цирульників уже була мова. Людину, що займалася вириванням зубів, називали також зубарем, як про це свідчить прізвище *Зубар* (Лв). Від назви «простого, невченого кінського лікаря» (Даль, II, стор. 156) виникло прізвище *Коновал* з похідними *Коноваленко*, *Коновалець*, *Коновалюк*.

Прізвище *Помірчий* утворилося від назви, що означала землеміра.

Серед українських прізвищ дуже мало таких, що були б утворені від назв людей, які стояли поза рамками організованого в умовах феодалізму суспільства. Майже єдині винятки — це згадані раніше прізвища *Волоцюга*, *Пройдівсвіт*, *Ворожбит* та ще такі, як *Злодюжко*, *Палій*, *Палійчук*. Очевидно, в минулому таких прізвищ було більше, та їх носії намагалися якнайскоріше позбутись.

Прізвища, що виникли в процесі боротьби народу за визволення

Боротьба українського народу проти національного поневолення і соціального шляхетського гніту, яка не втихала і після великого всенародного руху під проводом Богдана Хмельницького і велася протягом всього XVIII ст., теж залишила помітний слід в українській антропонімії.

Повстанці проти панського гноблення називалися на Київщині і Брацлавщині гайдамаками, на Поділлі — дейнеками, або левенцями, у Карпатах вони були відомі під назвою опришків⁵⁰.

Прізвище *Гайдамака* записане в Запорізькій і Хмельницькій обл., його варіант — *Гайдамаха* — в Тернопільській. Записано також патронімічне *Гайдамачук* (Жт).

Потомки дейнеків живуть у кількох областях: *Дейнека* (Лв, Рв) і *Дейнега* (Вл, Кр). Існують також прізвища *Левенець* (Кр, Лв, Пл) і *Опришко* (Лв, Пл). У Хмельницькій обл. записане прізвище *Ватажко*, що утворилося від назви керівника народного руху.

Словотворча будова прізвищ, що утворилися від назв заняття, професії чи за класовою приналежністю, не

⁵⁰ Історія Української РСР, т. I, Вид-во АН УРСР, К., 1953, стор. 360—361.

відрізняється в основному від будови інших прізвищ. Першу, основну групу становлять прізвища, утворені лексико-семантичним способом: *Бондар*, *Кравець*, *Лімар*, *Орач*, *Швець*, *Мельник*.

Від цих прізвищ виникали похідні утворення шляхом суфіксації, а саме:

1. За допомогою патронімічних суфіксів:

-ич: *Паніч* (тобто «син пана»);

-евич, -ович: *Богачевич*, *Козакевич*, *Косаревич*, *Війтович*, *Попович*;

-ук (-юк-), -чук: *Асаулук*, *Бондарук*, *Буймиструк*, *Ткачук*, *Фурманчук*;

-ак (-як): *Владичак*, *Пастушак*, *Кухтяк*;

-енк-о: *Атаманенко*, *Войтенко*, *Гончаренко*, *Коваленко*, *Кравченко*;

-ів, -ов: *Ковалів*, *Ткачів*, *Шевців*, *Кравцов*;

-ин: *Владичин*, *Мельничин*.

2. За допомогою матронімічних суфіксів:

-ин: *Косарчин*, *Пастущин*;

-ич: *Ткалич*, *Попадич*;

-ук (-юк): *Попадук*;

-ишин: *Дячийшин*, *Ковалишин*, *Сторожийшин*, *Кравчийшин*.

3. За допомогою суфіксів на означення помічника (учня, челядника):

-ук- (-юк), -чук: *Ковальчук*, *Котлярчук*, *Кухарчук*, *Мулярчук*;

-ець: *Бондарець*, *Фурманець*, *Чабанець*;

-ок: *Дячок*, *Пастушок*;

-ик: *Кухтик*, *Мулярчик*, *Шевчик*⁵¹.

4. За допомогою зменшених і пестливих суфіксів:

-ець: *Атаманець*, *Господарець*, *Капітанець*;

-ок: *Гайдучок*, *Мазярók*, *Рибачок*;

-ко: *Осаулко*, *Отамашко*;

-ик: *Ковалик*, *Чабаник*, *Ткачик*;

-онько, -очко: *Панонько*, *Паночко*;

-уник: *Попдякуник*;

-к-а: *Воевідка*, *Музичка*;

-усь: *Ткачусь*;

-унь: *Війтунь*.

⁵¹ Прізвища, що походять від назви учня, як і деякі зменшені, не можна чітко відмежувати від патро- і матронімічних. *Ковальчук* могло означати як сина коваля, так і ковальського учня (челядника).

5. За допомогою згубілих, зневажливих суфіксів:

-иськ-о: Ковалісько;

-ул-а: Прасіла;

-ун: Кравцун, Школун;

-ин-а: Войтіна, Кравчіна;

-айк-о: Мельничайко, Скрипичайко.

6. За допомогою суфіксів, що виражають спеціальність:

-ець: Бутинець;

-ей: Бортей;

-ай: Сурмай;

-ій: Бубній, Сурмій.

7. За допомогою прикметникових суфіксів:

-ов-ий: Бортовий;

-н-ий: Пасічний, Ратушний, Шклярний;

-ськ-ий, -цьк-ий: Бодна́рський, Гонта́рський, Купе́цький.

Прізвища, утворені від назви професії (заняття) основоположника роду, існують у багатьох мовах, наприклад: рос. Кузнецов, Решетников, Писарев, Коновалов; пол. Golarz, Kowalski, Kuśnierczyk; нім. Schmidt, Müller, Schreiber; фр. Mercier, Boulanger, Tailleur, англ. Smith, Baker. Але, мабуть, ні одна не характеризується таким багатством основ і словотворчих типів, як українська мова.

ПРІЗВИЩА, УТВОРЕНІ ЗА ІНДИВІДУАЛЬНИМИ ОЗНАКАМИ ПЕРШИХ НОСІВ

Досить значну групу сучасних українських прізвищ складають прізвища, основою для утворення яких була якась характеристична особиста ознака людини, що виділяла її з-поміж оточення. Прізвища ці виникли з первісних прізвиськ (вуличних кличок).

Правильно писав В. Ястребов, що найбільш цікавий розряд прізвиськ складала ті, що давали характеристику людини за її зовнішнім виглядом, фізичними ознаками і властивостями. Ця сторінка найдоступніша для спостережень і мимоволі впадає в очі. Деколи вистачить одного влучного слова, щоб змалювати портрет відомої особи. Подібно до того, як художник-живописець, передаючи на полотні риси людини, вміє виразити її духовну природу, так і народ, художник слова, користу-

ється особливостями фізичної організації людини, щоб зобразити її повністю⁵².

У створенні прізвиськ беруться до уваги найбільш типові ознаки людей, їх фізичне й моральне обличчя; для вираження цих ознак із лексичного складу мови вибираються найвлучніші слова. Так створюється «щось таке промовисте у вигляді прізвиська, що село приймає його повністю як пам'ятник відомого прояву життя»⁵³.

Основою для створення прізвиська могла бути як позитивна, так і негативна ознака, але більшість прізвиськ цього типу мала насмішливий характер⁵⁴. Можна думати, що саме такі прізвиська мав на увазі М. В. Гоголь, коли писав: «Выражается сильно российский народ. И если наградит кого словом, то пойдет оно ему в род и потомство, утащит он его с собой и на службу, и в отставку, и в Петербург, и на край света. И как уж потом ни хитри и ни облагораживай свое прозвище, хоть заставь пишущих людишек выводить его за наемную плату от древнекняжеского рода, ничто не поможет: каркнет само за себя прозвище во все свое воронье горло и скажет ясно, откуда вылетела птица»⁵⁵. Очевидно, говорячи про «российский народ», письменник мав на увазі не тільки росіян, а й українців. «Нахил до гумору, — пише М. Ф. Сумцов, — проникає всю істоту українця. Видно його в народних піснях, у прислів'ях, у казках. Проявився гумор українця і в прізвиськах. Махінею, наприклад, прозивають іноді людину невеличкого зросту і, навпаки, високого парубка прозивають жартома *Малютою*»⁵⁶. Дуже можливо, що багато сучасних родових прізвищ, утворених за особистими ознаками, виникли саме як іронічні прізвиська і виражали не справжню ознаку, а її протилежність. Про обставини виникнення кожного окремого прізвиська (прізвища) ми не маємо ніяких даних. Обмежимося констатацією факту, що досить значна кількість українських прізвищ (коло 5% загальної кількості) була утворена від назви

⁵² Див. В. Ястребов, Малорусские прозвища Херсонской губернии, Одесса, 1893, стор. 9.

⁵³ Н. Ф. Сумцов, Малорусские фамильные прозвания, «Киевская старина», т. XI, кн. II, 1885, стор. 215.

⁵⁴ Див. А. Нейзе, назв. праця, стор. 53.

⁵⁵ Н. В. Гоголь, Сочинения, СПб., 1901, стор. 1092.

⁵⁶ Н. Ф. Сумцов, назв. праця, стор. 216.

якоїсь фізичної чи психічної властивості першого носія даного прізвища.

Розглянемо ці прізвища в такій послідовності:

а) Прізвища, утворені від назв фізичних ознак людини.

Зріст. Люди високого зросту одержували прізвища *Вéлет, Велікий, Великач, Великанович, Великийчоловік, Довгий, Довгай, Довгаль, Довгань, Довгун*. Людей низкорослих прозивали: *Малій, Малик, Маленький, Малець, Малиш, Малишко, Малко, Малош, Малюк, Мalyга, Мацюпа, Маломуж, Малийчоловік, Куц, Күций, Күчик, Куцай, Куцаба, Куцан, Короткий, Коротиц, Коротун, Тицький*.

Повнота, фізична сила. Людей міцної будови характеризували прізвиська: *Дебелій, Здоровега, Важкий, Годований, Товстий, Товстуха, Товстяк, Гладкий, Гладш, Гладун, Гладир, Грубий, Грубець, Баріло, Широкий* і навпаки: *Тендітний, Узький, Легкий, Худий, Худаш, Худьо, Худяк, Худинець, Сухий, Сухай, Сухина*. Фізично сильні люди — це *Дужий, Жілавий, Залізний, Могучий, Кремень*; слабосилі — *Слабий, Слабик, Слабуха, Худотеплий*.

Тіло людини — голова: *Головатий, Головань, Голованець, Головій, Великголова*.

Лоб: *Чолач, Чолій, Лобань*.

Губи: *Варга, Варгатий, Губай, Губач, Губа, Тре(и)-губ*.

Очі: *Кальнобкий, Чорнобкий*.

Ніс: *Нос, Носаль, Носан, Носач, Носалик, Носик, Носко, Носуль, Носуля, Күшка, Безноско, Двоинос, Довгонос, Кривоніс, Ломонос, Перебийніс, Сухоніс, Щербанос, Капиніс*.

Вуха: *Ухач, Бэзух, Безушко, Карнаух*.

Обличчя: *Мордань, Краснощок, Червонощок, Чорнопийский*.

Шия: *Довгошій, Кривошій, Кривов'язий*.

Підборіддя: *Кривоборід*.

Рот: *Ротань, Криворот*.

Зуби: *Зубаль, Зубань, Зубач, Зуб, Зубик, Беззубик, Беззубко, Беззуб, Білозуб, Чорнозуб, Гнилозуб, Щербатий, Щербій, Щербань, Щербаха, Кланцатий*.

Живіт: *Череватий, Черевуха, Пузач, Брюхань, Трипиз, Жовтобрюх*.

Стегна, боки: *Бедратий, Бедрило, Бедрий, Безбокий, Кривобокий*.

Руки: *Бэзрук, Безручко, Безрукий, Криворучко, Дрижирук, Сухоручко*.

Ноги: *Ногал, Ногаль, Лаба, Лабай, Лабій, Ціба, Цибань, Цибко, Білоног, Білонога, Білоножко, Жовтоніг, Жовтонога, Кривоніг, Кривоніжка, Косонога, Товстоніг, Тонконіг, Літка, Колінко*.

Пальці: *Безпалько, Безпальок, Шестопалько, Шестопальок*.

П'яти: *Безп'ятий, Безп'ятко, Товстон'ят, Довгон'ят, Довгон'ятий*.

Фізичні вади. Люди, які мали якісь вади у вимові або були німі, одержували прізвища: *Німий, Німас, Заїка, Ікавий, Щікавий, Картавий, Гаркавий*; позбавлені слуху: *Глух, Глухий, Глухенький, Глухан, Глушко, Глушман*; позбавлені зору: *Сліпий, Сліпонець, Сліпко, Сліпенький, Темний, Сліпак*; людина з дефектом зору — *Косогляд*. Для горбатих народ створив прізвища: *Горбатий, Горбай, Горбаль, Горбань, Горбач, Горбатько, Горбуль, Горбун, Горбушко, Горбан, Горб*. Досить різноманітні прізвища одержували люди кульгаві: *Кривий, Кривенький, Кривень, Кривешко, Кривко, Криванчик, Кривцун, Хромець, Корячко* (від «корячкуватий» — кривий, Грінченко, II, стор. 239). *Катернога* (від слова «кутерногий», Грінченко, II, 333), *Күлявець*.

Одні з цих прізвищ, так би мовити, нейтральні, які просто констатують факт каліцтва: *Німий, Сліпий, Глухий, Горбатий*; деякі можна навіть назвати евфемічними, наприклад, *Темний*, замість надто різкого, неприємного «сліпий». Деякі колишні прізвиська (сьогодні прізвища) виявляють щирі симпатію, співчуття до нещасного каліки (*Кривенький, Криванчик, Горбушко*), але є й такі, що вражають своєю жорстокістю, зневажливим ставленням до особи, що стала калікою: *Сліпак, Горбач, Кривцун, Катернога*. Справа, видно, не в каліцтві: і каліка може бути людиною, що не заслужила прихильності й пошани. Щодо прізвищ *Сліпенький, Сліпко, Сліпак*, то вони, мабуть, означали людей не зовсім позбавлених зору, а скоріше таких, що мали слабкий зір.

Лівацтво не можна вважати фізичною вадою, але

оскільки більшість людей працює правою рукою, видається ненормальним, і тому лівші одержували відповідні прізвиська. З них виникли прізвиська *Лівак, Лівшун, Шулгя* (див. Грінченко, IV, 518), *Шульган, Шульгач, Майкут, Малькут* (див. Грінченко, II, 398).

Зовнішній вигляд. Людина, що своїм зовнішнім виглядом справляла на оточення позитивне враження, подобалася, могла одержати назву *Гожий, Принадний, Форемний, Хоробий, Хорошун, Хорощко, Чистик*. Винятково вродливий міг одержати назву *Мальований* («хлопець як мальований») або *Красота*, якщо тільки ці назви не мали іронічного забарвлення.

Неприємний зовнішній вигляд мали, треба думати, люди, які одержали прізвиська *Бридун, Лиховід, Пашкуда*; якщо до того хтось ще був неохайний, міг одержати назву *Грязний, Зальопаний, Нечистяк*.

Дбали, видно, про свій зовнішній вигляд перші носії прізвиська *Джанджера, Джинджиристий* (Грінченко, I, 374), *Чепурний, Мобний, Галант*.

Загальне враження людей слабосилих справляли ті, що одержали прізвиська *Безкровний* чи *Безкостий*.

Прізвиське *Островерхий* говорить теж про загальний вигляд: людина висока із специфічною будовою черепа, а прізвиське *Полбаний* дає образ людини незграбної, можливо «поломаної» в якомусь нещасному випадку.

Залежно від зачіски виникли прізвиська *Кошлатий, Коща, Кошлак, Кошлай, Кудла, Куйовда, Коструба, Мушта* (від слова «муштатий» — кудлатий — Грінченко, II, 457), *Патлаха, Патлай, Пелех, Пелешок, Пелешатий, Чуб, Чубай, Чубар, Чубей, Чубир, Чубий, Чубатий, Чубаха, Чубатко, Чуприна, Чупрун, Кудря, Кудрявець, Кудрик, Кучерко*. Стрижені одержували назви *Стрига* або *Стригун*, а позбавлені волосся — *Лисий, Лисак, Лисайко, Лисан, Лисун*.

За кольором волосся чорняві одержували назви: *Чорний, Чорнявий, Чорненський, Чернега, Черніга, Чорний, Чорней, Чорнай, Чернета, Чернийш, Чорнийш, Чернуха, Чорнуха, Чернюх, Чернявець, Чорняк, Черняк*; біляві — *Білий, Білик, Білько, Білець, Білак, Біляк, Білан, Білань, Білас, Білах, Білаш, Білей, Білуха, Біленький, Білюх, Білокур, Білокурій, Блондо*; можливо, що на колір волосся вказували й такі прізвиська, як *Ясний, Світлий, Світлак, Світлик*, а також *Жовтий* і *Жовтук*.

Руді одержували прізвиська *Рудий, Рудь, Рудько, Рудень, Рудик, Рудяк, Рижий, Рижко, Рижак*. Людей з сивим волоссям називали *Сивий, Сивенький, Сивак, Сідак, Сідько, Сідаш*.

Бородаті одержали прізвиська *Бородай, Бородайко, Бородач, Бородій, Майборода*; людина, в якій борода не росла, або яка голила бороду (очевидно, в середовищі, де більшість чоловіків носила бороду), мала назву *Голобородько* або *Безбородько*.

Вуса носили майже всі, тому зрозуміло, що людина без вусів виділялася з-поміж усіх і одержала прізвисько *Безус*. Але є й такі прізвиська, як *Вус* або *Вусатий*. Видно, що власники цих прізвиськ виділялися з-посеред інших чи надзвичайною величиною, чи формою вусів. Форма вусів, безумовно, могла стати приводом для надання прізвиська. Про це говорять прізвиська *Кривоус, Крутоус, Сторчоус, Триус*⁵⁷. Людина з особливо довгими вусами — це *Пруді(в)ус*. Колір вусів теж міг бути ознакою, від якої утворилося прізвисько: *Біло(в)ус, Чорноус*. Не відомо, за яких обставин виникло прізвисько *Мокроус* або *Замний*.

Поряд з бородою та вусами могли також виділяти людину з її оточення брови. На це вказують прізвиська *Чорнобров, Чорнобривий, Чорнобривець, Білобровка*.

Людину, тіло якої було вкрите волоссям, називали *Волохач* або *Волохатий*.

Людину із знаками перенесеної віспи називали *Дзюбатий, Дзюба, Дзюбій* або *Рябий, Рябуха, Рябийн*. Людина з гулями — це *Гульоватий*, а прізвиське *Бородавка* говорить, що найхарактернішою ознакою його носія була велика бородавка на видному місці.

З темною шкірою пов'язані прізвиська *Чорномаз, Чорнокоса, Смаглий*; червоний відтінок шкіри сприяв утворенню прізвиськ *Червоний, Червонюк, Червоняк*.

Прізвиське *Рапаний* теж, мабуть, виникло у зв'язку з особливістю шкіри першого його носія.

Прізвиська *Печений* та *Піджарко* вказують на те, що перші їх носії мали знаки від опіку.

Особливості одягу також впадають у вічі й запам'ятовуються як ознака певної людини. Серед сучасних

⁵⁷ Мабуть такого «триуса» описує Гоголь: «...гайдук с усами в три яруса. Верхний ярус усов шел назад, другой прямо вперед, третий вниз». (Н. В. Гоголь, Сочинения, СПб., 1901, стор. 319).

прізвищ знаходимо чимало таких, що первісно були прізвиськами, утвореними від особливостей одягу. Так, той, хто ходив у надмірно довгій одежі, одержав назву *Довгопól* або *Довгопóлий*; хто не мав взуття, передав своїм нащадкам прізвище *Бóсий*; людина у сукмані, не по росту шитій, — *Сукманістий*; *Бўнда* — прізвище того, хто носив «бунду», а *Кўчма* чи *Кучма́й* — людини, яку можна було впізнати по великій мохнатій шапці. Від незвичного кольору шапки виникло прізвище *Рябоша́пка*, а з кольором одягу основоположника роду зв'язане походження прізвищ *Білоштáн*, *Сіроштáн*, *Червоноштáн* і, можливо, *Бўрий*, *Сірий*, *Сірик*, *Сірко́*, *Сірóба*, *Шáрий*, *Зелéний*, *Зеленéнький*. Таке прізвище, як *Шарава́ра*, вказувало на якусь особливість штанів (шаровар) першого носія цього прізвиська. На відсутність цієї частини одягу вказувало прізвище *Безштáнько*, яке могло не мати прямого значення, а бути презирливою назвою бідняка (пор. франц. *sans-culotte*).

ко, і глузливі — *Старцун, Старух, Дідур, Дідура*. Рідше прізвиськом наділяли молодих людей: *Молод, Юнаш, Малолітко*. Прізвисьце *Сороколіт* точно вказувало на вік його носія.

ко, Хва́ста, Кру́тій, Крутько́, Крути́голова, Морочи́ло, Дармо́д, Недба́йло.

Людина, що не вмiла мирно жити з сусiдами, одержувала прiзвиська *За́дра, Задира́йко, Бешке́та, Заведі́я, Забі́яка, Грубі́ян.*

Похму́рі, нетовари́ські люди — це *Пону́рко, На́сто-бу́рко, Мрук, Дику́н, Ді́кий, Дичко́, Бурчи́ло, Бурку́н, Ворку́н, Мовча́н, Молчко́.*

Тип людей несерйозних, слабовольних знайшов відображення у прізви́сках *Шалави́ло, Шалапу́та, Гала́й, Гала́йко, Тарада́й, Верти́й, Слабоду́х.*

Повiльну, нерiшучу вдачу передавали такі прізви́ска: *Гми́ря, Гу́ла, Заба́ра, Забарі́ло, Гнилю́х, Недви́га, М'я́ло, Капа́рник, Тюхтя́.*

На протилежність їм люди активні, рухливі одержували прізви́ска *Бістри́й, Бистра́й, Моторни́й, Смі́лик, Жва́вий, Жваве́ць, Ско́рий, Скорен́кий, Ско́рик, Хутки́й, Швидки́й, Швидь, Гаря́чий, Огни́стий.*

Люди веселої вдачі — це *Весели́й, Поті́шний, Сміш-ко́, Сміяне́ць, Танцю́ра, Гуля́ка, Ско́чко.*

Хто любив випивати, одержав прізви́ска *Налива́йко, Цидибра́га, Пия́ка, Окови́тий, Непийни́во;* видно, любили добре попоїсти ті, що одержали прізвища *Жиру́ха, На́н-ха, Ла́комий, Ла́сий, Смаку́ла, Скори́д.*

Людей хитрих і облесливих названо прізви́сками *Хи́т-рий, Хи́тра, Хи́трень, Хитре́ня, Лисі́ця, Масни́й, Лизу́н, Лизуне́ць, Проні́за, Шахра́й, Шу́я.*

Любителям спліток та інтриг дістались назви *Шеп-тун, Шепти́й, Ше́пта.*

Плаксивими й безпорадними були, напевно, ті, що одержали прізви́ска *Рю́ма, Плакси́вий, Плакси́й, Пла́кош, Ре́ва, Реві́й, Стогні́й, Мамі́й, Жури́ло, Жури́біда.*

Поганими рисами характеру відзначалися й ті, що їх названо *Люті́й, Окру́тний, Суро́вий, Остри́й, Скупі́й, Лиху́ша, Кривду́н, Стрoгу́ш.*

Позитивні ознаки вдачі відзначаються у прізвищах *Працьови́тий, Ще́дри́й, Терпели́вець, Ціка́вий, Небо́ян.* Прізвищами *Дівни́й, Химе́ра* названо, очевидно, людей, яких оточенню важко було збагнути.

Розум, освіта. Значно менше знаходимо прізвищ, за основу для утворення яких послужила характеристи́ка інтелектуальних властивостей, наприклад: *Му́дрий, Му́дри́к, Мудра́к, Мудре́ць, Зми́слий, Мудрейо́вський,*

Мудре́цький, Розумни́к, Голова́, Голова́ч. Дуже розумною людиною був, мабуть, той, кого назвали *Семирó-зум.* Це прізвище дуже нагадує назву галицько-волинського князя Ярослава Володимировича — *Осьмомисл.* Зате можна сумніватися в тому, чи справді мудра, обдарована людина одержала назву *Філосо́ф.* Можливо, що це прізвище було вираженням іронії.

Люди, які відзначалися посередніми інтелектуальними здібностями, діставали прізви́ска на зразок таких: *Нему́дрий, Тупи́ця, Тупи́чка, Телі́ця.*

На освіченість вказувало прізвище *Письме́нний,* а на відсутність її — *Нете́са.*

Прізви́ска за фізичними чи психічними ознаками і властивостями надавалися двісті чи більше років тому далеким предкам тих людей, які сьогодні є носіями утворених із цих прізви́сць родових прізвищ. Немає сумніву, що сучасні прізвища, утворені від характеристичної ознаки предка, як і всі прізвища, є назвами, позбавленими будь-якого значення.

ІНШІ ШЛЯХИ ВИНИКНЕННЯ ПРИЗВИЩ

Досить значна кількість прізвищ залишається поза основними чотирма семантичними групами. Це прізвища, які виникли, подібно утвореним за особистими ознаками, з колишніх прізви́сць (вуличних кличок), але причини утворення цих кличок для нас невідомі.

У невеликій роботі В. Ястребова⁵⁸ подаються цікаві факти виникнення прізви́сць. Для сторонніх людей прізви́сько не розкриває своєї таємниці, нічого не говорить. Треба було знати людину, яка це прізви́сько одержала, і знати обставини, серед яких її саме так названо. Лише тоді можна повністю оцінити влучність, з якою народ зумів відмітити найістотнішу рису людини. На перший погляд таке прізви́сько, як *Бузи́вок,* майже нічого не говорить. Зарахуємо його до прізвищ, утворених семантичним способом. Слово «бузи́вок» означає однорічного бичка. Може, перший носій цього прізви́ска продав,

⁵⁸ В. Ястребов, Малорусские прозвища Херсонской губернии, Одесса, 1893.

купив, зарізав бичка? Може, вживав це слово серед оточення, для якого воно було незрозумілим? Даремно було б витрачати час на безплідні здогадки. В. Ястребов пояснює значення цього слова так: це вгодований, як молочний бичок, пустотливий, але й дурний, як теля, парубок. «А хто такий *Горобець*? — *Горобець* — це наглядач економії, маленький і верткий, наглядає за робітниками тишком-нишком, як горобець з-під стріхи»⁵⁹.

Ніхто не може сьогодні сказати, чому хтось одержав прізвисько *Цюзь*, *Гавдида*, *Печиборщ*, *Шутурма*, чому когось назвали *Каретою*, *Молоком*, *Куркою*, *Вітром*. Немає сумніву, що кожне прізвисько виникло не без причини, при певних обставинах. На жаль, ми можемо лише в окремих випадках про ці причини тільки здогадуватися з більшою чи меншою правдоподібністю.

Так, наприклад, існує низка прізвищ, утворених від числівників: *Півторак*, *Одинчак*, *Вторак*, *Третяк*, *Четвертак*, *Шестак*, *Семерак*, *Семеренко*, *Восьмак*, *Десятирик*, *Подвайцятник*, *Сотченко*. М. Сумцов наводить ще прізвища *Половинченко*, *Одинець*, *Первак*, *П'ятак*, *Десятин*, *Сороковий*. Він схиляється до думки, що прізвища, утворені від числівників «стоять осторонь», від них рідко утворюються похідні, бо причина виникнення такого прізвища скоро забувається, воно стає позбавленим конкретного змісту. Сумцов додає, що коли прізвисько виникло, значення його було для всіх ясне, наприклад, колись *Одинець* означало селянина, що самотній жив у лісі, а *Півторак* — селянина, на утриманні якого знаходилась непрацездатна особа⁶⁰.

З думкою М. Ф. Сумцова можна тільки частково погодитись. Причина виникнення прізвиська від іменника чи іншої частини мови так само скоро забувається, як і причина утворення прізвиська від числівника. Прізвиська, утворені від числівників, іноді навіть легше піддаються семантичній інтерпретації порівняно з іншими. Сам Сумцов намагався два з них пояснити. Інші пояснює А. М. Селищев, на думку якого назви типу *Вторак*, *Третяк*, *Шестак* і подібні вказували, якою по черзі ди-

тиною був у своїй сім'ї носій даного імені⁶¹. Пояснення Селищева теж гіпотетичне. В. М. Ястребов, на конкретному прикладі показує, що прізвисько *Третяк* мав чоловік, який втретє оженився, що було дуже рідким явищем⁶².

Щодо пояснення Сумцовим прізвища *Півторак*, то в окремому випадку воно, напевно, відповідало дійсності, але ж воно не єдине. Від збирача, який записав це прізвище в с. Хмелівці Тернопільської обл., ми почули, що його носій був власником «півтора загона поля». В іншому випадку *Півтораком* називали селянина, у якого було «півтора коня» (один свій, другий спільний з сусідом). Прізвище *Подвайцятник* одержала людина, яка щось «по двадцять» продавала чи купувала, а може, наймалася за таку ціну на роботу. *Сотченко* — це «син Сотки», але чому батька назвали *Соткою*, невідомо.

Значна кількість прізвищ виникла у зв'язку з тим, що хтось часто повторював якесь слово чи словосполучення. Думаємо, що саме таким шляхом утворилися прізвища *Десяк* — від слова «десь», *Щобак* — від сполучника «щоб» (на території, де замість «щоб» говорять «жиби» або «шуби»), *Щомак* — від «щом» (тобто «що м» < «що есьм», наприклад: «щом казав», «щом зроби», *Дікало* — від слова «ди» («ади» < «а див»), *Нійкало* — від «няй», *Цокало*, *Шокало* і *Штокало* — від польського «со», говіркового «що» і російського «что», слів, які ці люди вживали («казали»), замість загальноживаного «що». Так само утворилося і прізвище *Воткало* — назва людини, яка «вот казала». Прізвисько *Воткало* — назва людини, яка «вот казала». Прізвисько (сьогодні прізвище) *Панібудьласка* одержав хтось за своєю ввічливістю, а прізвище *Добридень* виникло з вітання «добридень», що дивно звучало серед оточення, яке цим словом не вітається. Так могли постати і прізвиська (згодом прізвища) від деяких вигуків і звуконаслідувальних слів. Хтось любив, наприклад, повторяти «гоц», «каюк», «леле», «пшик», «круть», «фіть» — і це могло бути достатньою причиною для закріплення за ним одного з цих слів як прізвиська. Як мало треба було, щоб одержати подібне прізвисько, показує факт,

⁶¹ Див. А. М. Селищев, Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ, Ученые записки МГУ, вып. 128, М., 1948, стор. 136—141.

⁶² Див. В. Ястребов, назв. праця, стор. 13.

⁵⁹ В. Ястребов, Малорусские прозвища Херсонской губернии, Одесса, 1893, стор. 9 і наступні.

⁶⁰ Див. Н. Ф. Сумцов, назв. праця, стор. 221.

про який розповідає В. Ястребов: «Селянин з наймитом гнав худобу на пасовисько і, побачивши на дорозі пташку, кинувся, щоб її спіймати. Пташка крикнула «чик» — і полетіла, а прізвисько *Чик* у селянина залишилось»⁶³. (Прізвисько *Чик* зустрічається і нині в Івано-Франківській обл.)

Від сказаного при якійсь нагоді слова, а іноді від т. зв. слова-паразита могли постати й такі прізвиська, як *Некерій, Бачиш, Влізло, Явійся, Прощай* і ін.

Перекручене слово або особливості індивідуальної вимови могли теж стати об'єктом насмішок і підставою для утворення прізвиська. Так виникли, мабуть, прізвиська *Однорал* і *Карнидал* з перекручених слів «генерал» і «кардинал»; може, *Шкірта* одержав таке прізвисько за те, що, не маючи зубів, так вимовляв слово «скирта», а *Дзэкало* — назва людини, яка «дзекає» (білоруська вимова палатального д').

Прізвиська, утворені від назв страв, як *Бориц, Бўлка, Вареніця, Сало, Малай, Молоко, Масло, Юшка* і багато інших, могли утворитися завдяки тому, що хтось особливо любив таку страву або частував нею гостей⁶⁴.

Назви знарядь праці могли стати прізвиськами людей, які ними користувалися. Наприклад, *Шило* і *Швайка* могли стати прізвиськами шевців, *Батіг* — пастуха чи фурмана, *Гніпель* — ткача (Грінченко, I, 293), *Карюк* — столяра (Грінченко, II, 224).

Різні обставини могли зумовити утворення прізвиська від назв тварин. Однією з причин могла бути зовнішня подібність до якоїсь тварини або наявність певних властивостей, що вважаються характерними для тої чи іншої тварини. Так, людина важка, міцна, незграбна могла одержати прізвисько *Медвідь*, хитра, підступна — *Лис, Лисіця*, дебела, вперта — *Бик*, вертка, спритна — *В'юн*. Але чи завжди існував зв'язок між твариною і виглядом чи вдачею людини, цього не можемо твердити. Могли існувати сотні інших причин, що викликали появу цих прізвиськ, а також таких, як *Курка, Жаба, Сорбка, Відра, Кабан, Бобер, Борсук, Кощур, Лось, Па(в)ук* і багато інших.

Ще менше для нас зрозуміле утворення прізвиськ

від назв різних речей і предметів домашнього вжитку, будинків тощо, як *Брама, Карета, Ліжко, Збанок, Макогін, Півсіток, Цвях, Шатро, Полє, Лиман* і ін.

Прізвиська можуть походити від абстрактних іменників, як *Журба, Дбля, Правда, Височінь*, і від назв різних явищ природи, як *Заверюха, Зима, Погода, Туча, Вітер, Град, Мороз*. Зв'язок між семантикою цих загальних назв і переходом їх у власні назви для нас повністю втрачений.

Ще можна висловлювати якісь здогади з приводу утворення таких насмішкуватих прізвиськ, що перейшли згодом у прізвиська, як *Підкуймұха, Святокум, Семибаламұт, Нетудихата, Pokinbopoda, Hejmak, Virvixvist, Zolotonyn* і ін., але існує також велика кількість прізвиськ, утворення яких пояснити зовсім неможливо. Це вищ, утворення яких пояснити зовсім неможливо. Це штучно утворені слова, незрозумілі для нас ні своєю семантикою, ні будовою: *Баляба, Галазіка, Сикилінда, Піндра, Цубера, Наренєха, Джічка, Джебка, Шпуй, Цюзь, Пось* і сотні інших. Звичайно, для їх творців і для перших носіїв ці назви не були позбавлені значення. Цікаві ілюстрації подає В. Ястребов, який пише: «Есть прозвища по цвету волос: *Гейс* — черный, ...*Кес* в детстве имел большой, как кисет, живот... *Салабай* — слюсит и шепелявит, *Балалай* — возвращаясь домой после светлой заутрени, подражал звону колоколов, напевая: «ба-ла-лай»; прозвище *Ландарко* дано за умение «грать на язык», *Мензыка* — показывая жеребят, ржал по-лошадиному»⁶⁵. Значення цих слів В. Ястребов записував безпосередньо від людей, які ще пам'ятали обставини, за яких прізвиська виникли. Оскільки наші офіційні прізвиська цього типу утворилися саме з прізвиськ, то маємо тут прекрасне пояснення їх генезису.

Той, хто надавав прізвисько, не рахувався з тим, чи буде воно носієві до вподоби і навіть з тим, чи задовольняє воно хоч мінімальні вимоги пристойності. Непристойних прізвиськ є чимало ще й тепер по селах, але серед родових прізвиськ їх зовсім небагато. Це пояснюється тим, що носії непристойних прізвиськ активно вживали заходів, щоб їх позбутися, а державні установи йшли назустріч бажаним позбутися «поганого» прізвиська, а іноді міняли його, не питаючи носія про згоду.

⁶³ В. Ястребов, назв. праця, стор. 14.

⁶⁴ Пор. Heinze, назв. праця, стор. 47.

⁶⁵ В. Ястребов, назв. праця, стор. 15.

Зокрема в армії змінювано непристойні прізвища. Як свідчить М. Корнилович, «Алексей, Степанов сын, Голоп'ятий» не таке вже непристойне мав назвишко, але його було все ж змінено на «Алексей, Степанов сын, Степанов». Рекрутчина, як пише Корнилович, впливала в значній мірі на процес творення прізвищ. Вона не визнавала безпрізвищних і вимагала зміни або творення прізвищ «по отчествам». «Рекрутська устава за тих часів мала таке велике значення для нижчих класів людності й цілої системи управління, що могла діяти на народну ономастику й поза сферою військової служби»⁶⁶.

Змінити прізвище в той час, коли прізвища не були ще міцно закріплені за родами, було неважко. Зокрема існувала тенденція «аристократизації» прізвищ. Двірські люди, наслідуючи шляхту, самі змінювали свої прізвища на подібні до шляхетських. М. Корнилович наводить такий приклад: двірський козак *Завіруха*, коли його підвищено на лакея, придбав прізвище *Свіжесвський*⁶⁷. Нечуй-Левицький у своїй автобіографії розповідає, що прадід його був записаний не *Левицьким*, а *Леонтовичем*. «Він змінив своє прізвище, як мені розказував батько, тим що прізвище *Левицький* було тоді модне». Те саме було з дідом письменника по матері: «...простий козак з Полтавщини зайшов звідтіль у Київщину з своїм братом. Вони поставали священиками, і мій дід дав собі прізвище *Трезвинський*, а його брат назвав себе *Коцевольським*»⁶⁸.

«Зміна українських прізвищ, — пише М. Ф. Сумцов, — відбулася під впливом тих культурних рухів, які виявились у суспільстві. Родові прізвища змінювались на догоду тій чи іншій групі діячів, що височіла над народом культурним рівнем чи адміністративним своїм становищем. Навіть і тоді, коли висоті адміністративного становища не відповідала висота культурного розвитку панівної в суспільстві групи діячів, панівна в країні сила все-таки давала певний напрям місцевому крайовому життю, підтягала його під такі чи інші форми

⁶⁶ М. Корнилович, Народня родова ономастика на Волині, Етнографічний вісник, кн. 9, К., 1930, стор. 130.

⁶⁷ Див. там же, стор. 128.

⁶⁸ «Житєпись І. Левицького (Нечуя), написана ним самим», «Світ», № 7, 1881.

промадського існування і, видозмінюючи різні прояви народного життя, зміняла і родові прізвища... У XVII ст. українські прізвища змінювались на лад польських, згодом появились невластиві українській мові (в оригіналі «малорусському языку». — Ю. Р.) прізвища на -ов, які мають численні інтелігентні українці з дворян. У старовину з переходом особи із селянського стану в дворянський закінчення на -ов або -ин було неначе гербовим знаком порівняно вищого суспільного становища. З метою облагородити родові прізвище не тільки залюбки приймали закінчення -ов, але, якщо прізвище було складне, то змінювали одну із складових частин, яка чимось була не до вподоби; так із *Салогуб* виникло *Соллогуб*. Треба додати, що закінчення -ов виникало іноді чисто канцелярським або приказним шляхом»⁶⁹. Далі автор зазначає, що багато характерних для України прізвищ змінили також архієреї та ректори духовних семінарій. «Вступає, бувало, до семінарії який-небудь *Книш*, *Халява* або *Горобець* — преосвящений переглядає список учнів і міняє *Книша* в *Меліоранського*, *Халяву* в *Орнатського*, а *Горобця* в *Сперанського*»⁷⁰.

Такими шляхами йшло народження українських родових прізвищ. На кінець XVIII — початок XIX ст. процес стабілізації їх був в основному закінчений. Можна було б думати, що з того часу всякі хитання рух припинилися і в особовій ономастиці настав застій. Але це не зовсім так.

По-перше, окремі роди вимирають, а з ними гинуть і прізвища.

По-друге, існуючі прізвища можуть змінюватися чи внаслідок свідомих дій їх носіїв, чи внаслідок помилкових записів в особові документи.

По-третє, прізвища, утворені на базі діалектів, мають тенденцію вирівнюватись до нормативних форм, наприклад, гупульське *Когутек* чи *Степанек* змінюється на *Когутяк*, *Степаняк*; *Онишиюк* перетворюється в *Онищука*, *Гоянюк* — в *Гоянюка* і т. п.

⁶⁹ Н. Ф. Сумцов, назв. праця, стор. 227.

⁷⁰ Там же, стор. 228 (переклад наш. — Ю. Р.).

Зокрема треба згадати про часту зміну флексії -а на -о у багатьох прізвищах (напр., *Лелека* на *Лелеко*) під впливом дуже поширених українських прізвищ на -ко, -енко і з бажання відмежувати прізвище від загальної назви. Цей мотив впливає в окремих випадках також на зміну форм відмінювання і наголосу прізвищ.

Нарешті, нові прізвища народжуються й сьогодні внаслідок офіційної зміни старого прізвища, яке з певних причин носія не задовольняє, на інше, на його думку, краще. Нові прізвища надаються також дітям, батьки яких невідомі.

Побажати б тільки, щоб усі ці зміни і творення нових прізвищ не відбувалися всупереч законам розвитку української мови.

II. СЛОВОТВОРЧА БУДОВА І ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗВИЩ

Кожне прізвище як родова назва особи належить до розряду іменників. А проте за своїм походженням і будовою, а також за морфологічними ознаками українські прізвища треба поділити на дві групи: прізвища прикметникового і прізвища іменникового типу.

Вивчаючи словотворчу будову прізвищ, необхідно ці два типи розглядати окремо. Словотвір іменників і словотвір прикметників має свої специфічні властивості.

ПРИЗВИЩА ПРИКМЕТНИКОВОГО ТИПУ

Серед прізвищ прикметникового типу знаходимо: 1) прізвища у формі членних прикметників і дієприкметників з закінченням -ий у наз. відм. одн. в чоловічих назвах і -а — в жіночих; 2) прізвища у формі нечленних прикметників і дієприкметників.

У першій групі з чисто практичних міркувань виділяємо дві підгрупи: а) прізвища з суфіксами -ськ-, -цьк-, -зьк- і б) інші прізвища з прикметниковим членним закінченням -ий (-ій), -а (-я).

У другій групі виділяємо: а) нечленні якісні і відносні прикметники, а також дієприкметники; б) присвійні прикметники з суфіксами -ів (-ов-, -ев-), -ин-, -ін-.

1. Прізвища з суфіксами -ськ-, -цьк-, -зьк-. Уже пам'ятки давньоруського періоду свідчать, що суфікс -ськ- служив для утворення відносних прикметників. За допомогою його формувалися прикметники від назв місцевостей, племен, народностей, країн, держав, для вира-

ження приналежності. Пізніше за допомогою цього суфікса стали утворюватися також прикметники від загальних назв осіб і тварин і від назв різного роду конкретних і абстрактних понять. Суфікс цей дуже продуктивний і в сучасній українській мові¹.

Внаслідок палаталізації останнього приголосного основи, а пізніше асиміляції і злиття з первісного суфікса -ськ- утворились його фонетичні варіанти: -зьк- (після г, ж, з: «бугський» > «бужський» > «бузький»; «збаражський» > «збаразський»; «кавказський» > «кавказький») і -цьк- (після основи, закінченої на к, ч, ц: «козакський» > «козачський» > «козацький»; «ткачський» > «ткацький»; «німецьський» > «німецький»).

Утворені таким способом відносні прикметники дуже часто ставали родовими прізвищами, особливо якщо походили від назв населених пунктів.

Суфікси -ськ-, -зьк-, -цьк-, утворюючи прізвища, можуть приєднуватися безпосередньо до кореневої морфеми: *Бáрський* (від назви м. Бар), *Во́льський* (с. Воля), *Воро́нський* (с. Ворона), *Га́дяцький* (м. Гадяч), *Га́лицький* (м. Галич), *Ло́ський* (с. Лось, Лосе), *Роздо́льський* (с. Роздол). Якщо передсуфіксальна частина закінчувалась на два приголосні, між ними появлялось вставне е: від назви с. Вишня утворилось прізвище *Ви́шенський*; від м. Дубно — *Дубе́нський*, Борки — *Боре́цький*, Бібрка — *Бобре́цький*, Грабівці — *Грабове́цький*, Гринівці — *Гриневе́цький*, Жиравка — *Жираве́цький*, Ляхівці — *Ляхове́цький*, Негрибка — *Негрибе́цький*, Підгірці — *Підгоре́цький*.

В інших випадках у групі приголосних виступає спрощення: від назви с. Свірж утворюється прізвище *Сві́рський* (з первісного **Сві́ржський*), від с. Демня — *Де́мський* (з **Демнський*), від с. Підсоснів — *Підсо́нський* (з **Підсоснський*), від с. Торки — *То́рський* (з **Торкський*).

Але частіше прізвища на -ський утворювалися від основ, поширених іншими суфіксами. Від назв місцевостей, утворених за допомогою суфіксів -ов- (-ів-), -ев- (-ів-), -ин-, -ан-, -ен-, -ар- утворювалися прізвища зі складними суфіксами -овськ-ий, -евськ-ий, -івськ-ий,

-инськ-ий, -енськ-ий, -арськ-ий. Так, від назви с. Березів утворилося прізвище *Березо́вський*, від Борусів — *Бору́совський*, від Дахнів, Дахнівка — *Дахно́вський*, від Дзвонкове — *Дзвонко́вський*, від Дмитрів, Дмитрівка, Дмитрове — *Дмитро́вський*, від Зборів — *Зборо́вський*, від Козлів, Козлівка, Козлове — *Козло́вський*, від Мужилів, Мужилівичі — *Мужило́вський*, від Нижанковиці — *Нижанко́вський*.

Перехід етимологічного о в і зустрічається в багатьох прізвищах: *Ба́ндрівський*, *Бо́янівський*, *Будза́нівський*, *Верби́лівський*, *Галича́нівський*, *Казані́вський*, *Орі́хівський*, *Сенькі́вський*, *Ша́ндрівський*. Нерідко одне прізвище вживається у двох варіантах, з -ов- та -ів-: *Вербо́вський* і *Вербі́вський*, *Павло́вський* і *Павлі́вський*.

Суфікс -ев- виступає після палатальних приголосних (у тому числі після стверділих у сучасній українській мові шиплячих та після й (j): *Андрі́євський*, *Бога́чєвський*, *Бука́чєвський*, *Горба́чєвський*, *Кисі́лівський*, *Лу́сьський*, *Каше́вський*, *Оста́шєвський*, *Писа́рєвський*, *Хмі́лівський*. Рідко зустрічається суфікс -ев- після непалатальних, наприклад, *Дани́лівський*, *Татара́вський*. В окремих випадках первісне е перейшло (можливо, під впливом польської мови) в о: *Ви́шньо́вський*, *Хмельо́вський* (частіше *Ви́шнівський*, *Хме(і)́лівський*).

Суфіксальне е також може переходити в і: *Васи́лівський*, *Жида́чівський*, *Дзенде́лівський*, *Мали́чівський*, *Томаші́вський*.

Збереження первісних о, е зв'язане, очевидно, з традицією вживання даного прізвища, а в ряді випадків також з діяльністю урядовців, які оформляли особові документи російською або польською мовами. Прізвища, що їх носії вимовляли по-українськи з закінченням -івський, записувались, як правило, російською мовою з -овський, -евський, а польською — з -owski, -ewski.

Суфікс -ин- виступає перед суфіксом -ськ- у прізвищах, утворених від топонімів на -ин-, -ина-, -инка-, -инівка: *Балу́їнський* (від Балу́чин), *Білі́нський* (від Білин, Білінівка), *Бури́тінський* (Бурштин), *Бути́нський* (Буртин, Бутини), *Го́лінський* (Голинь), *Горді́нський* (Гординя), *Дубі́нський* (Дубина), *Жба́дінський* (Жбадин), *Запла́тінський* (Заплатин), *Корчі́нський* (Корчин), *Пору́чінський* (Поручин), *Рогаті́нський* (Рогатин), *Лози́нський* (Лозина), *Лопаті́нський* (Лопатин).

¹ Пор. Л. Д. Коцюба, Из истории суффиксов относительных прилагательных украинского языка. Автореф. канд. дисс., К., 1954.

Прізвища **-ин-ськ-ий** могли утворюватися і від назв населених пунктів на **-ин-ці**: від Дучинці — *Дучинський*, Копитинці — *Копитинський*, Котюжинці — *Котюжинський*, Купчинці — *Купчинський*.

У ряді випадків передсуфіксальна частина неясна, наприклад, *Баслядинський*, *Шутурмінський*.

Рідше перед суфіксом **-ськ-ий** виступає суфікс **-ан-**. Маємо тут насамперед прізвища, утворені від назв місцевостей на **-ан-и**: *Бережанський* (від Бережани), *Білянський* (Біляни), *Добрянський* (Добряни), *Климанський* (Климани), *Ольшанський* (Ольшани). Прізвища на **-ан-ськ-ий** могли утворюватися і від інших топонімів з суфіксом **-ан-**: *Вигнанський* (від Вигнанка), *Водянський* (від Водяне), *Волосянський* (від Волосянка), *Зубанський* (від Зубані), *Копанський* (від Копань), *Созанський* (від Созань).

За допомогою цього суфікса утворене, мабуть, і прізвище *Бистранський* від назви с. Бистра, а це свідчило б, що утворився новий складний суфікс **-анськ-ий**.

Прізвища на **-ен-ськ-ий** виникли, очевидно, на базі давнього суфікса **-ьн-**: *Дубенський* (від Дубно), *Ровенський* (Ровно), *Руденський* (Рудно).

Суфікс **-ав-** перед **-ськ-ий** виступає в прізвищах *Білявський* (від Білявці), *Журавський* (Журава, Журавка), *Ославський* (Ослава), *Поплавський* (Поплави, Поплавка), *Синявський* (Синява, Синявка), *Тарнавський* (Тарнава, Тарнавка), *Черхавський* (Черхава).

Суфікс **-ар-** виступає у ряді прізвищ, утворених від назв на **-ар**, на означення заняття: *Бляхарський*, *Винарський*, *Кухарський*, *Пекарський*, *Токарський*. Можливо, що вони виникли з бажання уподібнити «посполите» прізвище *Кухар*, *Пекар* до прикметникових «шляхетських» прізвищ, але в окремих випадках не виключене походження цих прізвищ також від топонімів.

Небагато є прізвищ на **-уль-ськ-ий**: *Затільський*, *Котільський*, *Мочільський* (останнє від топонімів Мочули, Мочулин, Мочулинці).

При утворенні прізвища за допомогою суфікса **-ськ-** від назв, основа яких закінчується на **с**, відбувалося стягнення: від назви Підлисса — *Підліський*; Городисько, Городиська — *Городіський*; Спас, Спасів — *Спасський*; Черкаси — *Черкаський*; Ясниська — *Яснийський*.

Якщо основа закінчувалась на **г**, **ж**, **з**, наступала

асиміляція і стягнення: Водолага — *Водоласький*, Ломазів — *Ломаський*, Підлуж — *Підлужський* (також *Підлужський*), Сиволож — *Сиволоський*.

Від назв, що їх основи закінчувались на **к**, **т**, **ц**, **ч**, утворилися за допомогою суфікса **-ськ-** шляхом асиміляції приголосних прізвища, закінчені на **-цьк-ий**: *Висока*, *Башуки* — *Башуцький*; *Бібрка* — *Бобрецький*; *Високе* — *Висоцький*; *Водники* — *Водницький*; *Канафоник* — *Кальницький*; *Волосате* — *Волосацький*; *Канафости* — *Канафостський* (з первісного **Канафостський*); *Лісковате* — *Лісковацький*; *Бережниця* — *Бережницький*; *Витвиця* — *Витвицький*; *Глібовичі* — *Глібовицький*; *Залуччя* — *Залуцький*; *Ревуче* — *Ревуцький*; *Хомичі* — *Хомицький*.

Більшість прізвищ цього типу утворена від топонімів — у тому числі всі, перелічені вище, — але зустрічаються й утворені від загальних назв або від прізвиськ: *Дробіцький* (від прізвиська *Дробот*); *Запліцький* («за плотом»), *Лакіцький* (від прізвиська *Лакота*).

На **-ецький** закінчуються іноді прізвища, утворені від топонімів, які не мають фонетичних умов для утворення **-цьк-**: від назви села Бринь — *Бриніцький*; від *Комань* — *Команіцький*; *Мотилі* — *Мотиліцький*; *Підгороддя* — *Підгородіцький*; *Ставрів*, *Ставрове* — *Ставровечий*; *Терло*, *Терлівка* — *Терлечий*. Це свідчить про утворення за моделлю *Гвоздечий*, *Чернечий* нового складного суфікса **-ецьк-ий**.

Прізвища на **-ицький** теж можуть походити від основ, які не дають фонетичних умов для утворення **-цьк-**: від *Жовнини* — *Жовніцький*, від *Проскурня* — *Проскурницький*, від *Рихли* — *Рихліцький*. Таким чином, треба ствердити також утворення нового суфікса **-ицьк-ий**.

Прізвищ на **-уцьк-ий** небагато. Деякі з них утворилися від топонімів, як *Залуцький* (Залуччя), *Заслуцький* (Заслuch, Заслuchне), *Кремінчуцький* (Кременчук), в інших можемо вивести походження від топонімів при умові, що тут діяв уже новий суфікс **-уцьк-ий**. У такому випадку прізвище *Кривуцький* може походити від назви *Кривуля*, *Кривулі* або *Кривуха*.

Інші прізвища у формі членних прикметників і дієприкметників. Значну групу українських прізвищ становлять також прізвища — прикметники і дієприкметники — з повним закінченням **-ий** (рідше **-ій**) у чоловічих прізвищах і закінченням **-а** (рідше **-'а**) у жіночих.

Це переважно прізвища, утворені морфолого-синтаксичним способом. Найбільше серед них прикметників суфіксально-префіксального утворення, в яких, як правило, виступає суфікс -н-, а перед коренем стоять префікси: без-, за-, на-, над-, під-, по-, при-.

Префікс без- вказує на відсутність предмета, названого кореневою морфемою. Він виражав, очевидно, найхарактернішу ознаку людини, яку вперше назвали *Бездольний, Безкоровийний, Безкрівний, Безхлібний*. Є серед прізвищ з префіксом без- і безсуфіксні: *Безбóкий, Безп'ятий, Безрукáвий, Безру́кий*.

Префікси за-, на-, під-, а частково і по-, при- визначали людину за місцем проживання, причому префікс за- вказував, що хтось живе далі від названого кореневою морфемою предмета: *Заболóтний, Забо́рний* (за бором), *Забровáрний, Забу́жний* (за Бугом), *Завéрбний, Задорóжний, Замогíльний, Заокóпний, Запоті́чний, Зауго́льний, Зацерко́вний, Зай́рний*.

Префікс на- вказував на місце проживання саме в пункті, названому кореневою морфемою: *Нагі́рний, Наконéчний* (на кінці села), *Наку́тний, Нарі́жний*. Префікси над- і під- вказували на місце проживання поблизу названого предмета: *Надберéжний, Надозі́рний, Підцерко́вний, Підвéрбний, Піддуб́ний, Підлі́сний, Підлу́жний, Підсадóчний, Підфі́гурний*.

Подібне значення мають прізвища з префіксами по- і при-: *Поберéжний, Погребе́льний, Подві́рний, Посмі́тний, Приса́дний*.

В окремих випадках ці прізвища можуть мати й інше значення. Так, прізвище *Підру́чний* означало людину, яка була в когось «під рукою», тобто людину підлеглу, залежну. Прізвища *Насу́шний, Піднебе́сний, Підпі́сний, Поперéчний* виникли, мабуть, із насмішливих прізвиськ. Прізвище *Поселю́жний* — це, без сумніву, zdeформоване **Пошелю́жний*, що означало батрака, який наймався «по шедюгу»².

Прізвища цього типу — це переважно прикметники твердої групи. Прикметники м'якої групи зустрічаються серед них рідко (*Загорóдний, Задорóжний, Підса́дний*). У західних областях їх немає зовсім. Деякі прізвища,

² «Шелюг» або «шеляг» — старовинна найдрібніша польська монета (Преображенський, II, 1233).

записані в східних областях УРСР, мають м'яку основу, а ті самі прізвища в західних — твердо: *Задорóжний* і *Задорóжний, Заболóтний* і *Заболóтний*.

Другу за кількістю підгрупу прізвищ — членних прикметників становлять прикметники з суфіксом -н- без префіксів. Це переважно відносні прикметники, утворені від іменників: *Гі́рний, Горбóдний, Калю́жний, Коша́рний, Кульба́шний, Кладбóчний, Окóпний, Острів́ний, Очерéтний, Пáсич(ш)ний, Петлі́чний, Пшени́ч(ш)ний, Світлі́чний, Фольва́рбний, Халу́пний*.

Зрідка у функції прізвищ виступають якісні прикметники з цим суфіксом: *Бі́дний, Бóчний, Ва́жний, Дру́жний, Деліка́тний, Пі́шний*.

За значенням прізвища-прикметники цієї підгрупи означають у багатьох випадках місце проживання (*Вигі́нний, Гребéльний, Острів́ний*), деколи — заняття (*Пáсичний, Пастівні́чний, Гумéнний*), зрідка — якусь індивідуальну ознаку (*Лазе́бний, Мі́рний*) чи насмішку (*Жере́бний*).

Третю підгрупу становлять прізвища, утворені з відносних прикметників з суфіксом -ов-. Вони могли означати: а) відношення до місця: *Берего́вий, Боро́вий, Горбо́вий, Лісові́й, Степо́вий, Шляхо́вий*; б) відношення до певного матеріалу, переважно дерева, що важко сьогодні пояснити. Може, такі дерева росли коло хати, може, хата була з такого матеріалу збудована, хати, може, назва була вжита в переносному значенні. Маємо прізвища *Берестко́вий, Вербóвий, Вільхо́вий, Грабо́вий, Глодо́вий, Грушові́й, Дубо́вий, Лозові́й, Сосно́вий*; в) відношення до інших предметів: *Воло́вий, Гнойо́вий, Грошові́й, Дерно́вий, Масло́вий, Мозго́вий, Мостові́й, Сирові́й, Шовко́вий*. Пояснити причину їх виникнення неможливо. В одному тільки випадку ми одержали пояснення: «*Мостовий*, бо його прадід був стражником на мості».

Окремі прізвища цієї підгрупи утворені також від назв явищ природи: *Вітро́вий, Громо́вий, Марто́вий*.

Четверту підгрупу становлять прізвища — безафіксні прикметники. Утворені вони від назви якоїсь характерної ознаки людини, і мали початково характер прізвиськ. Могли вказувати на зовнішній вигляд, напр.: *Бі́лий, Го́бий, Гру́бий, Довгі́й, Жовті́й, Ку́ций, Ма́лий, Рі́жний, Жі́й, Глу́хий, Дебе́лий, Ду́жий, Кри́-*

вій, Німій, Сівій, Сліпій, на ознаки характеру чи вдачі: *Благій, Гірдіий, Дікий, Бістрий, Весілий, Смілий, Тіхий, Хітрий*. Іноді прізвище могло утворюватись і від масті коня (*Гнідій, Карій, Чалій*) або мало характер насмішки (*Мокрий, Оковитий*) чи вказувало на «незаконне» походження (*Лівий*).

Ці чотири підгрупи прізвищ-членних прикметників найчисленніші.

Прізвища, утворені з прикметників з суфіксом *-ат-*, виражали якусь характерну, переважно фізичну ознаку: *Бедратий, Волохатий, Вусатий, Головатий, Горбатий, Гульоватий, Кошлатий, Пелехатий, Череватий, Чубатий, Щербатий*. Неясне значення прізвищ *Медзатий, Сагзатий, Ціватий*. Зрідка такі прізвища могли виражати властивість вдачі: *Кичатий*.

Прізвища, утворені з прикметників з суфіксом *-ав-*, виражали переважно якусь фізичну властивість: *Гаркавий, Жілавий, Ікавий, Чорнявий*), рідше — ознаку вдачі: *Жвавий, Ласкавий*. Невідомо, яке значення мали прізвища *Коржавий, Шудравий*.

Зовсім незнана кількість прізвищ утворилася з прикметників з суфіксами: *-ист-* (*Вічистий, Джинджиристий, Коміристий, Сукманістий, Шибістий*), *-ч-* (*Виноградчий, Осадчий, Помірчий*), *-ев-* (*Вишнєвий, Корчєвий*), *-ив-* (*Плаксивий, Сипливий, Сопливий, Храпливий, Хрипливий*), *-аст-* (*Віхастий, Мушастий*), *-ішн-* (*Горішний, Долішний*), *-ечн-*, *-ешн-* (*Городєчний, Кромєшний*), *-єнн-* (*Письмєнний*), *-к-* (*Важкий, Гладкий, Солодкий*), *-інн-* (*Голінний*), *-ик-* (*Великий*), *-ок-* (*Широкій*), *-ач-* (*Курячий*), *-овит-* (*Працьовитий*), *-оват-* (*Крисоватий*), *-івн-* (*Попівний, Петрівний*), *-нич-* (*Ловничий*).

Серед прізвищ-членних прикметників досить помітне місце займають прикметники із зменшеними суфіксами *-єньк-*, *-оньк-*: *Біленький, Глухєнький, Зеленєнький, Кривєнький, Легєнький, Малєнький, Радєнький, Синєнький, Сивєнький, Скорєнький, Сліпєнький, Старєнький, Тихонький*.

Як прізвища зрідка виступають також складні прикметники: *Білокурій, Островєрхий, Повталярний*.

Морфологічний склад та семантика окремих прикметникових прізвищ неясні: *Нєсній*³, *Телєвний, Хандєчий*.

³ Можливо, що з *М'ясний* — *Мнясний* — діал. *Мнесний* > *Нєсний*.

Прізвищ-дієприкметників небагато. В основному, це пасивні дієприкметники на *-ан-ий, -єн-ий*: *Годбваний, Завойований, Зальований, Коханий, Насіваний, Натолочений, Нетаврований, Невінчаний, Мальований, Печений, Питльований, Поліваний, Поліваний, Смалєний*. Одне відоме нам прізвище має форму пасивного дієприкметника з суфіксом *-м-*: *Невідомий*.

Активні дієприкметники з суфіксом *-л-* рідше виступають у ролі прізвищ: *Горілий, Зайшлий, Змєрзлий, Погорілий*. Винятковим явищем є прізвище у формі активного дієприкметника минулого часу: *Любівий*.

Усі прізвища, про які досі була мова, незважаючи на повну субстантивізацію у значенні, зберегли прикметникові форми відмінювання за відмінками і родами — чоловічим та жіночим (прізвища чоловіків і жінок).

2. Прізвища — нечленні прикметники і дієприкметники, утворені з якісних і відносних прикметників та дієприкметників. Таких прізвищ збереглося небагато. Можливо, що частина їх одержала пізніше членну форму, на що вказує паралельне існування таких прізвищ, як *Білокур і Білокурій, Куц і Курцій, Сух і Сухий, Глух і Глухий*.

Нами записано, крім названих вище, такі прикметники — прізвища в нечленній формі: *Бєззуб, Бєзрук, Бєзух, Білокур, Буй, Булан, Глух, Куц, Мниш, Мблуд, Сух, Шуй, Шут*⁴.

Зустрічаються також пасивні дієприкметники в нечленній формі з суфіксом *-н-*: *Бажан, Дзьобан, Діян, Жадан, Жєлан, Ківан, Кєхан, Лизан, Мазан, Найдєн, Обіщан, Припхан, Продан, Рїган, Рїбан, Скидан, Стїран, Стїкан, Чєкан*.

Генетичний зв'язок цих прізвищ з категорією прикметників чи дієприкметників у свідомості сучасних мовлян зовсім стерся: жодне з них не відмінюється як прикметник, хоч існуючі в українській мові нечленні прикметники чоловічого роду («готов», «здоров» і ін.) у нечленній формі мають флексію членної форми. Ці прізвища мають тільки іменникові форми відмінювання і зберігають форму чоловічого роду і тоді, коли

⁴ Від прикметника «шутий» — безрогий, безвухий, безхвостий, лисий (Грінченко, IV 520).

є прізвищами жінок (*Марія Сух, Наталка Продан*). Як прізвища жінок вони не змінюються за відмінками.

Прізвища, утворені з присвійних прикметників, виникли як назви сина по батькові або по матері за допомогою суфіксів *-ів, -ов, -ев, -ин, -їн*.

Суфікси *-ов (-ів)* та *-ин (-їн)*, хоч різні за походженням, є носіями того самого значення. Перший із них, як доводить В. Вондрак⁵, походить від закінчення родового відмінка множини іменників з основою на *і*. Основа *-сынов-, -волов-* стала словотворчим елементом, який послужив також як модель для утворення прикметників від інших основ.

Суфікс *-ин (-їн)* у своєму виникненні зв'язаний з на-ростанням *іо* на *і*-основи⁶: «У період формування мови української народності за суфіксами *-ов-, -ин-* закріпилась спеціальна функція, що виявилась в утворюванні присвійних прикметників, особливо, якщо основою є ім'я людини. Суфікс *-ов-* утворився на іменниках *й*-основ чоловічого роду і як засіб вираження атрибутивності поширився на імена *о*-основ теж чоловічого роду в той час, коли основи втрачали своє значення й уступали місце категорії роду. Ці умови закріпили словотворчий елемент *-ов* за чоловічим родом. Суфікс *-ин* утворився на іменах *і*-основ чоловічого і жіночого роду, причому більшою була група імен жіночого роду, і словотворчий елемент *-ин* також був підхоплений основами на *-а* чоловічого й жіночого роду. Ці умови закріпили *-ин* за іменами жіночого роду і чоловічого, якщо вони формою відмінювання не відрізнялись від жіночого»⁷.

Прізвища на *-ів (-їв), -ов, -ев*. Прізвища з суфіксом *-ів*, у якому звук *і* в непрямах відмінках чергується з *о*, утворювалися від назв (головним чином від власних імен) з основою на твердий приголосний: *Андрійків*, род. *Андрійкова* (від *Андрійко*); *Андрішків*, род. *Андрішкова* (від *Андрішко*); *Бойків*, род. *Бойкова* (від *Бойко*); *Васильків*, род. *Василькова* (від *Василько*); *Данілів*, род. *Данілова* (від *Данило*); *Кирилів*, род. *Кирилова* (від *Кирило*); *Павлів*, род. *Павлова* (від *Павло*); *Герасимів*, род. *Герасимова* (від *Герасим*), *Якімів*, род. *Які-*

⁵ Див. W. Vondrak, Vergleichende slavische Grammatik, Bd. I, Göttingen, 1908, стор. 412.

⁶ Див. Л. Д. Коцюба, назв. праця, стор. 14.

⁷ Там же, стор. 14—15.

мова (від *Яким*); *Дем'янів*, род. *Дем'янова* (від *Дем'ян*); *Катеринів*, род. *Катеринова* (від *Катерина*); *Семенів*, род. *Семенова* (від *Семен*); *Пилипів*, род. *Пилипова* (від *Пилип*); *Дмитрів*, род. *Дмитрова* (від *Дмитро*); *Оле́ндрів*, род. *Оле́ндрова* (від *Оле́ндр*); *Гнатів*, род. *Гнатава* (від *Гнат*); *Микитів*, род. *Микитова* (від *Микита*); *Андрухів*, род. *Андрухова* (від *Андрух*). Ці прізвища походять майже виключно від чоловічих власних імен (рідше від загальних назв — прізвиськ), закінчених на твердий від приголосний або на *-о* після твердого приголосного. Доприголосний або на *-о* після твердого приголосного. Досить рідко утворювалися прізвища цього типу від чоловічих імен на *-а* (*Микитів*, *Миколів*, *Кузьмів*) і ще рідше — від жіночих (*Катеринів*).

Значно менше прізвищ з суфіксом *-ів*, у якому звук *і* чергується з *е* в непрямах відмінках. Вони утворилися від основ, закінчених на м'який чи первісно м'який приголосний, стверділий або на *-о* з попереднім м'яким приголосним: *Федів*, род. *Федева* (від *Федь*); *Кузів*, род. *Кузева* (від *Кузь*); *Васілів*, род. *Васілева* (від *Василь*); *Гринів*, род. *Гринева* (від *Гринь*); *Петрунів*, род. *Петрунева* (від *Петрунь*); *Ігорів*, род. *Ігорева* (від *Ігор*); *Костів*, род. *Костева* (від *Кость*); *Гриців*, род. *Грицева* (від *Гриць*); *Іванців*, род. *Іванцева* (від *Іванець*); *Матвійців*, род. *Матвійцева* (від *Матвійцьо*); *Лесів*, род. *Лесева* (від *Лесь*). Давня м'якість альвеолярних (шиплячих) приголосних залишила свій слід у чергуванні з *е*: *Лукішів*, род. *Лукішева*; *Кожів*, род. *Кожева*; *Ткачів*, род. *Ткачева*.

Природно, що таке чергування виступає і в прізвищах, утворених від основи, закінченої на *-й (-ї)*; правописно маємо тут букви *ї—е*: *Андріїв*, род. *Андрієва*; *Гордіїв*, род. *Гордієва*; *Грицаїв*, род. *Грицаєва*; *Матвіїв*, род. *Матвієва*; *Тимофіїв*, род. *Тимофієва*. (Діалектно у прізвищах на *-ів* з м'якою основою буває і чергування з *о* за аналогією до твердої групи: *Іванців*, род. *Іванцьова*).

Прізвища на *-ов (Михайлов)* і на *-ев (-ев)* (*Андрієв*) — це ті самі присвійні прикметники, що *Михайлів* та *Андріїв*, але в них збереглося етимологічне *о, е* також

у формі називного відмінка⁸. Зона поширення цих форм — уся українська територія, що входила до складу Росії. Зрідка зустрічаємо їх також у Закарпатській обл., наприклад, *Сабов, Рбішков, Гбрзов*. Причинами збереження *о, е* треба вважати, по-перше, традиційне вживання саме такої форми прізвища з давніх-давен і, по-друге, те, що у дореволюційні часи метрики виписувалися російською мовою й особові документи видавали, не звертаючи уваги на особливості української мови, а, навпаки, намагаючись «підігнати» українські особові назви під урядовий стандарт⁹. Таким чином, усі українські прізвища з суфіксами *-ов, -ев*, без уваги на те, як вони вимовлялися їх носіями, одержали єдину офіційну форму, зливаючись з типовими для російської мови прізвищами на *-ов, -ев*.

Тому немає підстав уважати прізвища на *-ов, -ев* виключно російськими. Це спільний тип прізвища. Тільки в деяких випадках передсуфіксальна частина може вносити диференціацію, вказуючи на їх українське чи російське походження. Так, немає сумніву, що прізвища *Грицайбв, Грицькбв, Дбвбишов, Дроздбв, Іськбв, Каськбв, Кравцбв, Охрбмов, Панбсов, Приймакбв, Тимкбв, Шевцбв, Якбмов* і багато інших, утворених від української форми імені або від української загальної назви, якої немає в російській мові, виникли на українському ґрунті і є суто українськими. Що ж до прізвищ типу *Іванов, Михайлов, Павлов* і т. п., то розмежування їх за походженням абсолютно неможливе. Треба вважати їх російськими, якщо їх носії росіяни, і українськими, якщо їх носії — українці.

Прізвища на *-ин, -ишин*. За допомогою суфікса *-ин* в українській мові утворюються присвійні прикметники від іменників І відміни: «сестра» — «сестрин», Галя — Галин, «тітка» — «тітчин», рідко від інших: «мати» — «материн». Так само виникли й родові прізвища на *-ин*,

⁸ Подібне збереження *о, е* в закритому складі, зумовлене традицією, маємо також у багатьох прізвищах на *-овський, -евський*, які нерідко виступають паралельно з варіантом на *-івський*.

⁹ Про переробку українських прізвищ ще в XVII ст. говорить А. М. Селищев: «Українські прізвища на *-ович, -евич* прирівнювались в Москві до звичайних московських форм на *-ов, -ев*. Так, в кінці 17 ст. гетьмана Самойловича писали в Москві *Самойловим*, українця Михневича — *Михнёвым* і т. п.» («Происхождение русских фамилий», Ученые записки МГУ. вып. 128, 1948), стор. 136.

які становлять досить помітну групу серед українських прізвищ. Як правило, ці прізвища утворювалися від імен, а також від первісних прізвищ (чи прізвиськ), закінчених на *-а (-я)*.

Прізвища типу присвійних прикметників на *-ин* утворені в першу чергу від багатьох основних чи деминутивних форм жіночих власних імен: від Гануська — *Ганушин*, Гапка — *Гапчин*, Гася — *Гасин*, Зінька — *Зінчин*, Ксенька — *Ксєнчин*, Леся — *Лєсин*, Маланка — *Маланчин*, Марунька — *Марунчин*, Маруся — *Марусин*, Марушка — *Марушин*, Настя — *Настин*, Олена — *Олєнин*, Оришка — *Оришин*, Палагна — *Палбгнин*, Парася — *Парасин*, Парашка — *Парбшин*, Стефіня — *Стефінин*, Стеха — *Стєшин*, Танька — *Танчин*, Феня — *Фєнин*, Феська — *Фєшин*, Хима — *Химин*, Явдоха — *Явдбшин*.

Рідше такі прізвища виникали від чоловічих імен на *-а*: від Вакула — *Вакулин*, Васюта — *Васютин*, Карпуста — *Карпўтин*, Кузьма — *Кўзьмїн*, Микита — *Микитин*, Микола — *Микблін*, Микула — *Микўлин*, Никола — *Никблін*, Олекса — *Олєксин*, Сава — *Сбвин*, Савка — *Сбвчин*, Хома — *Хбмїн*.

Усі ці прізвища, як взагалі прізвища типу присвійних прикметників, є прізвищами патронімічними або матронімічними.

Прізвища на *-ин* утворювалися також від прізвиськ основоположників роду. Так, від прізвиська Барда утворилося прізвище *Бардїн*, від Башта — *Баштин*, Брезва — *Брєзвин*, Брода — *Брбдин*, Вдовиця — *Вдовїчин*, Верба — *Вєрбин*, Вовчанка — *Вовчанчин*, Ворона — *Ворбнин*, Горопах — *Горобшин*, Гуля — *Гўлин*, Динда — *Дїндин*, Капуста — *Капўстин*, Киселиця — *Киселїчин*, Косарка — *Косбрчин*, Лагута — *Лабўтин*, Рибка — *Рїбчин*, Смола — *Смблін*.

Як бачимо, при утворенні прізвищ виступало властиве українській мові чергування приголосних: *шк, ськ > шч* (Марушка — *Марушин*, Гануська — *Ганушин*); *г > ж* (Шульга — *Шульжин*); *к > ч* (Микитка — *Микитчин*); *х > ш* (Горопах — *Горопашин*); *ц > ч* (Вдовиця — *Вдовичин*).

Прізвища на *-ин* могли іноді утворюватись і від прикметникової основи. Такими є прізвища *Бурин, Коротчин*. Думаємо, що вони виникли від прикметникових прізвищ жінок: *Буря — Бурин, Коротка — Коротчин*.

У ряді випадків семантика передсуфіксальної частини неясна (*Брезвин, Вольбин, Гуйтин, Манянчин* і ін.), проте можемо не сумніватися, що твірна основа *Брезва, Вольба, Гуйта, Манянка* — це прізвиська, від яких утворено прізвище сина типу присвійного прикметника. *Брезва* може означати походження з *Брезви* (наприклад, *Брезвин* — це *Брезвин* з *Брезви*).

Окремо треба виділити матронімічні прізвища, утворені за допомогою суфікса **-ин** від назви матері на **-иха** (**-їха**).

Рідше ці прізвиська утворювались від назви заняття (професії) матиного чоловіка. Так, син війтихи — це *Війтишин*, син дяхи — *Дяхйшин*, ковалихи — *Ковальйшин*, ткачихи — *Ткачйшин*, шевчихи — *Шевчйшин*.

ла — Гадзалиха — *Гадзалишин*; Дуда — Дудиха — *Дудийшин*; Квасний — Квасниха — *Кваснийшин*.

метника на -ишин.
Усі чоловічі прізвища типу присвійних прикметників з суфіксами -ів, -ов, -ев, -ин, -ишин у сучасній літературній мові повністю субстантивувалися і відмінюються в однині як іменники (за винятком орудного відмінка), а в множині зберегли прикметникові форми, за винятком називного відмінка. В окремих західноукраїнських говірках ці прізвища в однині відмінюються як прикметники: *Миколів, Миколового, Миколовому; Михайлішин, Михайлішиного, Михайлішиному*.

ПРИЗВИЩА ІМЕННИКОВОГО ТИПУ

прислівників, службових слів, вигуків; українські прізвища іншомовного походження. У такій послідовності і будемо їх розглядати.

Прізвища, утворені лексико-семантичним способом

Прізвища, співвідносні з власними іменами і загальними назвами, становлять одну з найбільших груп українських прізвищ.

Щодо прізвищ, однозвучних з іменами, то треба думати, що первісно вони справді були іменами основоположників роду, а згодом стали прізвиськами чи прізвищами нащадків, не зазнаючи жодної зміни. Так виникли прізвища *Кузьма, Гарасім, Северін* і ін. Прізвища, які дорівнюють іменникам — загальним назвам (апелятивам), були первісно прізвиськами. Звичайно, про причину виникнення таких прізвиськ ми не знаємо.

Я. Бистронь вважає, що групування цих прізвищ за семантичними ознаками недоцільне, що «немає тут ніякої проблеми і немає поля для досліджень». На його думку, можна тільки констатувати, що прізвищ таких дуже багато і що вони дуже різноманітні¹⁰.

Нам здається, що такий висновок не досить обґрунтований. Не можна не звернути уваги на те, які саме загальні назви ставали індивідуальними особовими назвами, які використовувались частіше, і які — рідко. Якщо маємо, наприклад, прізвища — назви рослин чи тварин, то для нас цікаво, які саме назви рослин чи тварин використовувались для утворення особових назв. Ми не знаємо причин, чому когось назвали саме так, а не інакше, але ці назви дають нам поняття про рослинний і тваринний світ нашої батьківщини. Прізвища, співвідносні з назвами сільськогосподарських культур, знарядь праці, страв, будинків, одягу, товариських розваг і т. д., дають досить широке уявлення про матеріальну і духовну культуру в той період, коли родові прізвища ще не були зафіксовані документами, але в кожній людині, крім її імені, було якесь індивідуальне прізвисько. У цьому відношенні для нас пізнавальне значення мають не тільки прізвища, утворені за допомогою спе-

ціальних словотворчих елементів, властивих для будови українських родових прізвищ, але й прізвища, якими стали переосмислені загальні назви.

Маючи це на увазі, ми провели досить детальну класифікацію цих прізвищ за семантикою і вираховали процентне відношення кожної лексико-семантичної групи до загальної кількості прізвищ, утворених семантичним способом.

Прізвища цього типу походять від назв:

дерев: *Береза, Верб'я, Вішенька, Гр'юшка, Ліпа, Осика, Рокіта, Слива, Смерека, Сосна, Тополя, Берест, Граб, Дуб, Оріх, Тис, Явір, Ясень*;

інших рослин та квітів: *Волошка, Дереза, Калина, Кульбаба, Лобода, Лоза, Малина, Розоза, Сиріжка, Стоколоса, Фіалка, Черемха, Агрес, Верес, Гриб, Дягіль, Кукіль, Лопух, Перій, Хрін*;

сільськогосподарських культур: *Більба, Бараб'я, Гречка, Капуста, Кукур'дза, Морква, Ріпа, Редька, Салата, Циб'я, Біб, Бур'як, Гарб'уз, Горіх, Кав'ун, Пастернак, Перець, Хміль, Часник*;

частин рослин (у тому числі плодів): *Гал'уза, Гичка, Квітка, Шийка, Бил'о, Квіт, Колос, Корінь, Струк, Сук*; професії (заняття): *Газда, Кухта, Музика, Рибалка, Швачка, Ворожбит, Гайдук, Гнап* (майстер, що виготовляє сіряки і опанчі — Грінченко, I, 292), *Гімен, Дяк, Доктор, Кантор, Кнап* (ткач — Грінченко, II, 257), *Кодор, Козар* (пастух кіз — Грінченко, II, 265), *Колодій, валь, Козар* (пастух кіз — Грінченко, II, 265), *Коновал, Конюх, Кравець, Кушнір, Лімар, Машталір, Мельник, Охотник, Паламар, Пісар, Пастух, Рибак, Садівник, Свинар, Стельмах, Сторож, Чабан*;

посад, соціальної приналежності: *Владика, Воевода, Староста, Шляхта, Дворянин, Депутат, Десятник, Дідич, Кметь, Козак, Кріпак, Міщанин, Мужик, Солтис, Цехмістер, Цісар*;

пов'язаних з військовою службою: *Дж'ура, Піхота, Ч'ура, Асайл, Атаман, Гетьман, Гузар, Довбиш, Драгун, Жовнір, Майор, Новобранець, Пластун, Пушкар, Рекрут, Салдат, Улан*;

за національністю і походженням: *Кашуба, Барандій, Басараб, Бойко, Венгер, Влох, Кумлік, Лемко, Лях, Молдован, Німець, Польак, Русин, Серб, Словак, Татарин, Турок, Циган, Чемерис, Чех, Шваб, Швед, Черкес*;

¹⁰ Див. J. S. Bystroń, *Nazwiska polskie*, Lwów, стор. 6—10.

Мрук, Філософ;
загальних назв людей: Особа, Челяда, Земляк, Лє-
гінь, Юна́к, Старі́к; Жі́нка, Коза́, Кинія́.

Мрук, Філософ;
загальних назв людей: *Особа, Челяда, Земляк, Лє-
гінь, Юна́к, Старі́к;*

птахів: Ворона, Дропа, Зозуля, Качка, Кірка, Куропатка, Ластівка, Перепелиця, Ракша, Синиця, Сова, Сой-ка, Чирок, Чирок, Шайка, Бі-

птахів: Ворона, Дропа, Зозуля, Качка, Кúrка, Куропатка, Ластівка, Перепелиця, Ракша, Синиця, Сова, Сой-ка, Чирок, Чирок, Шайка, Бй-

риб: Червінка, Щука; В'юн, Карась, Коблик, Лин,
Ляц, Меньок, Оселёдець, Піскор, Шаран, Шупак;

риб: Червінка, Щўка; В'юн, Карась, Коблик, Лин,
Ляц, Меньок, Оселёдець, Піскор, Шаран, Шупак;
Бася, Мійка, Мійха, Саранча, Щўпавка.

Па(в)у́к, Трут, Хрущ;
частин тіла людини, тварин, птахів: Ва́рга, Голова́,
Гри́вець, Гу́ба, Жи́жка, Жи́ла, Ки́шка, Костома́ха, Ла́ба,
Пале́ць, Черво́ний, Шийка́, Шкі́ра

Па(в)у́к, Трут, Хрущ;
частин тіла людини, тварин, птахів: Ва́рга, Голова́,
Гри́вець, Гу́ба, Жи́жка, Жи́ла, Ки́шка, Костома́ха, Ла́ба,
Пале́ць, Черво́ний, Шийка́, Шкі́ра

Літка, Мórда, Нїрка, Нóгá, Чупрїна, Ши́ака, Шкі́ри,
Вóлос, Вус, Зуб, Ку́лак, Ніс, Рíло, Ріг, Фі́ст, Чуб, Чéрен.
Служба праці: Барда́, Брі́тва, Вага́, Дeрлиця́

Довбня, Ключка, Пилка, Прядка, Сітка, Соха, Тачалка, Швайка, Шмига, Бовт, Гак, Гамулець, Гребінь, Дрюк, Міна, Паз, Пранік, Рубель

Сікач, Таран, Тібель, Цоях, Ціп, Чепіль, Черпак, Шіло
музичних інструментів: Бандура, Дуда, Ліра, Скрип.

музичних інструментів: *Виноури, Дудка, Кобзар, Кобзарка, Сопілка, Сурма, Труба, Барабан, Бас, Пійщик; частин різного приладдя: Гальма, Копиця, Копаниця*

Кѳрба, Люшня, Скоба, Спїця, Чепїга, Шпрїхї, Гнїпель, Гредїль, Держак, Обух, Пїтель, Сворїнь, Терез

*Чоп, Шпінь;
страв, їжі: Бріндза, Булка, Варенийця, Галушка, Гйш
ка, Грінка, Затирка, Каша, Кваша, Ковбаса, Кулеша*

Мемішка, Логáза, Маслянка, Паляниця, Пастроми, Си

предметів хатнього устаткування і щоденного вжитку: Бодня, Гілета, Драбина, Коцюба, Ковдра, Кочерга, Ма-
Саква, Скринька, Торба.

предметів хатнього устаткування і щоденного вжитку: Бодня, Гілета, Драбина, Коцюба, Ковдра, Кочерга, Ма-
Саква, Скринька, Торба.

кітра, Ночівка, Плетінка, Саква, Зб'янок, Гірнець,
Склянка, Баріло, Віхоть, Дзйгар, Зб'янок, Гірнець,
Глек, Кім, Козуб, Кор'як, Кошель, Ліжко, Макогін, Піз-

одержі, взуття: Бунда, Бурка, Гугля, Капелюха, Коба,
Кі... Шанка, Шаравара, Шкарпета

Кўрта, Кўча, Панчоҳа, Шапка, Шароҳ, Шўба, Башмак, Бут, Капець, Кафтён, Ковчак, Кожух, Кубрак, Лах, Лахман, Патёнок, Постёл, Фартух, Ходак

зброї і предметів, зв'язаних з веденням війни: Бомба
Залпів Кріс Паука Сальва («залп» — Brückner, 480)
1500. Kric. Sa

Залóба, Ку́ля, Пу́шка, Сальва́ («Залоба», «Куля», «Пушка», «Сальва» — Буждиган, Булат, Бунчук, Калавур, Карабин, Крис, Сагала, Шрот); *Буждига́н, Була́т, Бунчу́к, Калаву́р, Бра́тка, Караби́н, Кри́с, Сага́ла, Шо́рох, Шро́т* (Буждиган, Булат, Бунчук, Калавур, Братка, Карабин, Крис, Сагала, Шорох, Шрот); *Гайда́к, Сте́мпель,* («шомпол» — Brückner, 483), *Шро́т* (Brückner, 483); *На́йда, Не́ня, Си́моне, Фі́ліп* (напрямі відношень: Найда, Неня, Симон, Філіп).

споріднення і сімейних відношень: *Павло, Батько, рота, Фіна* («хрещениця» — Грінченко, IV, 377), *Батько, Єдиний, Наслідник, Одинак, Пасирб, Хабаль* («кожа

нець», «любовник» — Грінченко, IV, 382); абстрактних понять: *Біда, Ганьба, Діля, Діма, Жуй*

*ба́, Замо́рока, Кривда́, Незго́да, Нуджа́, Па́ра
Пора́да, Поті́ха, Пра́вда, Свобо́да, Скру́та, Тарапа́т,
Утра́та, Химе́на. Біль, Блуд, Го́лод, До́гляд, По́спих, Хо́-*

явищ природи: Заверюха, Мрака, Негода, Пліт

зв'язаних з календарем: Весна, Зима, П'ятниця, С

редá, Субóта, Квіте́нь, Ма́рець;
хвороб, на́ростів, знаків на тілі: Бо́родавка, Га́рчак,
ка́мінь, Сі́м-раз, Че́рвінка, Чу́ма, Ба́саман, Кóвту

ка, Гўля, Судорога, Червінкі, Гўля,
Мбзіль, Охват, Пухір, Шрам;

поверхні землі і того, що на ній знаходиться: *Бўхта, Глїнка, Горá, Дїбрóва, Могїла, Мурáва, Скалá, Скіба, Байрáк, Гай, Гóрод, Жéжиль* (місце відкрите для вітру — Грінченко, I, 478), *Майдáн*;

географічних: *Ворóхта, Мóсквá, Печóра, Пóльща, Скавіна, Слободá, Стрі́па, Базавлўк, Бар, Бéскид, Кóнотоп, Сóкаль*;

матеріалів, речовин тощо: *Блáха, Бўчїна, Габá, Гóнта, Їрха, Колóда, Смолá, Табáка, Шлїхта* («ткацький клей» — Грінченко, IV, 503), *Вїхоть, Кармазїн, Карїок, Клак, Крéмень, Криштáль, Саф'я́н, Фалéндиш* («англійське сукно» — Вгүскнер, 303).

виробів, продуктів, праці: *Валовїна, Кру́па, Кудéля, Макў́ха, Нїтка, Кўжїль, Курма́н* («мотузка» — Грінченко, II, 330), *Макў́х, Мóтуз, Чмир* («коротка шерсть, що залишається на товкачах після валяння сукна» — Грінченко, IV, 465);

зв'язаних з сільським господарством: *Копї́ця, Мёрва, Пáсіка, Худóба, Шкї́рта, Куль, Рї́й, Свищ, Тягло́*;

пов'язаних з конярством: *Парї́па* («кінь, шкапа» — Вгүскнер, 396), *Підкóва, Потєбнá, Тибї́нка, Хабá, Дёреш, Хомў́т, Чапрáк*;

грошей: *Грї́вна, Копї́йка, Корў́на, Галагáн* (старовинна монета — Грінченко, I, 346), *Грош, Пї́нязь, Четвертáк*;

засобів транспорту: *Карéта, Коля́са, Мажáра, Телéга, Щóгла, Корабéль, Кормó, Пáрус, Чóвен*;

пов'язаних з торгівлею: *Вагá, Базáр, Каравáн, Флис*; розваг, іграшок, карт тощо: *Бесéда, Герéга* (те саме, що «дзига», рос. «волчок» — Грінченко, I, 348), *Дáма, Дзвї́нка, Забáва, Кра́ля, Ля́лька, Машка́ра, Чї́рва, Кóзир, Пиж* («рід дитячої гри» — Грінченко, III, 150), *Туз*;

акустичних вражень: *Гáлас, Гам, Гук, Крик, Свист, Шéлест, Шум*;

пов'язаних з релігійними віруваннями, обрядами, звичаями тощо: *Коля́да, Панахї́да, Пї́санка, Ангел, Ардáн, Бїс, Блуд, Дух, Масóн, Спас*;

установ: *Шкóла, Фабрї́ка, Тартáк, Шпїтáль*;
слів з дитячої мови: *Вáва* («рана, біль» — Грінченко, I, 120), *Кї́ця, Кў́ка* («воша» — Грінченко, II, 320); *Басалї́к* (назва дитини — Вгүскнер, 17), *Пáндрак* (назва дитини — Вгүскнер, 393);

предметів без виразної величини, форми: *Брї́ла, Букáта, Партї́ка, Гудз(ь), Жмут, Узол*;
пов'язаних з горінням: *Іскра, Пóжár, Чад, Шкрум*;
мір простору і часу: *Верста́, Годї́на, Секў́нда*;
великих зборищ людей: *Гурбá, Гў́ща, Товпа́*.

Подана нижче таблиця показує кількісне і процентне відношення окремих перелічених семантичних груп до загальної кількості прізвищ, утворених лексико-семантичним способом. (За 100% приймаємо наявну в час написання роботи кількість прізвищ цього типу — 1142, див. табл. на стор. 102).

До прізвищ, утворених лексико-семантичним способом, треба зарахувати також своєрідні аббревіатури, прізвища, які виникли в результаті скорочення форми називного відмінка (а може, кличної форми) імені.

Можливість утворення скороченої власної назви підтверджується практикою живої розмовної мови. У південній частині Івано-Франківської обл. загальноживані кличні форми від імен скорочені. Ніхто не кличе повним іменем Іване, Михайле, Марусе, Парашко, а скорочено: *Івá, Михá, Марў́, Парá*. Отже, найчастіше бувають скорочені прізвища, утворені від власних імен. Такими є прізвища: *Влад* (від *Владимір* або *Владислав*), *Зїнь* (від *Зїнько*), *Мих* (від *Михайло*), *Нич* (від *Ничипір*), *Тан* (від *Танас*), *Тимó* (від *Тимофій*), *Уль* (від *Ульян*), *Филь* (від *Филе́мон*), *Філь* (такого самого походження, якщо не від *Теофі́ль*), *Хар* (від *Харитон*).

Прізвища, утворені морфологічним способом

Понад 60% усіх українських прізвищ утворено за допомогою суфіксів, кількість яких становить майже півтори сотні. Семантика цих суфіксів не завжди ясна.

Там, де лексичне значення слова, від якого утворене прізвище, для нас зрозуміле, ми можемо виділити декілька основних семантичних груп суфіксів.

Першу групу становлять патро- і матронімічні суфікси. Вони утворювали прізвища не тільки від власного імені батька або матері, а й від первісного прізвища (прізви́ська), від назви заняття (професії), від соціальної приналежності, національності, віросповідання, фізичних ознак, психічних властивостей і т. п. основоположника роду. До цієї групи належать, наприклад, прізви́-

Лексико-семантична група	Кількість прізвищ	Процент
Власні імена	165	14,45
Назви птахів	74	6,48
Назви тварин	68	5,95
Назви страв, їжі	59	5,16
Назви заняття, професії	52	4,55
Назви знаряддя праці	47	4,11
Назви абстрактних понять	43	3,76
Назви частин тіла	35	3,07
Назви предметів домашнього вжитку	34	2,98
Назви за національністю і походженням	34	2,98
Назви одягу, взуття, їх частин	32	2,80
Назви посад, соціальної приналежності	31	2,71
Назви за індивідуальними ознаками	30	2,70
Назви кущів, рослин, квітів	29	2,54
Назви частин різного приладдя	28	2,45
Назви матеріалів, речовин	27	2,36
Назви комах	23	2,01
Назви дерев	22	1,92
Назви сільськогосподарських культур	22	1,92
Назви, пов'язані з військовою службою	22	1,92
Назви поверхні землі	18	1,54
Географічні назви	16	1,40
Назви зброї, військові терміни	16	1,40
Назви будинків і їх частин	16	1,40
Назви явищ природи	15	1,35
Назви частин рослин, плодів	14	1,22
Назви риб	14	1,22
Назви розваг, іграшок	14	1,22
Назви хвороб, знаків на тілі	12	1,05
Назви, пов'язані з релігійними віруваннями	12	1,05
Назви споріднення, сімейних відношень	11	0,96
Назви, пов'язані з сільським господарством	11	0,96
Назви продуктів праці	10	0,88
Назви музичних інструментів	10	0,88
Назви засобів транспорту	10	0,88
Назви предметів без виразної форми	8	0,70
Назви грошей	8	0,70
Назви, пов'язані з конярством	8	0,70
Назви, пов'язані з календарем	7	0,61
Назви слухових вражень	7	0,61
Дитячі слова	6	0,52
Назви, пов'язані з торгівлею	4	0,35
Загальні назви людей	5	0,35
Назви установ	4	0,35
Назви зборищ людей	3	0,26
Назви мір простору, часу	3	0,26
Назви, пов'язані з горінням	3	0,26
	1142	100%

вища *Андрійчак* (від імені чоловічого предка, тобто «син Андрійка»), *Марусєнко* (від імені жіночого предка «син Марусі»), *Довганіюк* (від прізвища предка «Довгань»), *Музичук* (за соціальною приналежністю предка «син мужика»), *Кравчєнко* (від назви професії батька «син кравця»), *Вєрмєнич* (за національною приналежністю «син вірменина»), *Вихристіюк* (за віросповіданням предка «син вихреста»).

Другу семантичну групу утворюють суфікси, що вказують на походження з певної місцевості чи території, як у прізвищах *Бєскиднєк*, *Самборєк*, *Поліщук*, *Волинєць*, *Підлужєвич* (з с. Підлужжя), *Охтирєнко* (з м. Охтирки).

Третя група — згрубілі і зменшені суфікси, взагалі суфікси, що надають назвам певного емоційного забарвлення. За їх допомогою утворені такі прізвища, як *Іванюра*, *Павліще*, *Старух*, *Наймчик*, *Пилипєйко*, *Ткачусь*.

Четверту групу становлять суфікси, що виражають атрибутивність. Це суфікси у прізвищах: *Бородєч*, *Довгань*, *Здоровєга*, *Мудрєк*, *Чубар*.

П'ята група — суфікси із значенням дійової особи: *Боріло*, *Наливайко*, *Мінйєло*, *Щебетун*, *Смішко*.

Крім цих основних груп, існує ще велика кількість суфіксів, значення яких сьогодні незрозумілі. Роль їх зводиться до вираження субстантивації передсуфіксальної частини (переважно дієслівної або прикметникової основи). Такими є суфікси в прізвищах *Букєла*, *Курчаба*, *Черевута*.

Не маючи змоги групувати всі суфікси за їх значенням, будемо розглядати їх в алфавітному порядку.

Терміном «суфікс» у багатьох випадках будемо користуватися умовно. Можливо, що виділена частина прізвища не є суфіксом. Так, виділяючи як суфікс *-ага* у прізвищі *Джаламага* або *-ань* у прізвищі *Курань*, ми орієнтуємось на наявність таких суфіксів у інших прізвищах або загальних назвах, що мають чіткішу будову. Але в цих і в багатьох інших прізвищах не можемо з абсолютною певністю говорити про суфікс, бо не знаємо, який у даній особовій назві корінь. Флексію від суфікса не завжди відділяємо, тому що в багатьох випадках вона виконує не тільки роль показника формальних значень. Так, необхідно відрізнити переважно патроні-

мічний суфікс -ак (Антоня́к) від згрубілого суфікса -ака (Федоря́ка).

Один і той самий суфікс може мати декілька різних значень. «Однозначні (моносемічні) афіксальні одиниці зустрічаються рідко, значно частіше — багатозначні (полісемічні) одиниці»¹¹. І. І. Ковалик називає омонімічні ряди афіксів афіксами, а їх різновиди — суфіксами і префіксами¹². Говорячи про суфікси, що послужили для утворення прізвищ, ми маємо на увазі багатозначні афікси — суфікси.

Не всі суфікси були використані для утворення прізвищ в однаковій мірі. Одні з них виявились продуктивними (за допомогою їх утворено кількадесят, кількесот і понад тисячу прізвищ), інші — непродуктивні, що послужили для утворення всього кількох, іноді одного-двох прізвищ.

Для розгляду суфіксальної будови ми відібрали 9200 прізвищ, записаних в усіх областях Української РСР. Виходячи з цієї кількості, ми подаємо процент прізвищ, утворених за допомогою кожного суфікса.

Після таких необхідних вступних пояснень приступаємо до розгляду цих суфіксів:

-аб-а. Прізвищ із цим суфіксом небагато, всього 11, що становить 0,12%. Це прізвища такі, як *Баля́ба, Дуля́ба, Каца́ба, Куля́ба, Курча́ба, Шкара́ба, Яка́ба*. Лексичне значення передсуфіксальної частини переважно неясне. Можливо, що *Куля́ба, Курча́ба* утворені від дієслівної основи («кулитися», «курчити-корчити»), *Куца́ба* — від «куций», отже, можна думати про агентивне і атрибутивне значення.

-ав-а. З цим суфіксом записано всього три прізвища (0,03%), а саме: *Біла́ва, Лазя́ва і Муля́ва*. У першому з них основа прикметникова; у двох інших, мабуть, дієслівна («лазити», «муляти»), отже, вони мали б агентивне значення «той, що лазить, муляє».

-авк- (-авк-а і -авк-о): *Дульня́вка, Фула́вка, Хліпавка, Шалаба́вка, Маля́вко, Мардзя́вко*. Становлять 0,05%. Наголос у всіх на суфіксі, за винятком прізвища *Хліпавка*, утвореного від дієслівної основи. В інших твірна основа неясна.

¹¹ І. Ковалик, Вчення про словотвір, Львів, 1961, стор. 8.

¹² Там же, стор. 9.

-аг-а: *Вереща́га, Гарна́га, Гуня́га, Джалама́га, Довба́га, Летя́га, Сарамáга, Чавáга*. Всього 9 прізвищ, що становить 0,09%. Суфікс цей має, мабуть, значення згрубілого, зневажливого. Згрубілість чітко виражена в прізвищах *Гуня́га* (від *Гуня*) і *Довба́га* (від *Довбня*). Від дієслівних основ утворені прізвища *Летя́га* і *Вереща́га* (агентивне значення), про інші важко що-небудь сказати з уваги на те, що значення передсуфіксальної частини незрозуміле.

-ай послужив для утворення більш сотні прізвищ (105, що становить 1,14%). Залежно від характеру передсуфіксальної частини значення його не однако.

1. Передсуфіксальна частина — прикметник: *Бистра́й, Довга́й, Куца́й, Лиса́й, Суха́й, Чорна́й*. Прізвища ці виражали атрибутивність, їх можна вважати синонімами прикметникових прізвищ *Бистрий, Довгий, Кучий, Лисий*, але суфікс -ай надає їм глумливого (насмішкуватого) забарвлення.

2. Передсуфіксальна частина — іменник: *Борода́й, Горба́й, Губа́й, Кучма́й, Лаба́й, Сурма́й, Чуба́й*. Деякі з цих прізвищ, як і попередня група, виражали атрибутивність, вказуючи з насмішкою на наявність певної характерної ознаки — великих кінцівок (*Лаба́й*), бороди (*Борода́й*), губів (*Губа́й*) і под. Інші виникли у зв'язку з якимись іншими обставинами. Так чи інакше, прізвищам цим властиве вираження ознаки, яка для оточення була смішною.

3. Твірна основа — дієслово: *Креса́й, Мазай́, Паца́й, Потира́й, Приста́й, Чухра́й*. Прізвища ці означали людину, для якої найбільш характеристичною є дія, виражена в передсуфіксальній частині: *Приста́й* — людина, яка «пристала» до сім'ї дівчини, *Чухра́й* — той, що завжди «чухрає» і т. д. В окремих випадках форма прізвища співпадає з формою наказового способу, але це не дієслово, а іменник, що виражає ознаку.

4. Прізвища, утворені від імен: *Грица́й, Клима́й, Луча́й, Лучка́й, Нича́й*¹³, *Проца́й* (від імен *Гриць, Клим, Луць, Лучка, Нич*—*Никифор, Проць*). Суфікс -ай надає імені особливого зменшено-фамільярного відтінку.

¹³ Це прізвище часто пишуть і вимовляють з *е* (*Нечай*) внаслідок змішання ненаголошеного *и*—*е*, а також фальшивої етимології чи деетимологізації.

5. Передсуфіксальна частина — вигук або звуконаслідувальне слово: *Гайдай, Тютюрай*. Значення їх подібне до прізвищ, утворених від дієслівних основ.

6. Окремі прізвища, закінчені на *-ай* — іншомовного (татарського) походження: *Джулай, Кулай, Портухай, Сапсай, Сурдай*.

7. Значну частину прізвищ на *-ай* становлять прізвища, утворені від неясної основи: *Багдй, Галамдй, Кабдй, Лахтдй*.

8. У виняткових випадках можна думати про зв'язок прізвища з назвою місця походження чи проживання. Може, *Косовдй* означало людину, що походила з Косова, *Будкдй* — з Будок, а *Липдй* — з Липи.

-айк- (-айк-а, -айк-о). Цих прізвищ 19, тобто 0,20%. На *-айка* маємо всього одне прізвище — *Плавдйка*, інші закінчуються на *-о*, хоч не виключена можливість, що частина їх первісно мала флексію *-а*. Суфікс *-айк-а, -айк-о* складний. Частина утворених з ним прізвищ могла бути первісно утворена з суфіксом *-ай*, а згодом одержала додатково суфікс *-к-о* як демінутивний. Про це говорить той факт, що паралельно існують утворені від одної основи прізвища на *-ай* і на *-айко*: *Балдй* і *Балдйко*, *Бороддй* і *Бороддйко*, *Галдй* і *Галдйко*, *Лисдй* і *Лисдйко*, *Пристдй* і *Пристдйко*.

Зменшено-насмішкуватий характер мали також прізвища *Віддйко, Задирдйко, Затиндйко, Наливдйко, Мельничдйко*.

-айл-о (51 прізвище, тобто 0,55%). Вони утворені переважно від дієслівних основ: *Брикдйло, Гримдйло, Двигдйло, Дибдйло, Кусдйло, Мацдйло, Полохдйло, Світдйло, Скрипдйло, Таскдйло, Чекдйло, Читдйло*. Суфікс має виразно згрубілий, зневажливий характер. Ці прізвища були зневажливими назвами виконавців дії, вираженої у передсуфіксальній частині.

Іноді прізвища на *-айло* могли утворюватись і не від дієслівної основи: *Когутдйло, Мисдйло, Борухдйло*. Перше з них це, мабуть, вираження презирливої назви людини, подібної вдачею до когута (півня), друге — згрубіло-фамільярна назва від імені Михайло (Мисько), третє — така сама назва від єврейського імені Борух (що могло бути прізвищем).

В окремих випадках значення передсуфіксальної частини неясне: *Бовцдйло*.

-ак (-'ак). Цих прізвищ записано 904, що становить 9,82%. Суфікс в основному патро- або матронімічний. Ці прізвища, що вказували на батька чи матір (а іноді на дальшого предка — діда чи прадіда) його першого носія, утворювались:

а) від чоловічих імен: *Андричак, Андрусак, Антоняк, Гаєриляк, Гарасим'як, Гнатяк, Грицак, Давидяк, Куриляк, Микитчак, Никифор'як, Петруняк, Остап'як, Романчак, Степан'як, Стецяк, Тодорак, Трофим'як, Федорчак, Юрчак, Яков'як*;

б) від жіночих імен: *Гальчак, Гануляк, Ганусяк, Ганчак, Дос'як, Євчак, Ганущак, Марин'як, Марунчак, Марущак, Настас'як, Парашак, Хим'як*; прізвищ, утворених від жіночих імен порівняно небагато;

в) від назви матері на *-иха*, утвореної від імені чоловіка: *Гнатишак* (від назви Гнатиха, «син Гнатихи», те саме, що *Гнатишин*), *Дмитришак, Макаришак, Петришак, Якимшак*. Таких прізвищ небагато, бо від назви матері по чоловікові прізвища утворювались переважно як присвійні прикметники з суфіксом *-ишин*;

г) від прізвища батька (діда) першого носія: *Баран'як* (від прізвища Баран), *Барил'як* (Барило), *Вдовичак* (Вдович), *Верхол'як* (Верхола), *Владичак* (Владика), *Когут'як* (Когут), *Малин'як* (Малина), *Притуляк* (Притула), *Собчак* (Собко), *Худ'як* (Худьо), *Шуляк* (Шуль);

д) з суфіксом *-ак* могло бути утворене також прізвище від часто повторюваного слова-паразита або від слова, незвичного для оточення: *Гев'як* (від лемківського «гев» — тут), *Гир'як* (від німецького «hier», засвоєного в колишній австрійській армії), *Гут'як* — той, що говорив «gut», *Дад'як* (мабуть, повторяв «да-да»), *Десяк* (від слова «десь»), *Лемак* (від слова «лем»), *Щоб'як* (від «щоб»; прізвище утворене на території, де цей сполучник не вживається);

е) окрему групу становлять прізвища, утворені від числівникових основ: *Втор'як, Трет'як, Шост'як, Семер'як, Восьм'як*. А. М. Селищев вважає, що такі назви вказували, якою по черзі дитиною був у своїй сім'ї носій даного імені¹⁴.

Прізвища з суфіксом *-ак* могли мати ще такі значення:

¹⁴ Див. А. М. Селищев, назв. праця, стор. 128—152.

1. Виразити характеристичну зовнішню ознаку першого носія: *Біляк* (людина біла чи біловолоса), *Лисак* (лиса), *Куцак* («куца», мало́го зросту), *Лівак* (лівша), *Сивак* (сива), *Щербак* («щербата», беззуба). Прізвища ці утворювались від прикметників. Суфікс -ак виражав субстантивацію (опредмечення) ознаки.

2. Означати людину, для якої найбільш характерною ознакою була дана дія: *Лизак*, *Мацяк*, *Пересоляк*, *Писак*, *Пітак*, *Свистак*, *Неспляк*. Вони утворені від дієслівної основи.

3. Вказувати на походження з певної місцевості чи країни: *Баличак* (с. Баличі, Льв), *Подільчак*, *Самборак*. *Лоняк* (с. Лоні, Льв).

4. Вказувати на національну або діалектну приналежність: *Волощак*, *Гуцуляк*, *Жидяк*, *Турчак*, *Угряк*.

5. Вказувати на місце проживання: *Загірняк*, *Задворняк*, *Лісняк*, *Долішняк*.

Слід відмітити, що на Гуцульщині суфікс -ак після м'якого приголосного вимовляється як -'ек. У ряді випадків прізвища з такою вимовою зафіксовані документами: *Гузієк*, *Грекулєк*, *Когутєк*, *Марусєк*, *Опарєк*, *Степанєк*, *Цикалєк*, *Чибурєк*.

-ак-а має переважно згрубіло-зневажливе значення, подібно до -ага. Можливо, що обидва вони фонетичні варіанти одного суфікса. На це вказує наявність прізвищ *Ломака* і *Ломага*. Відтінок згрубілості бачимо виразно в прізвищах *Каміняка*, *Федоряка*. Більшість прізвищ на -ака утворена від дієслівних основ і означає людину, яку характеризує дія, виражена в передсуфіксальній частині: *Верещака*, *Гуляка*, *Забіяка*, *Плювака*, *Скробака*, *Невмивака*.

В окремих випадках прізвище з суфіксом -ака виступає паралельно до прізвища з суфіксом -ак: *Подолька* і *Подольак*. Різниця між ними помітна: прізвище з суфіксом -ак виражає тільки походження з Поділля, а прізвище з суфіксом -ака має, крім цього, відтінок певної згрубілості чи фамільярності. Саме через те доводиться говорити про суфікс -ака, бо -а не тільки флексія, але разом з -ак- служить для виявлення лексичних і емоційних відтінків значення.

У ряді випадків значення передсуфіксальної частини прізвища на -ака неясне: *Кавака*, *Сарамака*.

Усіх прізвищ на -ака 23, що становить 0,25%.

-ал- нетиповий для української мови суфікс. Є припущення про польське походження прізвищ з цим суфіксом (форма минулого часу, наголос на передостанньому складі). Але проти цього говорить факт, що поширені вони не на території, де зв'язок з поляками був найтісніший, а, навпаки, в таких областях, як Сумська, Донецька, Одеська, Херсонська. Тому більш переконливою є гіпотеза про деформацію первісного прізвища на -ало. Про це говорить і те, що в ряді випадків зустрічаємо паралельні форми: *Гуцал* і *Гуцало*, *Сакал* і *Сакало*, *Сікал* і *Сікало*, *Чекал* і *Чекало*, *Цьокал* і *Цьокало*, *Шокал* і *Шокало*. Причина деформації могла бути чисто фонетична (ненаголошеність кінцевого о) або свідоме намагання носіїв позбутися прізвища згрубіло-зневажливого відтінку значення, характерного для прізвищ на -ало. Прізвищ цих 11, тобто 0,12%.

-ал-а. З трьох десятків прізвищ на -ала (0,32%) більшість має незрозумілу передсуфіксальну частину, як *Бачкала*, *Бецала*, *Гаджала*, *Джавала*, *Забанджала*, *Габала*, *Танта́ла*, *Шабала*, *Шавала*, *Шивала*. Отож і про суфікс можна тут говорити тільки умовно. Деякі прізвища на -ала утворені від дієслівної основи і означають людину, для якої властива певна дія: *Качала*, *Надала*, *Служала*. Ряд прізвищ виступає у паралельних формах на -ала і на -ало: *Гатала* і *Гатало*, *Дигдала* і *Дигдало*, *Цікала* і *Цікало*. Яка з цих форм первісна, сказати важко.

-ал-о. Прізвищ на -ало 75, що становить 0,81%. Можна їх поділити на дві підгрупи: прізвища з суфіксом -ало і прізвища зі складним суфіксом -к-ало.

Перша підгрупа (близько 50 прізвищ) — це переважно віддієслівні утворення: *Гупало*, *Дувало*, *Копало*, *Мобало*, *М'яло*, *Накопало*, *Помикало*, *Пугало*, *Сікало*, *Торкало*, *Хру́пало*, *Цмобкало*, *Ця́пало*, *Ша́мало*. Означали вони людину, яка постійно виконувала певну дію, наприклад, *Цюкало* — це «той, що цюкає», тобто працює сокирою. Замість дієслівної основи може виступати звуконаслідувальне слово, яке теж виражає дію, наприклад, *Бухало*, *Гбцало*.

Друга підгрупа має складний суфікс -к-ал-о, що виник, як уважає В. Сімович, шляхом стягнення форми.

«казало» (наприклад, «гавкати» — «гав казати») ¹⁵. Прізвищ таких налічується до трьох десятків. Перед-кало маємо звичайно звуконаслідувальне слово або якесь інше слово, що його хтось залюбки повторяв («казав»): *Га́кало*, тобто людина, що мала звичку говорити «га», *Ді́кало* від слова «ди» < «ади» < «а диви!», *Ня́й-кало* від «няй!», *Цо́кало* від повторювання польського «со». Синонімічними до останнього будуть *Шо́кало* і *Што́кало*; перше означало людину, що вживала замість «що» «шо», а друге — того, хто на російський лад говорив «што».

Про прізвища на -ло (які виникли з дієприкметників середнього роду минулого часу), В. Сімович пише, що вони мають значення «то попер agentis, то характеристики людини, притаманної їй прикмети, зв'язаної з підміченою смішною рисою чи яким недостатком у вимові, чи знову з уживанням часто тих самих слів, невідомих громаді, а тим-то для неї смішних, чи з повторюванням або вживанням якогось незвичного для інших слова, чи з перекрученням якого вислову» ¹⁶. Сімович вважає, що назви на -ло (-ало, -ило) мають у собі відтінок іронії, зв'язаний з формою середнього роду.

-ал'-а виступає всього в трьох прізвищах (0,03%): *Рогáль, Томáль, Шпáль*.

-аль. В іменниках «коваль», «скрипаль» суфікс -аль означає назву діючої особи. Але з-поміж майже чотирьох десятків прізвищ на -аль (35, що становить 0,38%) тільки деякі мали це значення: *Мазгáль, Мігáль, Моргáль, Пацкáль, Хрáпáль*, утворені від дієслів «мазгати», «мигати», «моргати», «пацкати», «храпати». Частіше вони виражали наявність певної ознаки і утворювалися від іменника: *Горбáль, Зубáль, Ногáль, Носáль, Рогáль* або від прикметника: *Довгáль*. У ряді випадків передсуфіксальна частина неясна: *Дербáль, Пігáль, Садáль, Чмáль*. Наголос у цих прізвищах переважно на суфіксі і тільки в деяких (як *Бру́халь, Гамба́ль, Са́каль*) на передостанньому складі, що можна пояснювати іншомовним впливом або неукраїнським походженням прізвища.

¹⁵ Див. В. Сімович, Граматика української мови, вид. 2, Київ — Ляйпціг, стор. 247.

¹⁶ В. Сімович, Українські іменники чоловічого роду на -о в історичному розвитку й освітленні, «Праці українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі», т. I, 1929, стор. 327.

-ан. Суфікс досить продуктивний. За його допомогою утворено 224 прізвища, тобто 2,43%. Серед них відрізняємо:

а) прізвища, що походять від власних імен: *Гара́сан, Грица́н, Клима́н, Коста́н, Проца́н, Сидора́н, Федáн, Юрца́н*;

б) від топонімів або загально за місцем проживання: *Бережа́н, Болеха́н, Подоля́н, Слободя́н, Хуторя́н, Чернівча́н*;

в) прізвища атрибутивного характеру, утворені від прикметникових основ: *Біла́н, Глуха́н, Довга́н, Куца́н, Лиса́н, Суха́н, Щербáн*;

г) прізвища, утворені від первісних прізвищ: *Бала́н* (від прізвища Бала), *Бегáн* (Бега), *Будза́н* (Будз), *Доля́н* (Доля), *Капустя́н* (Капуста), *Козла́н* (Козел), *Орля́н* (Орел), *Хоптя́н* (Хопта), *Ярова́н* (Яровий).

Можливість утворення прізвищ від імен і прізвищ доводить, що суфікс -ан, поряд з іншими значеннями, має також відтінок патронімічності.

Досить значну групу прізвищ на -ан складають прізвища — нечленні дієприкметники (*Бажáн, Прода́н*), про які була мова раніше. Думаємо, що суфікс -ан походить саме від пасивних дієприкметників минулого часу, які і стали моделлю для утворення прізвищ на -ан від іменних основ.

-анк-о. Виступає у невеликій кількості прізвищ (11, що становить 0,12%). Його другий компонент (-к-о) вносить відтінок зменшеності у прізвище: *Петруца́нко, Пуша́нко, Шумеля́нко*.

-ант. Послужив для утворення всього чотирьох прізвищ (0,04%): *Ба́лянт, Га́лянт, Ку́бант, Сіра́нт*. Прізвище *Га́лянт* (звук г проривний) французького походження, але наголос на передостанньому складі вказує на його запозичення посередньо через польську мову. *Ку́бант* — латинський дієприкметник (cubans, -ntis «лежачий»), але не виключена можливість утворення його від імені Куба (Яків). Про інші важко що-небудь певне сказати.

-ань. Прізвищ з цим суфіксом 34 (0,37%). Утворені за його допомогою прізвища від прикметникових або іменникових основ мали атрибутивне значення: *Біла́нь, Голова́нь, Горба́нь, Довга́нь, Зуба́нь, Морда́нь, Циба́нь, Щерба́нь*. Зрідка прізвища на -ань могли утворюватись

і від дієслів: *Ходань, Човгань, Штовхань*, тобто були назвами людини, що ходить, човгається, штовхається.

Друге значення цього суфікса — вираження зменшеності, пестливості. Такі прізвища утворювались семантичним способом від зменшених власних імен: *Гарань* (Гарасим), *Климань, Лукань, Протань, Семань, Федань*.

Неясними залишаються такі прізвища, як *Демушкань, Козань, Курань, Ліпінань, Шмань*.

-ар. Прізвищ з суфіксом -ар 108 (1,17%). Значна частина їх утворена семантичним способом з іменників, що означають заняття чи професію: *Бондар, Вівчар, Вовняр, Гарбар, Гончар, Гончар, Грабар, Димкар, Дудар, Золотар, Зубар, Крамар, Кухар, Місар, Почтар, Пушкар, Хмільяр*.

Серед інших прізвищ на -ар деякі виражають ознаку, як *Губар* (синонім до «губатий»), *Кучар* («куций»), *Чубар* («чубатий»).

Деякі прізвища утворені від дієслівної основи: *Дмужар, Бігар, Клепар*; отже, мали значення діючої особи. Значення і будова значної кількості прізвищ на -ар для нас неясні: *Бамбушкар, Ванцар, Дужар, Пікняр, Плюкар, Чумар, Шабар*.

-ар-а. Прізвищ з таким суфіксом 10 (0,1%). Про морфологічну будову і значення прізвищ *Бугара, Кавара, Чабара, Чувара, Шкабара, Шкамбара, Шмагара, Шумара* нічого не можемо сказати, оскільки значення передсуфіксальної частини неясне і не відомо, з яких словотворчих елементів ці назви утворені.

-ас. Суфікс цей, мабуть, неукраїнського походження. Записано 60 прізвищ (0,65%). Частина їх утворена від власних імен: *Демидас, Курилас, Томас, Федас, Юрас*. Можливо, що до них треба зарахувати також прізвища *Банас*¹⁷, *Філас* (від скороченого Філь, Теофіль чи, може, Філемон), *Колас* (від Микола). Серед прізвищ з суфіксом -ас є такі, що утворені від загальних назв і були, можливо, первісно прізвишками: *Біндас* (від «бинда»), *Бомбас* («бомба»), *Будас* («буда»), *Дубас* («дуб»), *Думас* («дума»), *Лобас* («лоб»), *Магалас* («магала»).

З прикметникових основ утворилися: *Білас, Голас, Німас* (від «німий»). Від дієслів — *Бігас, Гаяс* (від «гаяти»), *Мігас* («мигати»), *Пікас, Чекас* («чекати»).

¹⁷ Я. Бистронь виводить від імені Бенедикт. Див. J. S. Bystroń, назв. праця, стор. 175.

Походження і будова прізвищ: *Бінас, Бріндас, Канас, Карнас, Курнас, Палас, Ханас* для нас зовсім незрозумілі.

Можливо, що для утворення цих прізвищ зразком були польські прізвища на -ас: Janas, Klimas, Miklas, Petras¹⁸. Це тим більше можливо, що розміщені вони майже всі на заході України.

-ась. В окремих прізвищах суфікс -ась зустрічається поряд з -ас. У результаті маємо паралельні форми прізвищ: *Демидас* і *Демидась, Фіртас* і *Фіртась*. А проте суфікс -ась — окремий суфікс, що має виразно демінутивне значення і виступає у прізвищах, утворених від власних імен: *Барнась* (від польського імені Вагнаба), *Галась* (можливо, від Галактіон), *Гарась* (від Гарасим), *Демидась* (Демид), *Климась* (Клим), *Микитась* (Микита), *Кіндрась* (Кіндрат), *Ромась* (Роман). Зменшено-пестливе забарвлення має і прізвище *Кохась*. У деяких прізвищах на -ась немає змоги вияснити значення основи, а через те й морфологічну будову їх: *Говась, Гринась, Гайвась, Токась*.

Прізвищ на -ась 13, тобто 0,14%. Наголос переважно на суфіксі.

-ат. Про суфікс у прізвищах *Курнат, Сабат, Фалат, Шкумат, Шкурат* говоримо умовно, бо походження і будова цих прізвищ неясні. Їх усього 5, тобто вони становлять 0,05%. Можна думати про мадярське походження прізвища *Сабат* і польське — прізвища *Фалат*. Не слід змішувати їх з прізвищами типу *Хронов'ят*, що мають форму родового відмінка множини іменників IV відміни, про які буде йти мова далі.

-ат-. Прізвища типу іменників середнього роду з основою на приголосний належать сьогодні до рідкісних, хоч у минулому тип цей був досить поширений¹⁹. Прізвища ці були первісно назвами дітей, утвореними від імені або прізвиська (прізвища) батька: *Романчя, Максимчя, Хведченя*, подібно як утворюються сьогодні в українській мові назви молодих тварин: ведмежа, вовчєня. Л. Л. Гумецька пише: «Подібно до того, як у за-

¹⁸ Приклади взято з назв. праці Я. Бистроня.

¹⁹ Про них пише І. Франко в роботі «Причинки до української ономастики», Збірник Наукового т-ва ім. Т. Г. Шевченка, Львів, 1906, стор. 185.

гальних іменниках суфікс -ат служив засобом творення іменників у значенні молодих тварин, відантропонімічним утворенням цей суфікс надавав значення патронімічності, служив засобом утворення імен дітей, нащадків певної особи від імені, вказаного в основі слова»²⁰.

Прізвища ці відмінювались, одержуючи суфікс -ат-, як іменники IV відміни. На сучасному етапі ці застарілі форми прізвищ втратили свій зв'язок з іменниками IV відміни. Якщо вони мали форму називного відмінка, вони асимілювались з іменниками I відміни. Таким чином утворилися прізвища *Зубеня, Крупеня, Любеня, Хитреня, Верескля, Чевельча*, що відмінюються сьогодні як іменники I відміни.

Але іменники, утворені за допомогою суфікса -ат-, могли мати також форму родового відмінка множини, подібно до російських прізвищ типу *Черных, Малых*. Невелика кількість їх збереглася у Львівській обл., переважно в гірських районах Бойківщини. Це прізвища *Конят, Миков'ят, Процев'ят, Стар'ят, Шурят*. Усіх прізвищ з суфіксом -ат- в нашій картотеці 12, тобто 0,13%.

-ах. Прізвища з суфіксом -ах мають згрубіле значення, що видно з протиставлення їх прізвищам з суфіксом -ась: *Ромах — Ромась, Івах — Івась, Булах — Булась*. В окремих прізвищах маємо протиставлення прізвищам з суфіксом -аш: *Барабах і Барабаш, Дмитрах і Дмитраш, Кінах і Кінаш*. Прізвищ на -ах усього коло двох десятків (0,2%). Крім указаних вище, маємо ще: *Банах, Білах, Курах, Матлах, Мацях, Портах, Ребах, Сінах, Шалах*.

-ах-а має ще виразніше згрубіло-фамільярне значення. За допомогою його утворилося 14 прізвищ (0,15%), а саме: а) від власних імен: *Іваха, Ромаха*; б) від дієслів: *Дробаха, Затираха, Рубаха*; в) від іменників і прикметників: *Чубаха, Щербаха*. Є і прізвища, походження яких незрозуміле: *Коцюрмаха, Самотаха, Тарадаха*.

-ач. Прізвища на -ач, яких нараховуємо 60 (0,65%), розподіляються на дві основні групи: а) агентивні, утворені від дієслівної основи: *Бовтач, Грач, Драч, Забігач, Заганяч, Залітач, Карач, Клепач, Копач, Скробач, Хра-*

пач, Черкач; б) атрибутивні, утворені від іменних основ: *Бородач, Великач, Волевач, Волохач, Головач, Горбач, Губач, Зубач, Лабач, Лобач, Рогач, Ухач, Чолач*.

Крім цього, є ще ряд прізвищ, значення яких не зовсім ясне (*Косилач, Стрихач*). Деякі прізвища на -ач утворені від незрозумілої основи: *Корвач, Курач, Півкач*. Окремі прізвища утворені від імені, наприклад, *Лукач*.

-аш. З цим суфіксом утворено 55 прізвищ, що становить 0,59%, причому значну частину від власних імен: *Григораш, Дмитраш, Захаріяш, Ілляш, Кінаш* (від імені Конон), *Клімаш, Лукаш, Матіяш, Матяш, Михаш, Осташ, Петраш, Федаш, Юраш*. Суфікс -аш надає іменам зменшено-фамільярного відтінку.

Деякі прізвища на -аш постали на базі прикметників і мають атрибутивне значення: *Білаш, Малаш, Худаш, Юнаш*. В окремих випадках прізвище, утворене від іменника, має пестливо-зменшене забарвлення (*Браташ*).

Нерідко прізвища на -аш мають незрозумілу передсуфіксальну частину: *Болюбаш, Грєндаш, Панапаш, Сагаш* та ін.

-ашко-о. Прізвищ на -ашко 16 (0,17%). Це, власне, прізвища на -аш, в які демінутивний суфікс -ко- вносить додатковий відтінок. У багатьох випадках зустрічаються паралельно прізвища на -аш і на -ашко: *Петраш і Петрашко, Сабадаш і Сабадашко, Федаш і Федашко*. Від імен утворені також *Василяшко, Гордашко, Ромашко, Стефашко, Томашко*.

Від іменників — загальних назв утворилися: *Кияшко, Отамашко, Хорташко*. Можливо, що прізвище *Сьомашко* утворене від числівникової основи і мало подібне значення, як *Семерак*, а *Самашко* — від займенника.

-ба. Суфікс -ба служить в українській мові для творення іменників з назвою дії від дієслівних основ: «боротьба», «молотьба», «часто з підсиленням предмеченого узагальнення і з послабленням уявлення про дію»²¹ — «журба», «ганьба».

У двох десятках прізвищ на -ба (0,21%) тільки деякі виявляють походження від дієслова. Можемо лише

²⁰ Л. Л. Гумецька, З приводу імені *Гостята* в Новгородській берестяній грамоті, Друга республіканська ономастична нарада (Тези), К., 1962, стор. 165.

²¹ «Курс сучасної української літературної мови» за ред. Л. А. Булаховського, т. I, К., 1951, стор. 360.

здогадуватись, що *Кульба* походить від «кулитися» (пор. «кульбастий» — загнутий); але назва кульба вже не означає дію «кулення», а людину, яка кулиться. Подібно *Майба* від «маяти», *Рейба*, можливо, від «рейдити», «рейдати» — балакати, отже, «рейба» міг би мати значення «балакун», «базіка»; *Тульба* від «тулити», «тулитися», *Шкорба* від «шкорбати» — тягти, теріти, *Штурба* від «штурляти» — штовхати, *Шульба* від «шулити» — грати в «шуль» (Грінченко, IV, 517), *Сяба* від «сябрувати» — водити компанію. Усе це, очевидно, здогади.

Окремі прізвища на -ба утворені від іменників. Вони або тотожні з іменником — загальною назвою (тобто утворені лексико-семантичним способом), напр., *Стівба*, що означає частину плуга (Грінченко, IV, 207), або виникли як прізвища з первісної загальної назви шляхом її часткової деформації, напр., *Чобба* з іменника «чобан» — дерев'яний посуд для молока (Грінченко, IV, 467), *Ковба* з іменника «ковбан», «ковбиця». Прізвище *Четірба* утворене, мабуть, з числівникового кореня.

-да (-ойда, -енда, -инда, -айда, -анда, -елда, -унда). За допомогою цих суфіксів утворилося понад 70 прізвищ (точно 73 — 0,79%), переважно неясного лексичного значення, зате з досить відчутним відтінком зневажливості. Суфікс -да може приєднуватися до кореневої морфеми безпосередньо або до основи, поширеної іншими суфіксами. Отже, прізвища ці поділяються на такі підгрупи:

а) з суфіксом -да: *Бурда, Вайда, Гарда, Гозда, Гонда, Гренда, Дарда, Жмйда, Звобда, Кайда, Кінда, Койда, Корда, Лінда, Пойда, Пунда, Фурда, Ханда, Чеверда, Шабáда, Шайда, Шарда, Шегда, Шемёрда, Шпінда;*

б) з складним суфіксом -ай-да: *Галайда, Калайда, Кабайда, Палайда, Шанайда, Шахайда.* З них одне тільки прізвище *Галайда*, відоме з Шевченкових «Гайдамаків», більш-менш зрозуміле — від іменника «галай» («галайкати» — вигукувати). Грінченко подає також інше значення цього слова, а саме: «скиталець, бездомний» (Грінченко, I, 267). Можливо, що *Погайда* виводиться від «погаяти». Етимологія інших залишається нез'ясованою;

в) прізвища з складним суфіксом -ан-да: *Баланда, Кованда, Шкаранда.* Перше з них можна розглядати як утворене регресивним способом від дієслова «баланда-

ти»; іменник «баланда» Грінченко пояснює як «медлительный, неловкий человек» і «вздорный болтун» (Грінченко, I, 24). Два інші неясні;

г) прізвища з складним суфіксом -ен-да: *Лешенда, Маленда, Огренда.* Можливо, що *Маленда* утворене від кореня «мал» і означало людину малого зросту. Так само гіпотетично можна говорити про утворення *Лешенда* з первісного **Лишенда*, що могло означати «залишеного», або такого, що все лишає. Що ж до прізвища *Огренда*, то воно спільного кореня з прикметником «огрядний», а наявність -ен- можна пояснювати перекрученням прізвища на польський лад з первісного **Огряда*;

д) з суфіксом -елда маємо тільки одне прізвище *Шумелда*. Очевидний його зв'язок з словом «шум», «шуміти». Отже, воно могло означати людину неспокійну, що вносить з собою багато шуму;

е) складний суфікс -ин-да виступає в прізвищах *Беринда, Кучминда, Чехинда* і *Сикилі(й)нда*. Перше з них відоме як прізвище нашого славетного лексиколога XVII ст. Воно живе сьогодні тільки на Львівщині (це доказ того, що П. Беринда був вихідцем з Підкарпаття). Походження цього прізвища, мабуть, віддієслівне («брати»). Прізвища *Кучминда* і *Чехинда* — зневажливі назви, утворені від іменників «кучма» і «чех»;

е) складний суфікс -ой-да виступає у прізвищах *Легойда* і *Макойда*. *Легойда* — це, мабуть, варіант слова «легейда», за поясненням Грінченка, «неповоротливий человек, увалень» (Грінченко, II, 351);

ж) складний суфікс -ун-да виступає у прізвищі *Яцинда*, утвореному від імені Яць (Яків). У цій формі імені відчувається яскраво виражена згрубілість.

-дра. Прізвищ на -дра 11 (0,12%). Маємо серед них такі, як *Дудойдра, Дудра, Дзіндра, Ляпандра, Піндра, Поляндра, Тадра, Фідра, Цендра, Шандра.* Прізвище *Сколбдра* утворене, мабуть, лексико-семантичним способом від назви бур'яну «сколоздра». Що ж до інших прізвищ на -дра, то про переважну їх кількість важко що-небудь сказати. Можливо, що *Дзіндра* означає те саме, що «циндра», від дієслова «циндрити» — гайнувати. Якщо так, то про суфікс тут не доводиться говорити; прізвище це треба б зарахувати до утворених безафіксним способом. Його фонетичним варіантом може

бути також прізвище *Цендра*. Прізвища *Дудра* і *Дудидра* походять, імовірно, від звуконаслідувального «ду-ду», отже, прізвища могли означати тих, хто грав на дуді чи сопілці. *Ляпандра* — теж назва діючої особи від «ляпати», а *Шандра* утворене, мабуть, від імені *Шандор* (мадьярське Олександр). Тут теж про суфікс говорити не можна. Інші прізвища на -дра зовсім неясні.

-еба. За його допомогою утворені три прізвища (0,03%): *Вашкеба*, *Кулеба* і *Ястрєба*.

-евич. Суфікс -евич один із ряду патронімічних суфіксів (-ич, -анич, -евич, -ович), за допомогою яких утворилося до 800 українських прізвищ. Зокрема, з суфіксом -евич записано в нас 300 прізвищ, що становить 3,26%, утворених способом суфіксації.

Як прізвища патронімічні вони утворювалися насамперед від імен: *Андрушкевич*, *Антоневич*, *Базилевич*, *Блажкевич*, *Борисевич*, *Василевич*, *Вашкевич*, *Гаврилевич*, *Гаврисевич*, *Гавришкевич*, *Гарасевич*, *Гнатіевич*, *Гнаткевич*, *Гриневич*, *Данилович*, *Дашкевич*, *Євстахевич*, *Захаркевич*, *Захаріасевич*, *Зінкевич*, *Івашкевич*, *Климкевич*, *Конашевич*, *Костевич*, *Лукашевич*, *Макарович*, *Маркевич*, *Миколаевич*, *Михневич*, *Назаревич*, *Назаркевич*, *Олеськевич*, *Павлусевич*, *Панасевич*, *Протасевич*, *Савевич*, *Тишкевич*, *Федевич*, *Філевич*, *Харевич*, *Юркевич*, *Яремкевич*. Менше цих прізвищ утворилося від жіночих імен: *Галькевич*, *Гандзевич*, *Ганіткевич*, *Ганкевич*, *Катрєвич*, *Маринкевич*, *Маруневич*, *Оришкевич*, *Танькевич*.

Крім імен, патронімічні прізвища з суфіксом -евич могли утворюватися від прізвиськ. Кількість їх теж значна: *Андрушакевич* (від *Андрушак*), *Білевич* (від *Білий*), *Богачевич* (від *Богач*), *Боднєвич* (від *Бодня*), *Бойкевич* (від *Бойко*), *Волосевич* (від *Волос*), *Гайдукевич* (від *Гайдук*), *Гречкевич* (від *Гречка*, *Гречко*), *Жмуркевич* (від *Жмурко*), *Кваснєвич* (від *Квасний*), *Лашукевич* (від *Лашук*), *Малисевич* (від *Малис*), *Тєслєвич* (від *Тєсля*), *Туркалєвич* (від *Туркало*), *Фурманєвич* (від *Фурман*). Деякі прізвища утворені від назви професії (заняття) батька: *Косарєвич*, *Мулярєвич*, *Пастишкевич*, *Сницарєвич*, *Тєслєвич*, *Фурманєвич*.

Іноді прізвище на -евич не має патронімічного значення, а вказує на походження з певної країни чи якогось населеного пункту. Можливо, що *Дубнєвич* походив з *Дубна*, *Жолкевич* — з *Жовкви* (*Жолква*), *Загаєвич* —

з с. *Загаю*, *Магерєвич* — з *Магєрова*, *Підлужєвич* — з с. *Підлужжя*.

Аналогічно від імен, прізвиськ, назви заняття тощо утворювалися прізвища з суфіксом -ович, які становлять 2,84%.

-євк-а. З цим суфіксом маємо всього два прізвища: *Костєвка* і *Писарєвка*. Це становить 0,02%.

-єга. В основному надає словам згрубілого відтінку. За допомогою його утворилось 19 прізвищ (0,2%). Прізвища, утворені від прикметників, вказували на велику міру ознаки: від «здоровий» — *Здоровєга*, «сердешний» — *Сердєга*, «чорний» — *Чернєга*. У деяких випадках можна думати про утворення прізвища від дієслівної основи: *Бажєга* — «той, що бажає», *Румєга* — від дієслова «румегати», *Сапєга* — від «сапіти». Окремі прізвища утворені, мабуть, від імен: *Сєнєга* може бути згрубілою формою від *Сєнь* (*Семен*), як і *Ромєга* — від *Роман*. Про інші прізвища на -єга (*Бурдєга*, *Гаджєга*, *Лємєга*, *Гєнєга*, *Сєндєга*) можемо снувати певні здогади, а зовсім незрозумілими є *Бєзєга*, *Бєльмєга*, *Бєрнєвєга*, *Гомєга*, *Шмєга*.

-єда. З цим непродуктивним суфіксом утворилися тільки два прізвища (0,02%): *Букєда* і *Кумєда*, причому, якщо друге утворене від прикметника «кумедний», то про суфікс не доводиться говорити.

-ей. Прізвищ на -ей понад шістьдесят (точно 66, тобто 0,71%). Доданий до власного імені, цей суфікс надає йому зменшеного, а разом з тим якогось шанобливого відтінку. Нам доводилось чути серед селян *Львівщини*, що до *Микити* вони з повагою зверталися «*Микитею*», — «*Микито*» здавалось їм надто грубим. Від імен утворені прізвища: *Микитєй*, *Пилипєй*, *Томєй*; можливо, що *Марфєй* походить від імені *Марфа*, а *Веремєй* — з *Веремій* (*Яремій*, *Єремія*).

Зрідка прізвища на -ей утворювалися від прикметників: *Білєй*, *Сідєй*, *Чорнєй*. Частіше вони походять від іменників: *Бортєй* (від «*борт*»), *Головєй*, *Дубєй*, *Дупєй*, *Капустєй*, *Кицєй*, *Кудрєй*, *Лушнєй*, *Маслєй*, *Смолєй*, *Чубєй*, *Шкурлєй*, *Шурубєй* (від прізвища *Шуруб*²²).

²² За *Верхратським*, *Грінченко* пояснює: «*Шурубейник* — лєнтяй, голыш» (IV, стор. 519).

Деякі прізвища на **-ей** утворені від дієслівних основ: *Задерей, Хтей, Щадей, Шемлей* (від «шемелити», «шемтіти»²³). Окремі прізвища мадьярського походження: *Біксей, Бокотей, Ледней, Пеней*.

Залишається ще досить значна група прізвищ, будова і значення яких неясні: *Бегей, Бонтей, Гелей, Гелемей, Гобрей, Делегей, Кілимей, Халамей*.

-ейк- (**-ейка, -ейко**) складний, утворений з **-ей** і **-к-**. Якщо відтінок зменшеності, що його вносить перший із них, відчувався слабо, засобом вираження зменшеності чи нестлиивості служив суфікс **-к-а** або (частіше) **-к-о**.

Ми записали тільки одне прізвище на **-ейка**: *Тацейка*, утворене від *Таця* (Тетяна). Прізвищ на **-ейко** більше. Основну частину їх становлять зменшені форми імен (отже, це прізвища, утворені лексико-семантичним способом): *Андрусейко, Гаврилейко, Данилейко, Івасейко, Лесейко, Матейко, Михалейко, Миханейко* (від *Михань*), *Мусейко* (від *Мусій*), *Пилипейко, Стецейко, Федейко, Ясейко, Яцейко*. Можливо, що і прізвище *Борейко* походить від *Борис*, а *Олейко* — від *Олекса* чи *Олександр*.

Інші прізвища на **-ейко** утворені, мабуть, від прізвищ для надання їм пестливого чи зменшеного відтінку: *Божейко, Братейко, Голубейко, Дерейко, Зубейко, Котилейко, Кумейко, Шумейко* й ін. Утворені вони від прізвищ (прізвищ) *Божко, Голуб, Зуб, Котило, Шум* тощо.

Можна не сумніватися, що суфікс **-ейк-** являє собою фонетичний варіант суфікса **-еньк-**: *Тацейка* те саме, що *Таценька*, *Івасейко* — *Івасенько*. Прізвища на **-ейко** розміщені майже повністю в західній частині України, саме там, де загальноукраїнському **-еньк-** відповідає **-ейк-**. Усіх прізвищ цього типу 38, що становить 0,41%.

-ел- (**-ел-а, -ел-к-а, -ел-о, -ел'-а, -ель**). Усіх таких прізвищ 22, тобто 0,24%. Суфікс **-ел-а** виражає, мабуть, згрубілість, поєднану із зневажливістю. Про це свідчать такі прізвища, як *Куцела, Мацела*. Інші прізвища на **-ел-а** не піддаються ні морфологічному, ні семантичному аналізу: *Беркела, Бурбела, Гамела, Гурела, Кітела*.

Із зменшеним **-ел-к-а** записано три прізвища: *Жимелка, Хавелка* і *Ягелка*, а з суфіксом **-ел-о** — одне: *Дугело*. На **-еля** маємо прізвища *Метеля, Сунтеля, Хе-*

лемеля, Шовгеля і Шевеля. Деякі з них, імовірно, іншомовного походження. На **-ель** знайдено всього три прізвища: *Чечель, Шепель і Шипель*.

-ем-а непродуктивний. Записано всього два прізвища на **-ема**: *Гадема і Козерема* (0,02%).

-ен- виступає теж тільки у двох прізвищах: *Баден і Груден*.

-енд-а знаходимо у прізвищах *Моленда і Семенда*. Останнє, можливо, від імені *Семен*; в такому випадку суфікс не **-енда**, а **-да**.

-енк-о. Суфікс цей один із найпродуктивніших і найбільш характеристичний як формант українських прізвищ. Прізвища, утворені за його допомогою, становлять 10,57% прізвищ, утворених шляхом суфіксації. Суфікс **-енк-о** належить до патронімічних, отже, прізвища на **-енко** майже завжди означають сина того, кого називає передсуфіксальна частина.

Погляди на походження цього суфікса розходяться. В. Сімович уважав, що суфікс **-енко** розвинувся шляхом **-еньк** > **-енько** > **-енко** із зменшених та пестливих прикметників на **-енький**²⁴. Інше припущення висловив О. Б. Ткаченко, який питанням походження прізвищ на **-енко** присвятив багато уваги. На його думку, суфікс цей складний і утворився шляхом поєднання суфікса **-ен (-т)** у словах типу «дѣта», «тела» (*дѣтен-, *телен-) і суфікса **-(ъ)ко**²⁵.

Зважаючи на твірну основу, прізвища на **-енко** можна поділити на такі групи: а) утворені від власних імен; б) утворені від первісних прізвищ (прізвищ); в) утворені від назви заняття (професії, посади) батька; г) утворені від назви місцевості за походженням.

Першу групу, в свою чергу, поділимо на прізвища, утворені від імені батька (патронімічні) і утворені від імені матері (матронімічні), прізвища, утворені від чоловічих імен: *Авраменко, Борисенко, Вакуленко, Ващенко, Власенко, Гаврилєнко, Гордієнко, Григорєнко, Гриценко, Даниленко, Демидєнко, Демченко, Денисенко, Дмитренко, Дорошенко, Євдокіменко, Захарченко, Зін-*

²⁴ В. Сімович, Українські йменники чол. роду на **-о...**, стор. 322.

²⁵ О. Б. Ткаченко, Українські прізвища з суфіксом **-енко** та споріднені утворення, «Слов'янське мовознавство». т. 2, К., 1948, стор. 50.

²³ «Шемелити» — шелестіти, «шемтіти» — шарудіти (Грінченко, IV, стор. 491).

ченко, Іваненко, Івченко, Ігнатійко, Іщенко, Каленіченко, Карпенко, Кириленко, Кириченко, Кіндратенко, Кононенко, Костенко, Кузьменко, Лазаренко, Лук'яненко, Макаренко, Максименко, Марченко, Микитенко, Нестеренко, Овдієнко, Олександренко, Олексенко, Олефіренко, Осипенко, Остапенко, Петренко, Пилипенко, Прокіпенко, Радченко, Романенко, Самійленко, Свиридєнко, Семененко, Сизобненко, Степаненко, Тимошенко, Федоренко, Хоменко, Юрченко, Яременко; прізвища, утворені від жіночих імен (матронімічні): Галенко, Ганнісенко, Катренко, Ксенченко, Магденко, Марінченко, Марусенко, Мотренко, Нاستенко, Одокієнко, Оленченко, Педобренко, Солощенко, Софієнко, Фесенко, Хімченко, Христенко.

Другу групу прізвищ на -енко становлять прізвища, утворені від прізвищ (прізвищ) батьків. Їх теж можна поділити на дві підгрупи: прізвища, які походять від прізвищ-іменників: Бабенко, Барильченко, Биченко, Білашенко, Біличенко, Бровченко, Бурлаченко, Бутенко, Вербенко, Головченко, Горбенко, Гудзенко, Гуцаленко, Гріщенко, Діденко, Добродієнко, Довбенко, Дядюренко, Жиленко, Журбенко, Жученко, Зайченко, Зубенко, Капуненко, Корженко, Кочерженко, Кучеренко, Кучменко, Леміщенко, Лисіченко, Макушенко, Масленко, Неумивайченко, Носенко, Орленко, Півненко, Підковенко, Рибченко, Рябченко, Саленко, Сліпченко, Степанюченко (від прізвища Степанюк), Ступаченко, Холодєнко, Шрамченко; прізвища, утворені від прізвищ-прикметників: Безвіненко (від Безвинний), Біленко, Босенко, Гаркавенко, Гліщенко, Гнідєнко, Довженко, Коротченко, Лісовенко, Осадченко, Риженко, Руденко, Рябенко, Товстенко, Хитренко, Хорошенко, Чаленко, Чорненко, Щербатенко, Яловенко.

Третю групу прізвищ на -енко становлять прізвища, утворені від назви батькового заняття (професії, посади). Сюди належать: Бондаренко, Вівчаренко, Войтенко, Гончаренко, Дяченко, Коноваленко, Кухаренко, Кушніренко, Лимаренко, Майстренко, Мельниченко, Мірошніченко, Осауленко, Пастушенко, Писаренко, Попенко, Пушкарєнко, Рибальченко, Сотниченко, Тесленко, Титаренко, Ткаченко, Чередниченко, Шаповаленко, Шинкаренко.

Четверту групу становлять прізвища, що вказували на національну приналежність або віросповідання батька

чи на місцевість, звідки походив перший носій прізвища: Волощенко (тобто «син волоха»), Вихристенко («син вихреста»), Литвиненко, Німченко, Татярченко, Турченко, Шведєнко, Жихаренко (той, що походив з с. Жихара на Харківщині), Миргородченко, Охтирченко, Харківщєнко.

Окремі групи становлять прізвища на -енко, утворені:

а) від складних слів (переважно прізвищ): Паніматченко, Кривов'язенко, Рябокобіленко;

б) від службових слів: Дещенко (від «дешо»), Неханко;

Основа прізвищ Ісиченко, Панетенко, Хабренко для нас неясна. Проте вони також патронімічні, утворені від різного типу прізвищ батьків.

-ень. Прізвища з цим суфіксом становлять 0,17%. Суфікс -ень служить в українській мові в основному для утворення назв осіб за їх зовнішніми чи внутрішніми ознаками: «велетень», «красень», «телепень». Прізвища на -ень утворені:

а) від іменників: Білень (від «било» — калатало, дошка, вживана замість дзвона), Ковбашень, Кокотень, Шутень;

б) від прикметників: Кривень, Лівень, Рудень, Хитрень;

в) від дієслів: Віхопень, Крутень, Мелень, Переходень, Сипень.

Суфікс -ень утворився з давнього -ьнь і тому має випадне е. Воно випадає в більшості прізвищ: Віхопень — Віхопня, Ковбашень — Ковбашня, Переходень — Переходня, але в окремих прізвищах при відмінюванні зберігається: Мелень — Мелєня, Білень — Білєня.

-еньк- (-енька, -енько). Суфікс -еньк- виражає зменшеність (пестливість). Прізвищ, утворених з його допомогою, 12 (0,13%), з них тільки два на -енька (Івасєнька, Матєнька). Перше походить, мабуть, з первісного *Івасєнько, друге можна пояснювати як зменшене від слова «мати» (а може, від «матня»).

Серед прізвищ на -енько є утворені від власного імені: Стасєнько-ї, може, Сенєнько (від Сень, Семен).

Інші різного походження: а) від іменникової основи: Головєнько, Сердєнько, Синєнько (скоріш за все від

«син»); б) від дієслова: *Походенько, Теленько* (від «теленкати»), *Шкребенько* (від «шкребити»); в) від неясної основи: *Цигенько*.

-**епа**. Виступає всього в трьох, записаних у нас прізвищах: *Дулéпа, Мазéпа, Терéпа* (0,04%).

-**ера**. Прізвищ на -**ера** 0,18%, а шлях утворення їх і семантика переважно неясні. Можливо, що *Бугéра* означало людину з-над Бугу, а *Угéра* — з Угорщини. Прізвище *Паздéра* від «паздерити», «паздеристий», «паздір'я», діалектне «паздерник» — жовтень. У такому випадку -**ер**- не суфікс, а входить у склад кореня -**дер**-. У ряді прізвищ твірна основа зовсім незрозуміла: *Вегéра, Говгéра, Дебéра, Дженджéра* (може від «дженджерувати» — неясного значення або від «дженджик», «дженджуристий» («щеголеватий, франт» — Грінченко, I, 374), *Кіцéра* (може, з первісного «кичера» — гора, вкрита лісом, крім вершка — Грінченко, II, 241), *Кудéра, Магéра, Пекéра, Цубéра, Шендéра, Штиндéра*. Наявність населеного пункту Магерів на Львівщині свідчить про те, що цей топонім утворився від прізвища, але значення його для нас неясне. «Магеркою» називається, як пояснює Брюкнер, угорська або мадьярська шапка (від слова *taгуаг*) (Brückner, 317), отже, можна припустити, що *Магерою* могли назвати людину за її угорське походження чи просто тому, що вона носила угорську шапку.

Прізвище *Кудéра* нагадує польське *kędzior*, рос. «кудри», «кудрявий», тому прізвище могло означати людину кучеряву. Про утворення інших прізвищ важко щонебудь сказати. Подібні прізвища, записані на сході України, мають р м'яке: *Чебéра, Шевéра*.

-**есь**. Прізвищ на -**есь** три (0,04%): *Бібéсь, Михтéсь, Приплéсь*. Важко сказати щонебудь про їх походження. Можливо, що *Михтéсь* утворене як зменшене від *Михтод* (Мефодій).

-**ет**- (-**ет**-, -**ет**'-а, -**ет**-, -а). Прізвищ цих 18 (0,19%). Не в усіх наявний суфікс -**ет**. Будова деяких із них настільки неясна, що виділяти будь-які морфеми дуже ризиковано. До таких належать прізвища *Шеремéт, Шеремéта, Пантéта, Секéта, Скремéта, Харéта, Чечéта*. В інших можна здогадуватись, що за допомогою суфікса -**ета** утворено прізвища від дієслівних основ, наприклад, *Лупéта*, від прикметника — *Чернéта*, від іменника — *Па-*

лéта (від слова «пала», «палка»). Окремі прізвища на -**ета** іншомовного походження: *Ракéта* (хоч може бути zdeформоване від українського «рокита»), *Секрéта, Шекéта*. Прізвище *Репéта* утворене від дієслова «репетувати» регресивним способом, отже, до цієї групи не належить.

-**ех** (-**ех**-а). Усіх цих прізвищ 11 (0,12%). З них на -**ех** три: *Мáлех, Мáцех, Шелемéх*. Перше можна вважати утвореним від прикметникової основи («малий»), друге, очевидно, запозичене з польської мови (*Maciek*), про третє взагалі нічого не можемо сказати. Не піддаються словотворчому аналізу і прізвища на -**ех**-а. Можливо, що *Бурмéха* і *Бодéха* утворені від дієслів «бурмотати», «бости», «бодати», отже, означали презирливі назви людини, яка бурмоче чи бодє (звичайно, в переносному значенні). Можливо, що *Ярéха* — згрубіле слово, утворене від прикметника «ярий». Незрозумілими залишаються прізвища *Лемéха* (може, згрубіле від «лемішки?»), *Репéха* і *Нарепéха*.

-**ец**-а відмічено в одному тільки прізвищі *Дуплéца*. Будова і значення його неясні.

-**ець**. Суфікс -**ець** для утворення прізвищ досить продуктивний (328 прізвищ — 3,56%). Прізвища на -**ець** могли мати такі значення:

а) виражати атрибутивність: *Білéць, Бравéць, Гнідéць, Голéць, Грубéць, Жвавéць, Криклівéць, Кудрявéць, Кулявéць, Мáлєць, Сліпéць, Терпелівéць, Хромéць, Хропунéць, Худинéць, Чернявéць*. Утворені майже виключно від прикметників;

б) вказувати на назву місцевості, звідки походив перший носій прізвища: *Богуслáвєць, Волинéць, Гóлинéць, Добрóсинéць, Дулібєць, Жўковєць, Жўлинéць, Задесéнєць, Зарудéнєць, Кáнівєць, Коломїєць, Комарїнєць, Мизовéць, Мостенéць, Небїловєць, Перегїнєць, Тершáковєць, Тучáнєць, Іманєць, Фáстовєць, Чернїчнєць, Чўднівєць*.

За допомогою суфікса -**ець** від імені або прізвиська батька чи матері утворені патро- і матронімічні прізвища: *Влáшинєць, Ђвчїнєць, Іванїшинєць, Говгéринєць*, (від прізвища Говгера), *Лукачїнєць, Марїшинєць, Мисакóвєць, Павлїшинєць, Попадїнєць, Сенїнєць, Тóминéць, Федїнєць, Фединїшинєць, Хїмїнєць, Юрїшинєць*. Цей тип характерний насамперед для Закарпаття. При-

пущення І. Франка, що прізвища на *-инець* означали внуків, досить переконливе²⁶.

Лексико-семантичним способом утворені прізвища, які означали назву професії чи заняття, приналежність до певного стану, організації, національності тощо: *Запоріжець, Кравець, Бондарець, Фурманець, Левенець, Литвинець, Скрипець, Сукновалець, Українець*.

Окрему, найбільшу за кількістю групу прізвищ на *-ець* становлять прізвища демінутивного типу. Суфікс *-ець* дуже часто вносить в іменники відтінок зменшеності чи пестливості: *вітрець, тютюнець* тощо. Відтінок пестливості він надає також власним іменам, які в такому вигляді лексико-семантичним способом перетворилися в прізвища: *Андрунець, Богданець, Василець, Гаврилєць, Данилєць, Іванець, Корнієць, Лаврінєць, Логвинєць, Лук'янець, Максимєць, Мартинєць, Миколєць, Пилипєць, Романєць, Семенєць, Степанєць, Ульянець, Федунєць, Юхимєць*.

Зменшеними за допомогою суфікса *-ець* можуть бути й загальні назви, від яких лексико-семантичним способом утворилися прізвища: *Баранєць, Бугаєць, Буханєць, Голубєць, Кабанєць, Козубєць, Лисунєць, Москалєць, Таранєць*.

-ечк-о. За допомогою цього суфікса утворилося 0,28% суфіксальних прізвищ. Суфікс *-ечк-* подібно до *-еньк-* і частково *-ець*, вносить в іменники виразний відтінок зменшеності. За його допомогою утворюються пестливі форми власних імен, які можуть згодом ставати прізвищами. Прізвищами, утвореними із зменшених форм імен, є: *Василєчко, Гаврилєчко, Дмитрєчко, Іванєчко, Івасєчко, Костєчко, Лучєчко, Марєчко, Михайлєчко, Петрєчко, Федєчко, Харєчко, Юрєчко*. Рідше трапляються прізвища цього типу, утворені від жіночих імен: *Галєчко, Зінєчко, Катрєчко*.

Прізвища на *-ечко* могли утворюватись і від загальних назв: *Батєчко, Боєчко* (від «бойко»), *Маслєчко, Пашєчко, Тистєчко*.

У прізвищах на *-ечко* наголос, як правило, на суфіксі, хоч у зменшених іменах та загальних назвах, утворених за допомогою цього суфікса, буває завжди на

передсуфіксальній частині: *Василєчко, Івасєчко, Батєчко*.

-ешк-о. Прізвища з цим суфіксом становлять 0,08%. Суфікс *-ешк-о* демінутивний. Деякі прізвища утворені від власних імен: *Демєшко* (від Дементій), *Мелєшко* (Мелетій), *Терєшко* (Терентій). Можливо, що й прізвище *Ярєшко* походить від Ярема. Інші прізвища на *-ешко* — це зменшені форми від первісних прізвищ, як здогадуємось, *Бобєшко* — від прізвища Бобик або Бобко, *Кривєшко* — від Кривко.

-иб-а виступає у трьох прізвищах неясної морфологічної будови: *Кидіба, Кольчіба* і *Юсіб-а*. Зовнішньо подібні до них *Кандіба, Придіба*, утворені регресивним способом з кореневою морфемою *-диб-*.

-иг-а. Суфікс цей має не зовсім ясне значення, але відчувається в ньому носій значення особи з негативним емоційним забарвленням. Можливо, що цей суфікс синонімічний з такими, як *-ега, -еда, -епа, -еха, -оха, -ура*. Прізвищ на *-ига* записано понад 20 (0,25%). Частина цих прізвищ утворена від іменників, яким суфікс надає значення згрубілості і зневажливості: *Бардіга* (від іменника «барда» — сокира), *Дзядіга* (польське *dziaduga*, відповідає українському «дідуга»), *Паліга* (від «пала» — велика палиця, палюга), *Патеріга* (наявність прізвища *Патер* дозволяє думати, що це згрубіла форма від цієї назви), *Петріга* (згрубіле від Петро), *Смертіга* (смерть), *Татіга* (тато), *Терліга* (терло, терлиця). Деякі прізвища утворені від дієслів, як *Мандріга, Садіга* або від прикметників — *Маліга* (малий), *Яріга* (ярий, якщо це не презирлива назва дрібного чиновника — яризи). Деякі прізвища на *-ига* мають неясну морфологічну будову: *Бендіга, Ковліга, Саліга, Фаніга, Юрдіга*. Неясне також прізвище *Папаріга*, але можливо, що воно утворене за допомогою суфікса *-ига* від прізвища *Папара*.

-ид-а. Один із малопродуктивних суфіксів. Записано всього три прізвища (0,03%), а саме: *Баліда, Гавдіда, Лакіда*. Їх будова і значення незрозумілі. (Сюди не належать прізвища типу *Давіда, Свирида*, про які буде мова нижче).

-ийл-о. Варіант суфікса *-ил-о*. Виступає тільки в одному, записаному нами прізвищі — *Загасійло*. Суфікс цей виник, очевидно, за аналогією до суфікса *-айло*,

²⁶ І. Франко, назв. праця, стор. 20 (окр. відбиток).

який утворився на базі форм наказового способу дієслів. Зіставляючи прізвища на -ало з прізвищами на -айло, В. Сімович відмічає певну семантичну різницю між обома типами: «В обох групах відчувається певна згрубілість імен, тільки ж та згрубілість у прізвищ на -айло уступає потрохи в тінь, а зате з'являється прикметна для носія дії «наворотність», часте виконання чї повторювання тої дії, що зробилася підставою для утворення прізвища»²⁷.

Думаємо, що сказане Сімовичем у такій же мірі можна віднести і до прізвищ на -ило, -ийло.

-ик (-ік). Суфікс цей досить продуктивний: у нашому матеріалі прізвищ, утворених за його допомогою, 695, тобто 7,55%.

Іменники з суфіксом -ик, а також із складним суфіксом -ник мають в українській мові декілька значень: а) значення особи за родом діяльності («візник»), за певним станом у суспільстві («сотник»), за зовнішніми чи внутрішніми ознаками і якостями («мрійник»), за ознакою різних типів відношень і зв'язків з оточенням («співвітчизник»); б) значення назви речей («вулик», «сірник»), назви приміщення («курник»), назви збірних і речовинних предметів («вишник»); в) значення здрібнілості («вогник»).

Серед прізвищ, утворених за допомогою цих суфіксів, виділяємо такі групи:

1. Прізвища, які утворені (переважно лексико-семантичним способом) від іменників, що виражали зменшеність (пестливість). Серед них є прізвища, які походять:

а) від власних імен: *Ада́мик, Богда́нчик, Васи́лик, Гаври́лик, Гна́тик, Грі́ник, Грі́чик, Дани́лик, Демчик, Дем'я́ник, Дми́трик, Дми́трисик, Євту́шик, Іва́ник, Ілик, Ісик, Ка́рпик, Клі́мик, Ко́стик, Ку́зик, Ле́вчик, Лука́шик, Мака́рик, Миха́йлик, Нау́мик, Ону́фрик, Па́влик, Прокі́пик, Рома́ник, Семанчик, Се́ник, Сте́чик, Феді́чик, Юрик, Ярмо́лик, Гану́сик, Зінчик, Мару́сик, Орі́чик;*

б) від назв заняття або професії: *Бодна́рик, Вівча́рик, Гонча́рик, Дя́чик, Кра́вчик, Муля́рчик, Овча́рик, По́пик, Сви́нарик, Слюса́рчик, Спода́рик, Тка́чик, Чабані́к, Шева́чик;*

²⁷ В. Сімович, Українські іменники чоловічого роду на -о..., стор. 341.

в) від первісно незменшеної загальної назви-прізвиська: *Бара́ник, Ба́сик, Бі́чик, Бобик, Бо́ричик, В'ю́ник, Ву́сик, Гро́мик, Дро́здик, Зу́бик, Кі́злик, Коржик, Корб́лик, Носа́лик, У́сик, Ха́ник, Хо́дчик, Цю́ник.*

Ці зменшені форми прізвищ у час виникнення могли мати різні відтінки значення; утворені від власних імен означали переважно пестливість (*Іва́сик, Васи́лик, Га́ну́сик*), утворені від назви заняття, професії, означали помічника, учня, «малого майстра» (*Тка́чик, Вівча́рик*), але могли бути й вираженням насмішки, іронії (*Ксьо́ндзик*). Такі самі відтінки значень мали і прізвища, утворені від загальних назв-прізвиськ.

2. Прізвища атрибутивні, утворені від прикметників. Ці прізвища можна вважати синонімами прикметникових прізвищ, напр., *Білий* — *Білик*. До цієї групи належать: *Вісся́ник, Га́рник, Го́лик, Го́рдик, Дубо́вик, Ма́лик, Масля́ник, Ми́лик, Му́дрик, Ні́жчик, Ру́дик, Смі́лик, Те́рдик, Ху́дик.*

3. Прізвища — назви професії (заняття), утворені лексико-семантичним способом: *Базар́ник, Бо́ртник, Бра́жчик, Буди́чик, Ві́йчик, Во́ловик, Гамар́ник, Гороб́ник, Гу́тчик, Кулі́йчик, Колес́ник, Міро́шник, Олій́ник, Плахо́тчик, Сока́рчик, Ста́дчик, Хому́тчик, Це́гельник, Цилю́рик, Чамар́ник, Череві́чик.*

4. Прізвища, утворені від назви місця проживання або походження (загальних назв і топонімів): *Бистря́ник* (с. Бистра), *Козові́к* (м. Козова), *Піддуб́ник, Пустель́ник, Слободя́ник, Сможа́ник* (с. Сможе), *Староу́шник* (Стара Ушиця).

5. Декілька прізвищ з суфіксом -ик утворені від числівників: *Подвайця́тчик, П'я́тчик, Семері́к, Тридця́тчик, Четвері́к, Шестері́к.*

Деякі прізвища на -ик або зовсім для нас не зрозумілі, або, навпаки, дозволяють досить впевнено пояснити своє виникнення. Незрозумілими є прізвища *Опрен́дик, Па́дик, Па́фик, Панто́лик*. У першому з них елемент -пренд- підказує якийсь зв'язок з польською мовою (prędkі, prędko), але що таке «опрендик», залишається неясним. Можливо, що *Падик* утворене від «падати», але відсутність інших назв діючої особи такого типу не дозволяє твердити, що це «той, що падає». Абсолютно незрозуміле походження прізвища *Панто́лик*. Може, це якесь дивовижне зменшення від імені Пантелеймон?

Якщо так, то й *Пафика* можна виводити від Пафнутія. А, може, прізвище утворене не від імені, а від звуконаслідувального «паф-паф»?

Зрозумілими є *Акрёмчик, Гірик, Дайчик, Добрідник*. Вони самі говорять за себе. *Акрёмчик* — індивідуаліст, в якого була «своя хата з краю», все було «акремо». (Прізвище записане в Чернігівській області, де виникло на території «акаючого» говору, чим і пояснюється його правопис). *Гірик* і *Дайчик* — це, можна риснути таким здогадом, — плоди служби в давній австрійській армії. *Гірик* — це той, що виніс із неї звичку на кожен поклик відповідати «гир!» (hier!), а *Дайчик*, тобто німчик, один із тих відомих колись «знімчених Юрків», що за час служби «позабували» всі рідні слова, як про це розповідають народні анекдоти. *Добрідником* назвали, очевидно, людину, що віталася словами «добрий день» серед оточення, для якого цей фразеологізм був незвичним.

Як фонетична різновидність суфікса *-ик* виступає *-їк* у прізвищах з основою, закінченою на *ј*: *Лоїк, Маїк, Роїк, Саїк*.

Виражаючи такі різноманітні відтінки значення, суфікс *-ик* (*-їк*) має разом з тим щось спільне, що виступає в усіх, утворених за його допомогою прізвищах, — значення особи.

-ик-а. Суфікс цей непродуктивний, утворено з ним усього кілька прізвищ, які становлять 0,05%. Два з них, а саме: *Галазійка* і *Галазійка* є, мабуть, різновидностями одного прізвища. Походження його важко пояснити. Прізвище *Федорійка* — зменшене від Федір, а *Мандрійка*, якщо не утворене лексико-семантичним способом від назви страви — (Грінченко, II, 404), то може бути віддієслівного походження й означати людину, яка любить мандрувати. Нарешті, прізвище *Тупійка* виглядає як атрибутивне.

-ил- (-ил-а, -ил-к-о, -ил-о, -іл-о). Прізвищ із цими різновидностями суфікса *-ил-* 66, тобто 0,71%. Багато уваги приділяє їм В. Сімович. На його думку, прізвища ці утворилися з дієприкметників минулого часу. Аналогічні утворення існують також у мовах чеській, сербохорватській, словацькій, польській і російській. Виражають вони відтінок іронії (зв'язаний з формою середнього роду) та згрубілості. Згодом за допомогою суфік-

сів *-ило, -ало* стали утворюватись подібні назви не тільки від дієслівних основ, але й від інших частин мови²⁸.

З суфіксом *-ил-а* у нас записано три прізвища: *Путіла, Фучіла* і *Чічіла*.

Суфікс *-ило (-іло)* утворює насамперед згрубілі назви осіб від дієслів: *Боріло, Броїло, Бурчіло, Держіло, Журіло, Зоріло, Колотіло, Коптіло, Корміло, Косіло, Маїло, Морочіло, Синіло, Шуміло, Шутіло*. По-друге, за допомогою цього суфікса утворився ряд згрубілих назв від іменників: *Бедріло, Гречіло, Іваніло, Гузіло, Марчіло* (від Марко), *Решетіло*. У ряді випадків твірня основа прізвища на *-ило* неясна: *Бунзіло, Гапачіло, Зузіло, Курділо, Чувіло*. Це теж згрубілі чи зневажливі назви осіб, які, хоч незрозумілі для нас сьогодні, були цілком ясні для тих, хто їх придумав і для тих, хто їх одержав у свій час. Від іменників з суфіксом *-ило* походять також утворені лексико-семантичним способом прізвища *Мотовіло* і *Шалавіло*.

Суфікс *-илко* являє собою поєднання суфіксів: *-ил-к-о*. Отже, це прізвища, утворені первісно за допомогою *-ило*, а пізніше «здрібнені» суфіксом *-к-о*. Так виникли, треба думати, прізвища *Котілко, Неїлко, Топілко, Ходілко, Ципілко, Шумілко, Ярмілко*. Деяким із них відповідають незменшені, наприклад, *Топіло, Шуміло*.

-им. Прізвищ з цим суфіксом небагато (0,09%), і будова їх не зовсім ясна; елемент *-им* умовно називаємо суфіксом. Він виступає у прізвищах *Билім, Борім, Бугрім, Будім, Булім, Гудім, Кудім, Сулім, Фулім*. Деякі з цих прізвищ зустрічаються і з закінченням *-а*: *Гудіма, Суліма*. Можливо, що останні треба розглядати як форму родового відмінка.

-ин. Іменниковий суфікс *-ин* виступає всього в кількох прізвищах, утворених лексико-семантичним способом: *Волошин, Грізін, Литвин, Русин, Сербин, Словаїн, Турчин, Угрин*. Вони означають походження за національністю. Зрідка за допомогою цього суфікса виражається походження з якогось населеного пункту, як у прізвищі *Керечанін* (від назви с. Керецьки, Зк), або соціальний стан: *Челядін*. Іменниковий суфікс *-ин* не

²⁸ В. Сімович, Українські йменники чоловічого роду на *-о...*, стор. 326—341.

можна змішувати з суфіксом *-ин* присвійного прикметника, за допомогою якого утворена досить значна кількість прізвищ. Але про деякі прізвища не можемо впевнено твердити, до якого типу вони належать: до іменникового чи прикметникового. Неясними є, наприклад, прізвища *Аркатин, Галатин, Полянчин, Сточанин, Шегедин*. Можливо, що прізвище *Галатин* (також *Галацин*) означало походження з м. Галаца, *Полянчин* — з Поляни (Зк), а *Сточанин* — з села Токів (Токи, Тр). Прізвище *Шегедин* співзвучне з назвою міста на Угорщині, але воно може бути і присвійним прикметником від прізвища *Шегеда*, як і *Аркатин* від *Арката*, а *Галатин* від *Галата*. Вивчення мікротопоніміки України допоможе в ряді випадків установити непевний зв'язок між назвою місцевості й прізвищами на *-ин, -анин*. Прізвища з іменниковим суфіксом *-ин* становлять приблизно 0,08%.

-ин-а. Іменниковий суфікс *-ина* зменшений, з виразним відтінком зневажливості або співчутливості: «швечина» — поганенький швець, «учителіна» — бідний, малоавторитетний учитель, «хатина» — невелика бідна хата. Такий самий відтінок мали і прізвиська (згодом прізвища), утворені за допомогою цього суфікса. Прізвищ на *-ина* записано 55, тобто 0,59%. Значна частина їх походить від власних імен: *Гриціна, Демчіна, Іваніна, Ільчіна, Косміна, Костіна, Михаліна, Павліна, Савіна, Сеніна* (від *Сень*), *Сенчіна* (від *Сенько*), *Стасіна, Стеціна, Тимчіна, Федіна, Федоріна, Харчіна* (від *Харко*), *Яковіна, Яціна*.

Низка прізвищ на *-ина* утворена від прізвиस्क: *Вовчіна, Дідіна, Дудіна, Зятіна, Косіна, Плахтіна, Шаліна* (від прізвища *Шала*), *Щербіна* (від *Щерба*). Деякі прізвища утворені від назви професії (заняття, посади): *Войтіна, Кучеріна*. В окремих випадках твірна основа неясна: *Порціна, Сеціна, Токміна*.

Наголос у прізвищах на *-ина* завжди на передостанньому складі.

-ир, -ир-а. Прізвищ з цими суфіксами небагато — 15 (0,16%). У більшості їх елемент *-ир* тільки умовно називаємо суфіксом. Як суфікс він виступає у прізвищах *Бригідір, Гладір, Чубір*. Будова інших прізвищ на *-ир* неясна: *Букір, Коцупір, Сондір*. Прізвище *Бобір* збігається з назвою риби (*acerina rossica*) (Грінченко, I, 77),

а прізвища *Магір* і *Могір* можуть бути zdeформованим словом «мугир». Таким чином, усі три можна вважати утвореними лексико-семантичним способом.

Ще менше прізвищ на *-ира*: *Прохіра, Сковіра, Цюпіра, Чупіра, Шковіра*. Значення і походження твірної основи неясне.

-ис. Прізвищ на *-ис* усього десяток (0,10%): *Годис, Кордис, Котис, Кредис, Матис, Парис, Помис, Пурис, Серкіс, Чупіс*. Прізвища ці, мабуть, різноманітні за будовою й походженням. Важко сказати, чи є в якомусь із них суфікс *-ис*. Важко збагнути, яким чином стало українським прізвищем слово *Парис*, співзвучне з іменем троянського царевича. *Пурис* нагадує єврейське «пурис» — пан, багатий, прізвища *Кредис, Кордис, Помис* дозволяють виводити їх із латинської мови, *Матис* походить, можливо, від імені Матей, а, нарешті, *Серкіс* і *Чупіс* зовсім неясні. Винятками можна вважати прізвища *Годис* і *Котис*, які могли бути утворені від дієслів («годити», «котити»), а також *Малис* — від прикметника «малий».

-ись. Це демінутивний непродуктивний суфікс. За допомогою його утворено декілька зменшених форм імен, які стали прізвищами: *Гавриць, Гуріць* (від *Гурій*), *Лавриць, Максіць*. Деякі прізвища утворилися від іменників — загальних назв — *Дудись*, а інші — від прикметників, напр., *Тупись*. Найбільш поширене прізвище на *-ись* неукраїнського походження — *Форісь*, утворене від німецького *Vorreiter*, що прийшло до нас у польському оформленні (*forytarz, foryś; Brückner, 126*). Кількість прізвищ на *-ись* невелика — 0,07%.

-иськ-о. Таку саму кількість становлять прізвища, утворені за допомогою згрубілого суфікса *-исько*. Походять вони переважно від власних імен: *Гнатісько, Максісько, Савісько, Сенісько* (від *Сень*), рідше від іменників — загальних назв: *Ковалісько, Королісько*. В одному випадку твірна основа для нас неясна: *Утрис(ь)ко*. У діалектній вимові деякі з цих прізвищ мають у суфіксі звук с непалатальний: *Коваліско, Сеніско*.

-ит-а. З цим непродуктивним суфіксом записано три прізвища: *Маліта, Могоріта* і *Рикіта*. Можливо, що перше утворилось від прикметникової основи. Про друге нічого не можна сказати, а третє може бути zdeформованим варіантом утвореного лексико-семантичним спосо-

бом прізвища *Рокіта*. Прізвища ці близькі до прізвищ на *-іта*, про які буде мова далі.

-их. Усіх записаних прізвищ на *-их* п'ять (тобто 0,05%). Утворені від власних імен прізвища *Віврих* і *Гаврих* свідчать про згрубіле значення суфікса *-их*. Значення його — повна протилежність до суфікса *-ись*: *Лавришь, Гавришь*. На жаль, інші прізвища на *-их* не піддаються морфологічному аналізу, тому нічого не можемо сказати про прізвища *Пюлих* і *Темих*. Останнє з прізвищ на *-их* — це *Черніх*, яке можна розглядати як утворене за допомогою суфікса *-их* від прикметникової основи (подібно як утворене з суфіксом *-иш*: *Черніиш*), але можливе також російське походження його з прізвищ у формі родового відмінка множини на *-ых*.

-их-а. За допомогою цього суфікса утворилися в українській мові назви жінок від імені, прізвища або професії чоловіка: *Івані́ха, Шкурати́ха, Шевчи́ха*. Записано всього п'ять прізвищ: *Балі́ха* (від прізвища *Бала*), *Васи́ліха, Дани́ліха, Кости́ха, Мали́ха* (від прізвища *Малий*).

-иц' -а. Суфікс *-иц' -а* в українській мові досить продуктивний і багатозначний. Він може виражати: а) пестливість — «вербиця», «травиця», «сестриця»; б) служити засобом конкретизації простору — «околиця», «границя»; в) бути засобом оформлення матеріального значення кореня слова — «кислиця», «гнилиця»; г) утворювати назви жінок («колгоспниця», «робітниця»), і д) самок («вовчиця»).

Прізвища, утворені за допомогою цього суфікса, становлять 0,3%.

Зменшено-пестливе значення мали прізвища, утворені від власних імен: *Івані́ця, Лук'яні́ця, Петрі́ця, Романі́ця, Стефані́ця, Феді́ця*.

Позитивне чи негативне емоціональне забарвлення прізвища, утвореного від прикметника, залежить не від суфікса *-иця*, а від значення основи. Позитивну характеристику виражало прізвище *Добрі́ця*, негативну — *Тупі́ця*. Ряд прізвищ на *-иця* виник лексико-семантичним способом від іменників на *-иця*, напр., *Ві́зніця, Гни́лиця, Квасні́ця, Кисе́лиця, Мазні́ця, Си́риця, Телі́ця*. За цією моделлю виникли і прізвища *Крушані́ця, Саджані́ця, Смужані́ця, Сушені́ця*. Не зовсім ясне зна-

чення прізвища *Белі́ця*. Прізвище *Пані́ця* мало, очевидно, не зменшене чи пестливе значення, а означало «великого пана». Від дієприкметника утворилося прізвище *Пришлі́ця*, що мало значення «чужа людина», «людина, що прийшла звідкись».

-ич, -анич. З патронімічними суфіксами *-ич, -анич* записано в нас коло двохсот прізвищ (2,15%). Вони бувають утворені:

а) від чоловічих імен: *Анто́нич, Гавли́ч, Гришкани́ч, Ілїни́ч, Йо́нич, Кі́рич, Кости́ч, Кі́зьмич, Лукі́нич, Малі́тич* (від *Мелетій*, з первісного **Мелетич*), *Микі́ulich, Милі́анич* (від *Омелян*), *Павли́ч, Петрі́нич, Пётрич, Сави́ч, Сени́ч, Семкани́ч* (від *Семко, Семен*), *Ульїани́ч, Федичкани́ч, Хо́мич, Яку́бич, Яці́нич*;

б) від жіночих імен: *А́нич, Векли́ч, Ві́рич, Га́нич, Га́фич, Добни́ч, Дороти́ч, Зі́нич, Касе́нич, Ка́трич, Ку́лінич, Ма́гдич, Маргі́тич, Марі́нич, Ма́ртич, Марі́унич, Марі́унич, Мо́трич, Ната́лич, Ода́рич, Оле́нич, Пазі́нич, Пара́ици, У́лич* (від *Уля, Уляна*), *Фе́ннич, Хі́мич, Хри́стич, Ярі́нич*;

в) від прізвиського (прізвища) батька або від назви матері: *Бай́дич, Ба́лич, Ва́трич, Вдоб́вич, Вербі́ч, Вовка́нич, Волóвич, Воробі́ч, Га́рич, Гой́дич, Гой́нич, Губі́ч, Дра́бич, Дуба́нич, Дубі́ч, Дуді́ч, Думі́ч, Дупе́лич* (від прізвища *Дупель*), *Зозу́лич, Кибальчи́ч, Кля́чич, Крива́нич, Лаго́дич, Мо́ркович, Пирого́нич, Підко́вич, Погो́дич, Рее́ич, Риб́ич, Рого́лич, Сливка́нич, Софі́лканич, Фан́дич, Хорка́вич, Ча́плич, Чубі́ч, Ші́лич*;

г) від назви місця проживання або походження: *До́лінич, Ра́тич* (від річки *Рати*), *Уста́нич* (с. *Устя*).

Складний суфікс *-анич* виступає головним чином у прізвищах, утворених від поширених на Закарпатті назв жінок на *-аня*, наприклад, дружина *Пирого* — *Пирого́аня*, а син її — *Пирого́анич*.

Один із носіїв прізвища на *-ич* твердив, що прізвище його сербського походження, бо прізвища такі типові для сербів. Немає сумніву, що сербських прізвищ на *-ич* значно більше, ніж українських, але немає й підстав усі такі прізвища вважати неукраїнськими за походженням. Від українських прізвищ *Кибалка, Рі́бка, Пара́шка, Сині́ця* патронімічні прізвища з суфіксом *-ич* не могли утворитися інакше, як саме у формі *Кибальчи́ч, Риб́ич, Пара́ици, Сині́ич*.

-ичк- (**-ичк-а, -ичк-о**). Прізвища з цими суфіксами мають демінутивний характер. Прізвища на **-ичк-а** утворені переважно лексико-семантичним способом: *Музичка, Паляйичка, Телічка, Тупічка*. Прізвища на **-ичк-о** — це демінутивні форми власних імен: *Павлічко, Петрічко, Федорічко, Юрічко*. Одне тільки серед них прізвище не утворене від імені: *П'ятнічко*, що виникло, напевно, від первісного *П'ятничка*. Прізвища на **-ичк-а, -ичк-о** становлять 0,1%.

-иш. Прізвища на **-иш**, утворені від власних імен, мають демінутивне значення: *Гавріш, Даніш* (від *Данило*), *Павлиш, Станіш* (від *Станіслав*), *Харіш* (від *Харитон*).

Інше значення мали прізвища, утворені від прикметників: *Гардиш* (польське *hardy* — *гордий*), *Гладіш*, *Гоблиш, Малиш, Черніш, Чорніш*. Суфікс **-иш** виражає тут субстантивацію прикметникової основи. Прізвища такі мають атрибутивне значення.

Неясним залишається шлях утворення таких прізвищ, як *Відмиш, Вендиш, Гавдіш, Геліш, Гєнтиш, Кірдиш, Кутіш, Маріш*. Мало правдоподібним видається здогад, що деякі з них можуть бути скам'янілими формами дієслів у 2-й ос. одн. тепер. часу: *Відмиш* (від «відмити»), *Вендиш* (від пол. *wędzić, wędzisz*), *Кутіш, Мариш, Радіш*. Останнє з них походить скоріше від південнослов'янського власного імені *Радо*.

Прізвище *Яриш* — це, на нашу думку, zdeформоване первісне *Яріш* (род. *Яроша*). І, навпаки, записане на Львівщині прізвище *Містіш* могло утворитися з первісного *Містиш*, а це, в свою чергу, з давнішого **Містич* — міщанин, житель міста.

Прізвища на **-ич** становлять 0,3% суфіксальних утворень, хоч, як видно, не всі з них справді утворені за допомогою суфікса **-ич**.

-ишк-о. Складний суфікс, утворений з попереднього **-иш-** у з'єднанні з демінутивним суфіксом **-к-о**. За допомогою його утворено всього кілька прізвищ: *Малішко* (від існуючого *Малиш*), *Острішко, Петрішко*; становлять вони 0,03%.

-иш, -иш-е. За допомогою цього згрубілого суфікса утворилися прізвища *Сєниш* (від імені *Сень*), *Даніше, Павліше, Петріше*. Усі утворені від власних імен. Становлять 0,04%.

-івк-а (-овк-а). Суфікс **-івк-а** дуже продуктивний для утворення топонімічних назв, зате у прізвищах зустрічається рідко. Переважно ці прізвища утворені лексико-семантичним способом від зменшених іменників — загальних назв, як *Вишнівка, Підківка, Стодівка* (від «стодола» — клуня). За цією моделлю виникли також *Івасівка, Соснівка* (може, від топонімічної назви) і *Фенівка* (утворене від жіночого імені *Фенна*). Становлять 0,06%.

-іг-а. Виступає цей суфікс, власне, тільки в одному прізвищі *Черніга* з давнього *Чернѣга* (паралельно існують також прізвища *Черне́га* і *Чорне́га*). Два інші прізвища на **-іга** неясного походження. Прізвище *Шуліга* — це, може, фонетичний варіант прізвища *Шуліка*, а *Штеліга* іншомовного походження (пор. пол. *sztaluga*, нім. *Stellage*). Всі прізвища на **-іг-а** становлять 0,03%.

-ій. Суфікс **-ій** брав досить активну участь в утворенні українських прізвищ і прізвищ. Записано 185 прізвищ із цим суфіксом, що становить 2,1%. Прізвища на **-ій** утворювалися:

а) від дієслівних основ, виражаючи назву діяча, в якій іноді досить виразно звучить негативне емоційне забарвлення: *Багрі́й, Басі́й, Буці́й* (від «буцати»), *Бучі́й* («бучати»), *Верті́й, Гасі́й, Гладі́й, Дудлі́й, Жирі́й, Завалі́й, Зарубі́й, Красі́й, Криклі́й, Круті́й, Лупі́й, Мазі́й, Надточі́й, Палі́й, Парі́й, Передері́й, Плаксі́й, Реві́й, Скоблі́й, Скубі́й, Стогні́й, Сурмі́й, Теребі́й, Топчі́й, Трубі́й, Хорі́й, Цигані́й, Черні́й, Чорні́й, Чухрі́й, Шенті́й, Шматі́й*;

б) від чоловічих імен: *Дахні́й* (від *Дахно*, *Дасі́й*), *Даці́й* (*Даць, Дацко*), *Карні́й, Кинді́й* (від *Акиндин*), *Кузі́й* (від *Кузь, Кузьма*), *Павлі́й, Пилипчі́й, Стеці́й, Хомчі́й* (від *Хомцьо, Хома*), *Яці́й* (*Яць, Яків*);

в) від жіночих імен: *Галі́й, Гані́й* (від *Гапа, Гапка*), *Дарі́й, Дзюбі́й* (від *Дзюба*), *Марині́й, Марусі́й, Маруші́й, Пазі́й, Палажі́й, Параці́й і Параці́й* (від *Парашка*), *Тані́й і Таці́й* (від *Таня, Таця*), *Химі́й* (від *Хима*).

Якщо прізвища (первісні прізвища) з суфіксом **-ій**, утворені від чоловічих імен, мали демінутивний характер, то такі самі прізвища від жіночих (переважно зменшених, дівочих) імен мали інше значення: вони означали або сина (може, нешлюбного) *Галі, Марусі*

чи Хими, або були насмішливими прізвиськами, якими село наділило парубка, що залицявся до дівчини;

г) від іменників — загальних назв: *Бабій, Бедрій, Бородій, Бугрій, Гарматій, Гелетій* (від «гелета» — міра, бочка), *Головій, Гудзій, Гулій* (від «гуля», звук г проривний), *Дверій, Дебрій, Дроботій* (від прізвиська *Дрѣбот*, але могло виникнути і як віддієслівне від «дроботіти»), *Зорій, Капустій, Козій, Коробій, Коростій, Кучрій, Кучмій, Мамій, Маслій, Парубій, Плахтій, Рабій, Рибій, Смолій, Стеблій, Стегній, Ужвій* (від «ужва» — вуживка), *Хоптій, Цебрій, Чаплій, Чолій, Чубій, Чупрій, Щербій*.

Більшість прізвись цієї групи вказує насмішливо на якусь характеристичну ознаку носія, наприклад, *Бородій* — «людина з бородою», *Головій* — «з великою головою», *Капустій* — «любитель капусти», *Лабій* — «лабятий», тобто з великими ногами чи руками, *Мамій* — «мамин синок», *Плахтій* — мабуть, те саме, що й *Бабій, Щербій* — «щербатий» — без переднього зуба.

Але такий відтінок значення мають не всі відіменникові прізвиська на -ій. *Гарматій* — те саме, що «гармаш» — артилерист; можливо, що *Дверій, Гелетій, Коробій, Цебрій, Чаплій* — були жартівливими назвами ремісників, що виготовляли двері, гелетки, короби, цебри, чаплії. Можливо, що *Бугрій* — той, що жив на бугрі, *Дебрій* — у дебрі, а *Скалій* — прізвисьце, що вказувало на походження з міста Скали (Тр);

д) від прикметників: *Добрій, Капшій* (від «капшувий» — брудний, неохайний), *Мокрій, Ясній*. Виражали ознаку носія прізвиська;

е) від службових слів: *Ледвій* (від «ледве»), *Цабій* (від «цабе»);

є) прізвиська, неясні значенням і будовою: *Аранжій, Армій, Балій* (чи не від старослов'янського «балии» — лікар?), *Бугій, Галанджій, Губрій, Гульчій* (може, від «гулька?»), *Гуржій, Жигілій, Жуплій, Кащій, Ковцій, Свачій, Сісмій* (чи не від західного діалектного «сі смій» — смійся?), *Хоній, Чалабій, Шкандрій, Шкурупій*.

Між прізвиськами на -ій трапляються й окремі прізвиська іншомовного походження, зокрема мадьярські: *Бровій, Брбій, Торбій*. Вони і наголосом відрізня-

ються від українських, які майже без винятку мають наголос на суфіксі.

Прізвиська на -ій близькі до деяких прізвись на -іль і в окремих випадках утворюють паралельні варіанти: *Бугій* і *Бугіль*, *Гудзій* і *Гудзіль*, *Дубій* і *Дубіль*. Прізвисьце *Кужій* дуже близьке до загальної назви «кужіль», від якої, мабуть, утворене.

-ійськ-о ми відмітили тільки в одному прізвисьці *Савійсько*.

-іль (-оль), -ель. Прізвись з цими суфіксами всього десять (0,13%), проте вони досить різноманітні. Маємо, по-перше, прізвиська з суфіксом -оль, в якому звук о не чергується з іншими голосними: *Сєрдоль, Сьбголь, Сьдоль, Фіголь*; по-друге, прізвиська на -оль, які в іншому варіанті мають -іль: *Рйголь* і *Рйгіль*; по-третє, прізвиська, в яких у суфіксі -іль у непрямих відмінках виступає чергування з е: *Чєчіль*, род. *Чєчеля*; *Чўпіль*, род. *Чўпеля*; по-четверте, прізвиська на -іль, в яких і зберігається і в непрямих відмінках: *Пігіль*, род. *Пігіля*; *Свістіль*, род. *Свістіля*; *Чікіль*, род. *Чікіля*.

Історично це два первісні суфікси -оль і -ель, в яких у загальних назвах української мови відбувається чергування з і: «мозіль», «мозоля»; «важіль», «важеля». У прізвиськах, утворених із цими суфіксами, значення твірної основи переважно незрозуміле, внаслідок чого чергування голосних, як правило, не практикується, щоб зберегти єдність основи.

-ір. На -ір закінчуються прізвиська: *Гашнір, Кулешір, Михір, Шахнір*, а також утворене лексико-семантичним способом — *Кушнір*. Останнє німецького походження (*Kürschner*). Не виключена можливість німецького походження прізвиська *Гашнір* (вимовляється з г проривним) можливо, що воно утворене від дієслова *gätschen* — щипіти, пінитися. Якщо суфікс -ір не український, то цікаво, що за його допомогою утворилося прізвисьце *Кулешір* від української основи. Нічого не можемо сказати про два останні прізвиська на -ір. Становлять вони 0,05%.

-іст (-іст-а) виступає у прізвиськах *Цимбаліст* і *Цимбаліста*. Існують також утворені з цим суфіксом прикметникові прізвиська *Басістий, Канелістий, Органістий, Цимбалістий*, утворені від первісних іменникових. Семантично всі вони близькі: виражають таке чи інше

відношення до спеціальності музикантів. Але є ще одне прізвище на -іст, що виражає зовсім іншу спеціальність: *Кабаніст*. Воно являє собою ще один яскравий доказ майстерності українського народу в утворенні на-смішуватих прізвищ. Прізвища на -іст становлять 0,06%.

-іт (-от) служить в українській мові для утворення назви дії від дієслівної основи: «стукіт» — «стукоту», «клекіт» — «клекоту», «скрегіт» — «скреготу». За допомогою цього суфікса утворилося з десятків прізвищ (0,1%), а саме: *Бовкіт, Дребіт, Дребот, Дробот, Дуркот, Трескот, Туркот, Цекот, Ціркот, Шкробіт і Шкробот*. У більшості цих прізвищ немає чергування о з і, а зберігається етимологічне о також у закритих складах.

-іт-а. Прізвищ на -іт-а всього шість (0,06%), причому три з них, мабуть, польського походження: *Баніта* (пол. *banita* — людина, засуджена на вигнання, «ізгой»), *Курніта* і *Мазовіта*, що вказували, можливо, на походження з польських діалектних територій (Куріе, Mazowsze). Про інші три прізвища — *Околіта, Рекіта* і *Чорніта* не можна нічого певного сказати.

-к- (-к-а, -к-о). Суфікс -к- один із найпродуктивніших в українській мові. За допомогою його утворилося коло дев'ятисот прізвищ (9,54%), крім тих, що дорівнюють незменшеним загальним назвам. З них приблизно одну третину становлять прізвища на -к-а і дві третини — прізвища на -к-о.

Суфікс -к-а може утворювати іменники незменшені («казка») і зменшені («собачка»). У свою чергу, незменшені іменники на -к-а можуть мати цілу низку різноманітних значень: виражати жіночий рід («голубка»), предмет дії («примітка»), дію («бійка»), назву предмета за його ознакою («білка») й ін. На матеріалі прізвищ, крім тих, що утворені лексико-семантичним способом, проведення такої семантичної класифікації майже неможливе, бо ми не знаємо, яке лексичне значення мала більшість твірних основ. Так, не розуміємо прізвищ *Бідзіка, Джічка, Зобка, Лехмінка, Пірка, Туліка, Турібка, Фулава, Чінка* й ін. Можемо тільки виділити прізвища, в яких суфікс нашаровується безпосередньо на кореневу морфему, і ті, де перед -к- є інші суфікси. Таким чином одержимо такі групи: а) *Бучка, Гевка* (від слова «гев»), *Герчка, Джічка, Зубка, Лішка,*

Лішка, Мálка, Нічка, Погібка, Погорілка, Річка, Ріш-ка, Сбжжа, Стойка, Телька, Турібка й ін.; б) -ал-к-а: *Дригálка, Крижálка*; в) -ан-к-а: *Варянка, Вов'янка, Окулянка, Росолянка*; г) -ем-к-а: *Кузёмка*; д) -им-к-а: *Кузімка*; е) -ін-к-а: *Лехмінка, Семінка*; є) -ов-к-а: *Постолówka*; ж) -уч-к-а: *Куючка*; з) -уш-к-а: *Бакішка*.

Прізвищ, в яких суфікс -к-а має демінутивний характер, значно більше. Вони утворилися лексико-семантичним способом від зменшених (пестливих) власних імен і від зменшених загальних назв (можливо, первісних прізвищ). Серед прізвищ, утворених від імен, маємо імена чоловічі і жіночі: *Ганічка, Гнатінка* (від *Гнатина*), *Лічка, Масютка, Микітка, Паранька, Савка, Савулка* (від *Савула*), *Хімка*. Від зменшених загальних назв виникли прізвища: *Бандурка, Барілка, Владичка, Воввідка, Гнідка, Головка, Горстка, Губка, Гунька, Дубінка, Дудка, Жілка, Жмінка, Забавка, Завадка, Кукурідка, Кулішка, Лебідка, Ліпка, Музічка, Неділька, Підшовка, Половінка, Ріпка, Сілка, Сметанка, Сокірка, Солómка, Солонінка, Халівка, Цибулька, Цюпка, Цяпка, Чубка* (від прізвища *Чуба*), *Шкурка*.

Прізвища з суфіксом -к-а могли утворюватися також від: а) прикметникової основи: *Гордітка, Ліска* (від «лисий»), *Сивулька*; б) від звуконаслідувального слова або від вигука: *Гевка, Кукурічка*.

У прізвищах *Джебка, Пунька, Чачка, Чилінка, Чубірка, Шалабавка* основа неясна.

Ще більшу різноманітність бачимо серед прізвищ на -к-о. Тут виділяємо такі групи:

а) прізвища, утворені від апелятивів (загальних назв), в яких флексія -о появилась на місці первісного -а для відрізнєння прізвища від загальної назви. Шлях до цієї заміни йшов, можливо, через форму вокатива, яка згодом закріпилася у функції номінатива. Це, наприклад, прізвища *Байко, Балко, Брічко, Воробко, Галішко, Дерев'яно, Копійко, Лелёко, Люлько, Лялько, Масляно, Мерёжко, Полотняно, Портяно, Редько, Рибалко, Сировато, Сливко, Червіно, Швайко*; такі самі прізвища утворювались і від зменшених загальних назв: *Берёзко, Букатко, Голово, Годінко, Діжечко, Дубінко, Калюжко, Кобілко, Лапко, Музічко, Овечко, Сокірко, Солómко, Сурёмко, Терніно, Цибулько, Шийко, Щербінко* й ін.;

б) другу групу становлять прізвища, в яких суфікс *-к-о* появився на місці первісного *-ок*. Обидва ці суфікси синонімічні, і заміна одного другим буває і в загальних назвах, напр., «браток» і «братко». Прізвища, закінчених на *-к-о*, яким в апелятивах відповідає *-ок*, досить багато. Можна думати, що й ця заміна служила засобом відрізнєння власної назви від загальної. Маємо такі прізвища цього типу: *Бичко, Бохонко, Братко, Бужко, Буцько, Ватажко, Вовчко, Волбско, Горбшко, Жерёбко, Животко, Жолбко, Звірко, Зубко, Кийко, Кожушко, Корбко, Литвинко, Ляшко, Носко, Огризко, Озімко, Прёдко, Рачко, Рожко, Сніжко, Циганко, Ціпко, Черёпко*;

в) третя група — це прізвища, утворені лексико-семантичним способом від зменшених власних імен з суфіксом *-к-о*: *Андрёко, Андрішко, Антошко, Архипко, Баойко, Вереміко* (від *Еремія*), *Власко, Гаврілко, Гаврішко, Гнатко, Гордійко, Гринько, Данілко, Дацько, Дмитерко, Захарко, Івашко, Кирилко, Климко, Костко, Крисько, Криштофко, Курилко, Лавірко, Лазорко, Лесько, Назарко, Науко, Овдійко, Оверко, Олесько, Онійсько, Онуферко, Павёлко, Пронько, Сайко, Сенько, Сипко, Тимко, Тишко, Троцько* (від *Трохим*), *Федірко, Фесько, Харко, Химко, Яремко, Яцько*;

г) прізвища, утворені від дієслівних основ як назви діючої особи: *Гулько, Дзямко, Дмишко, Жмурко, Закурко, Засядько, Капко, Кивко, Кладько, Молько, Настобурко, Недомірко, Огорілко, Перетятко, Поробько, Слинко, Смально, Смішко, Стойко, Сушко, Храпко, Чуйко, Шенотко, Шкроботко*;

д) прізвища — атрибутивні назви, утворені від прикметників: *Білько, Буйко, Величко, Глушко, Голько, Горбатко, Дичко, Зелёно, Корячко* (від «корячкуватий» — кривий), *Кривко, Лиско, Малко, Понурко, Похілько, Рижко, Сірко, Сліпко, Хорошко, Цибко* (від «цибатий»), *Шестопально* (від «шестопалий»).

е) невелику групу утворюють прізвища, що виникли як назва людини від якогось часто нею вживаного слова: *Гёвко* (від слова «гев»), *Гопко* (від «гоп»), *Собко, Фитько* (від «фить»), *Хайко* (той, що на все каже «хай»), *Цейко* (від слова «цей»; прізвисько, надане на території, де цей займенник не вживався).

е) прізвища, утворені лексико-семантичним способом від зменшених іменників — загальних назв: *Желізко, Злётко, Колінко, Копітко, Корітко, Масёлко, Осауло, Очерётко, Черёвко*.

Осторонь стоїть декілька прізвищ на *-к-о* іншої словотворчої будови, як *Возгрёчко* (можливо, із складного **Возигречка*), *Забірко* (що живе «за бором»), *Небібко* (неясної будови), *Пійко* (з пол. «ріј јайко»).

-л-о генетично той самий суфікс, що в прізвищах на *-ал-о*, *-ил-о*, тобто походить від дієприкметників середнього роду мин. часу²⁹. Проте виділяємо його окремо, бо, по-перше, не всі прізвища на *-ло* утворені від дієслівної основи, а по-друге, вони мають також інший відтінок значення. Якщо в прізвищах на *-ал-о*, *-ай-л-о*, *-ил-о* відчувається зневажлива назва діяча, то ці прізвища утворені на зразок таких іменників, як «рало», «пійло», «згрёбло», «шило», що означають предмет (знаряддя), за допомогою якого відбувається дія. Прізвищ цих небагато, всього десять, що складає 0,1%. Це прізвища *Жогло, Звізло, Койло, Скобл, Стісло, Тягло, Фейло, Хабло, Огризло*. Більшість їх утворена від дієслівної основи: «жог» — «жегти», «звезти», «койлити»³⁰, «скоблити», «стискати». Означали вони, маємо, те, чим жгуть (палять), скоблять, койлять, стискають, тягнуть. Неясні своєю основою прізвища *Фейло, Хабло*.

-м-а. За допомогою цього суфікса утворилися прізвища *Бучма, Кичма, Кошма, Кризма, Шо(у)турма, Бурма*. Становлять вони 0,06%. Суфікс *-м-а* (*-ьм-а*) давно непродуктивний в українській мові. Утворений за його допомогою іменник «відьма» підказує, що іменники такі утворилися від дієслів. Можливо, що *Бучма* і *Кичма* виникли від дієслів «бучати» і «кичитись». Походження інших залишається неясним.

-н'-а знаходимо тільки в двох прізвищах: *Березня* і *Комашня*. Іменник «комашня» має в українській мові збірне значення. Можна думати, що і друге прізвище мало таке саме значення, тим більше, що обидва записані в одній області (Хм), хоч у літературній мові такий іменник невідомий (збірні «березняк», «березина»).

²⁹ Див. В. Сімович, Українські іменники чоловічого роду на *-о...*, стор. 326—327.

³⁰ «Койлити» — звивати лину (Грінченко, II, 267).

Прізвища на -'о. У західній частині України досить поширені прізвища, закінчені на -о з попереднім м'яким приголосним, наголошені на закінченні або на передостанньому складі. Таких прізвищ у нашому матеріалі 57 (0,61%). Найбільше серед них зменшених і пестливих форм власних імен: *Базьо, Бедьо* (з Бенедьо, Бенедикт), *Ваньо, Васьо, Гавдьо* (від Гавдентій), *Гаврильо, Гнатьо, Даньо, Зіцьо, Іватьо, Ізьо* (Ізидор, Сидір), *Ільтьо* (Ілля), *Кузьо* (Кузьма), *Луньо* (можливо, від Павлуньо або Михайлуньо), *Маньо* (Мануїл), *Матійцьо, Мильо* (Омелян), *Павцьо, Сеньо, Стасьо, Федьо, Яньо, Ярёмцьо*.

Як зазначає В. Сімович, такі зменшені форми імен почали утворюватися в західній частині України в XV ст. Склалися вони, на його думку, під впливом інших власних імен на -о, паралельно до жіночих власних здрібнених імен на -я. «Справа в тому, що в українській ономастиці є декілька імен із спільним пнем для чоловіків і жінок (Антін — Антоніна, Олександр — Олександра), і треба думати, що ймення на -'ьо виринули насамперед у цій групі чоловічих імен на основі такої асоціації чи пропорції: Зіновія — Зіновій — Зіня — Зіньо»³¹.

На зразок цих зменшених імен виникли також прізвища, утворені від прикметників, як *Горбацьо, Гладьо, Худьо* та від іменників — загальних назв: *Біцьо, Брільо* (можливо, що це зменшена форма від прізвища *Брилінський*), *Гаранцьо* (від прізвища *Гарана*), *Гузьо, Гульо, Кіцьо* (від «котик»), *Лемцьо* (від «лемко»), а нарешті від зовсім неясних основ: *Вальо, Гедьо, Зальо, Кедьо, Кеньо, Міндзьо, Туркацьо, Цільо, Шленьо*. Виникнення таких прізвищ (згодом прізвищ) зв'язане з невідомими нам обставинами, але в кожному випадку вони являють собою зменшено-пестливу назву. «Можливо, — пише В. Сімович, — що на їх повстання в нас, крім аналогії до інших іменників на -о, вплинула й польська мова; (аналогічні імена, не тільки власні, а й загальні, є і в сербохорватській мові: *braco*, *Koço* (—Костьо), яка знає такі здрібнілі іменники»³².

³¹ В. Сімович. Українські йменники чоловічого роду на -о..., стор. 361.

³² Там же, стор. 362—363.

Зменшеним іменам типу *Зіньо, Лесьо, Кузьо*, а також іншим пестливим назвам на -'о відповідають скорочені власні імена й назви на м'який приголосний (д', з', н', с', т', ц'), які теж у багатьох випадках когноміналізувались (ставали прізвищами). Таких прізвищ у нас зафіксовано 53, тобто 0,57%. Серед них: *Кудь, Рудь, Федь, Швидь, Шкредь, Дузь, Кизь, Кузь, Пузь, Гринь, Пронь, Стень, Кресь, Кісь, Крись, Лесь, Мись, Мусь, Пось, Цись, Куть, Шовть, Шпоть, Коць, Луць, Миць, Проць, Стець, Тиміць, Штець*.

-об-а. Малопродуктивний суфікс -об-а служить для утворення іменників, що виражають опредмечену дію: «жадоба», «шаноба». Для утворення прізвищ він використовувався рідко, про що свідчить наявність усього трьох прізвищ на -оба: *Захоба, Коноба, Сіроба*. Ні одне з них не утворене від дієслова; отже, вони не мають такого значення, як уживані іменники.

-ог-а непродуктивний. Виступає він, імовірно, в іменнику «тривога», а прізвищ на -ог-а всього три: *Малбога, Прожбога, Хандбога*. Щодо першого з цих прізвищ, то можна здогадуватись, що воно походить із zdeформованого первісного прізвища у формі родового відмінка — **Малбого*. Прізвище *Прожбога* від «прожигати», рос. «прожѣга». Це слово В. Даль пояснює як «проходимец, ловкий на все, бывалый» (Даль, III, стор. 483). Можна, таким чином, розглядати це прізвище як запозичене з російської мови. Останнє — *Хандбога* теж запозичене, але з польської мови. Брюкнер пояснює польське «chędogi» — чистий, як праслово; у старослов'янській мові «хѣдогъ» — мудрий, звідси «художній» (Brückner, 178).

-ойк-о виступає тільки в одному відомому нам прізвищі *Тихойко*, що утворилося з первісного «тихонько» (літературне «тихенько»). Перехід нь в й типовий для бойківського діалекту³³.

-ойн-а. Цей суфікс відмічено теж тільки в одному прізвищі: *Телегойна*. Будова і значення його неясні.

-ок. Цей суфікс з випадним о (з первісного -ък-, -ьк-) досить продуктивний. Прізвища з суфіксом -ок утворилися переважно лексико-семантичним способом з імен

³³ Див. Ф. Т. Жилко, *Говори української мови*, К., 1958, стор. 54; Я. О. П-ура, *Говори західної Дрогобищини*, Львів, 1958, стор. 14.

та загальних назв. Записано їх 97, що становить 1,54%. Слова, від яких утворилися прізвища на -ок, мають зменшене значення. Від зменшених (пестливих) власних імен утворилися прізвища: *Гавришók, Євтушók, Данилénок* (тут складний суфікс -ен-ок), *Йосипók, Киричók, Назарók, Павлушók, Павлючók, Петручók, Федючók, Янушók*.

Зменшений характер мають також прізвища, утворені від загальних назв — прізвиськ: *Балушók* (від прізвища *Балуш*), *Бичók, Божók, Братók, Бурячók, Вовчók, Гайдучók, Грибók, Гучók, Дзвінók, Дячók, Зубók, Казанók, Козачók, Кулачók, Мазярók, Мельничók, Неборячók, Пастушók, Пелешók, Пиріжók, Рибачók, Смичók, Ходачók, Циганók*.

Не мають відтінку зменшеності: а) атрибутивні прізвища, утворені від прикметників: *Дичók, Жовтók, Карячók*; б) утворені від дієслівних основ: *Зробók, Мацáлок, Недонóсок, Придáток, Сковáнок, Чинók*; в) утворені з іменників, які первісно мали зменшене значення, але згодом його втратили: *Збанók, Кавáлок, Маршáлок, Мишók, Ощипók, Пахóлок, Сміток*; г) прізвища неясні за своїм походженням: *Біжók* (чи не варіант до *Божók*?), *Бальничók, Оцáток, Пачók, Титинók*.

-ол (-ол-а). На -ол маємо прізвища *Вáрхол, Віжол, Гішол, Тіркол*. Перше з них польського походження (*warchol* — бешкетник, бунтівник, *warcholić* — бунтувати), інші, можливо, теж не українські за походженням. Суфікс -ол-а (термін «суфікс» тут, як і в попередньому, вживаємо умовно) знаходимо в ряді прізвищ, що мали фамільярно-згрубілий відтінок значення. Такими є прізвища *Будóла, Верхóла, Квичóла* (є прізвища *Квич* і *Квичка*), *Крайóла* (може, поет *agentis* від «краяти»), *Магóла* (є прізвище *Мага*), *Мошкóла* (може, від *Мошко*), *Щмагóла* (можливо, від «шмагати» — «той, що шмагає»). Зовнішньо подібне до них прізвище *Лабóла*, але воно становить, мабуть, перекручену старослов'янську форму «глагола», яка стала насмішливим прізвиськом якогось дячка. Відіменне прізвище *Ярмóла* походить від *Єрмолай*, тому і суфікса тут виділяти не можна.

Прізвища на -ол, -ол-а становлять 0,16%.

-олт-а виступає тільки в одному прізвищі *Собóлта* неясного значення й будови.

-ольк-о суфікс теж непродуктивний, виступає у прізвищі *Мандрóлько*, утвореному від дієслівної основи, отже, воно могло означати назву людини, яка мандрувала чи любила мандри (0,01%).

-онь знаходимо теж в одному тільки прізвищі *Яронь*. Аналогією до нього може бути польське прізвище *Бистронь* (автор праці «*Nazwiska polskie*»), а це дає підставу вважати його атрибутивним, утвореним від прикметника «ярий» (прикметникове прізвище *Ярий* теж існує).

-оньк- (-оньк-а, -оньк-о). Суфікс -оньк- досить продуктивний в українській мові як зменшено-пестливий («рибонька», «голубонько»), але за його допомогою виникло всього декілька прізвищ: *Гáлонька* (від жіночого імені), *Іванóнько* та *Федорóнько* (від чоловічих імен). Від загальної назви утворилося прізвище *Панóнько*, що було, мабуть, первісно насмішливим прізвиськом.

-ор-а — зовсім непродуктивний у творенні загальних назв, але послужив для утворення кількох прізвищ. Одне з них, що походить від імені, дає підставу вважати суфікс -ор-а згрубілим. Це прізвище *Феджóра*. Інші утворені від неясних твірних основ: *Бобóра, Бужóра* (можливо, від *Буг*), *Габóра* (може, це прізвисько у формі род. відмінка від імені *Гáбор* — *Гаврило*?), *Гогóра, Джиджóра, Маньóра, Мосóра, Содо́ра* (може, утворене шляхом контамінації з біблійних назв *Содом* і *Гоморра*), *Фічóра, Цельóра, Шамбóра*. Усіх прізвищ 14 (тобто 0,15%).

-ос-, -ос-а, мабуть, неукраїнський. Можна думати про запозичення з грецької мови, на що вказує прізвище *Гаврі́льос*. Від неясних основ утворилися прізвища *Пéдос* (наголос на передостанньому складі, що не дозволяє вважати його фонетичним варіантом від імені *Федóс*) і *Ті́рос*. Флексію -а має прізвище *Ломóса*, теж неясного походження і значення. Прізвища ці становлять 0,04%.

-ось знаходимо у складі прізвищ *Братóсь, Пáвлось, Пасóсь, Фéлось, Яд́лось*. Можна думати, що -ось — своєрідний варіант демінутивного суфікса -усь, утворений внаслідок неправильно зрозумілого намагання говорити орфоепічно, уникати «укання». Прізвище *Яд́лось* польського походження. Польське запозичення можна запідозрити теж у прізвищі *Фелось*, яке може бути

здеформованим зменшеним ім'ям *Feluś* (від *Feliks*). Прізвища на *-ось* становлять 0,05%.

-от-а — суфікс, який має в українській мові декілька значень: виступає як емоційно забарвлений почуттям зневаги («злидота», «німота»), має значення обмеженої дії («робота», «турбота»), виражає абстрактне поняття («красота», «висота»). Перше значення мали слова, які в процесі когномінації (перетворення в прізвища) утворили лексико-семантичним способом прізвища *Голота*, *Нищота*, друге — прізвище *Робота* і, можливо, *Дребота* (від «дріботити», пор. прізвища *Дребіт*, *Дробріт*); третє значення виступає в прізвищах *Красота* і *Лихота*. Але ряд прізвищ на *-от-а* утворений від незрозумілої основи, а через те не можна з'ясувати також значення (і наявності) суфікса: *Бегота*, *Бешота*, *Бошота*, *Гамота* (звук *г* проривний), *Гургота*, *Джигота*, *Лакота*, *Шолота*. Усіх прізвищ на *-от-а* 15, що становить 0,16%.

-ох-а непродуктивний, виступає в емоційно забарвлених іменниках «забрюха», «мандрюха», утворених від дієслів «мандрувати», «забрюхатися». Це зневажливі назви людини, яка мандрувала, забрюхалася. У прізвищах зневажливий суфікс *-ох-а* виступає частіше, ніж в апелятивах: ми записали 8 таких прізвищ. Але від дієслівної основи утворені тільки два: *Пальоха* (від «палити») і *Петльоха* (від «петляти»). Не виключено, що і прізвище *Рищоха* віддієслівного походження: від дієслова «розчахнути(ся)». Прізвище *Васильоха* — від власного імені, *Галюха* і *Мендоха* — від іменників. Походження прізвищ *Потоха* і *Шмотолоха* не відоме, а прізвище *Кремпоха*, хоч і записане на Полтавщині, мабуть, польське за походженням (від *krępy* — міцний, дебелий).

-охт-а зустрівся тільки в одному прізвищі — *Курюхта* (0,01%).

-оц-а теж тільки в одному прізвищі — *Дмитроца*, від імені Дмитро.

-очк- (-очк-а, -очк-о). Суфікс *-очк-* — деминутивний. Прізвища на *-очк-а* дорівнюють зменшено-пестливим загальним назвам та іменам: *Бідочка*, *Кісточка*, *Курочка*, *Маліночка*, *Савочка*, *Юрочка*.

Для прізвищ на *-очк-о* характеристичний наголос завжди на передостанньому складі. Наголосом прізви-

ще відрізняється від зменшеного власного імені чи загальної назви: *Іванючко*, *Климючко*, *Лебючко* (від *Леон* або *Леонтій*), *Панючко*, *Сімючко*, *Тимючко* (від *Тимко*), *Юрючко*.

-ош, -ош-а. Суфікс *-ош-*, імовірно, польського походження. Він виступає в ряді польських власних імен (*Bartosz*, *Jarosz*), у польських прізвищах (*Długosz*, *Gniewosz*), а також у загальних назвах, зокрема в назвах коней за їх мастю: *gniadosz*, *karosz*, *siwosz*.

Українських прізвищ на *-ош* трохи більше двадцяти. Деякі з них співзвучні з польськими, але саме в них спостерігаємо процес фонетичного освоєння шляхом заміни звуку *о* в суфіксі у закритому складі звуком *і*. Паралельно вживаються прізвища *Бартош* і *Бартіш*, *Ярош* і *Яріш*. Перехід *о* в *і* бачимо також у прізвищах *Лакіш*, *Лукіш*, *Пакіш*, *Юкіш*. З'явившись у називному відмінку, це *і* входить і до форм непрямих відмінків, щоб зберегти єдність основи. Таким чином з'явилися неправильні в мовному відношенні, але вже досить звичні в побуті форми *Бартіша*, *Бартішеві*, *Бартішем*. Зустрічаються (в особистих документах і в пресі) зовсім неприпустимі форми *Бартиш*, *Яриш*, що виникли, мабуть, унаслідок записання прізвищ *Бартіш*, *Яріш* російською мовою, а потім — їх «перекладу» на українську.

Крім названих, маємо ще такі прізвища на *-ош*: *Балюш*, *Бліскош*, *Гаврош*, *Гігош*, *Кормош*, *Лакатош*, *Малош*, *Мірош*, *Плакош*, *Сабадош*, *Цехош*, *Шайош*, *Шіпош*. Як видно, прізвища на *-ош* утворювались: а) від власних імен — *Бартош*, *Гаврош*, *Мірош*, *Ярош*; б) від прикметників — *Малош*; в) від дієслівної основи — *Бліскош* (від «блискотіти»), *Гігош* (від «гіготиати» — іржати), *Плакош*. У багатьох випадках передсуфіксальна частина неясна. Окремі прізвища на *-ош* мадьярського походження.

Прізвищ на *-ош-а* всього три: *Беркоша*, *Гогоша* (з проривним *г*) і *Логоша*. Структура їх неясна.

Прізвища ці становлять 0,27%.

-с-а називаємо суфіксом умовно, оскільки не маємо ясного уявлення про виникнення дев'яти прізвищ на *-са*: *Бокса*, *Букса*, *Дайса*, *Курса*, *Тойса*, *Тромса*, *Хурса*, *Кукса*, *Курса*. В українській мові відомий іменник

«плакса», але ні в одному з наших прізвищ не знаходимо дієслівної основи, від якої він утворений.

Прізвища на -с-а становлять 0,09%.

-тв-а, що виступає в іменниках типу «брита», «дратва», «гонитва», зустріли ми тільки в одному прізвищі *Солотва*, утвореному, можливо, лексико-семантичним способом від назви річки Солотви.

-уг-а. Про згрубілий суфікс -уг-а (-'уг-а) відомо, що він, «вживаний у назвах людей, підсилює значення звичайно негативної якості, виявленої початковою основою, надаючи всьому слову лайливої зневаги: ледацюга, п'янюга, злодюга, панюга... При відсутності значення негативної якості у початковій основі нове слово з цим суфіксом передає тільки згрубілість, напр., хлопцюга»³⁴. Прізвища з цим суфіксом (частково утворені лексико-семантичним способом) мали первісно саме таке негативне емоційне забарвлення: *Волоцюга, Дремлюга, Калюга, Катюга, Лапюга, Смалюга*; згрубіле значення без негативного емоційного забарвлення мали, можливо, прізвища *Бернюга* (від *Бернард*), *Галюга, Канюга, Малюга, Марюга, Мишюга, Полюга*.

-уд-а. Будова прізвищ на -уд-а переважно неясна. Можливо, що за допомогою суфікса -уд-а утворилося прізвище *Хамуда* від іменника «хам». Якщо так, то це суфікс, що виражає згрубілість і зневажливість. Є і варіант *Хомуда*, який дозволяє виводити його від імені Хома. Але не виключено, що обидва ці прізвища взяли свій початок від слова «хомут», а тоді вже про суфікс -уд-а не доводиться говорити. Неясною залишається також будова прізвищ *Кучкуда, Прокуда*. Зовнішньо наближається до них прізвище *Пашкуда*. Якщо приймаємо, що *Хомуда* могло утворитися від Хома, то можна й це прізвище вважати згрубілим від *Пашко, (Павло)*, але скоріше це фонетичний варіант іменника «паскуда». Прізвища цього типу становлять 0,04%.

-уз-а зустрічається тільки в прізвищах *Кавуза* і *Кримуза*. Походження їх неясне. Становлять 0,02%.

-уй виступає у прізвищах *Коцуй, Кукуй* і *Шпуй*. Будова і походження їх неясні. Становлять 0,03%.

³⁴ «Курс сучасної української літературної мови», т. I, К., 1951, стор. 366.

-уйк-о. На -уйк-о закінчуються прізвища *Волуйко, Загоруйко, Полуйко*. Будова їх неясна, становлять 0,04%.

-ук (-'ук), -чук. Для утворення українських прізвищ ці суфікси виявились надзвичайно продуктивними. За кількістю прізвищ на -ук, -чук займають перше місце серед іменникових прізвищ, утворених суфіксальним способом, і становлять 16,57%.

Як стверджує І. І. Ковалик, «за допомогою похідного суфікса -чук тільки в українській мові утворені назви синів за ознакою професії їх батьків, які можуть ще означати й молодих спеціалістів»³⁵.

Основне значення суфіксів -ук, -чук — вказівка на походження по батькові (рідше по матері), подібно як суфіксів -ич, -евич, -ович, -енко і частково -ак.

Необґрунтованими є здогади про тюркське походження цих суфіксів. Як переконливо доводить В. В. Німчук, «словотворчий тип іменників (загальні і власні назви) з суфіксами -ук, -чук, мабуть, оформився на східнослов'янському ґрунті, а не був запозичений з тюрко-татарських мов»³⁶.

За значенням і твірною основою прізвища на -ук (-'ук), -чук розподіляються на такі групи:

а) прізвища, утворені від імені батька (чоловічого предка): *Андрійчук, Антончук, Борисчук, Васильчук, Васильчук, Власчук, Гаврилюк, Гаранчук* (від *Гарань, Гарасим*), *Гарасимчук, Гарасим'юк, Глібчук, Гнатчук, Гнатюк, Гордійчук, Гордійюк, Данилюк, Данильчук, Дем'янчук, Дем'ян'юк, Єфимчук, Жданюк* (від імені *Ждан*), *Захарчук, Захар'юк, Іванчук, Іван'юк, Івахнюк, Івах'юк, Ілаш'юк, Климчук, Клим'юк, Кондрат'юк, Конон'юк, Корнійчук, Косташ'юк* (від *Косташко, Кость*), *Кост'юк, Лаврін'юк, Лазар'юк, Лазарчук, Лев'юк, Лещ'юк* (від *Лесько*), *Р'юк, Лукан'юк* (від *Лукань*), *Лук'янчук, Луц'юк, Максим'юк, Максим'юк, Мартин'юк, Мар'юк, Матвій'юк, Матвійюк, Микит'юк, Михайлюк, Михаль'юк, Михт'юк* (від *Михтод, Мефодій*), *Миш'юк* (від *Мишко*), *Назар'юк, Назар'юк*.

³⁵ І. І. Ковалик, Питання іменникового словотвору східнослов'янських мов, «Питання українського мовознавства», кн. 2, 1957, стор. 49.

³⁶ В. В. Німчук, Українські прізвища з суфіксами -ук, -чук та етимологічно споріднені утворення, «Українська діалектологія і ономастика», К., 1964, стор. 209.

Никитчук, Никитюк, Ничипорчук (від Ничипір, Никифор), Оверчук (від Оверко, Аверкій), Панасюк, Пантелюк, Панчук, Пилипчук; Пилип'юк, Прокопчук, Романчук, Савчук, Сав'юк, Саяк (від Сай), Семанюк (від Семань, Семен), Семенчук, Семенюк, Сенчук (від Сенько, Семен), Тарасюк, Тарасчук (від Тараско), Тафійчук, Терентюк (від Терентій), Терещук (від Терешко), Тимофійчук, Тимошук, Тимчук, Тихончук, Троцюк (від Троць, Трохим), Феданюк (від Федань, Федір), Федасчук (від Федашко), Федорук, Федорчук, Федосюк, Халимончук (від Халимон, Филемон), Харук (від Хар, Харитін), Харчук (від Харко), Хомчук, Хом'юк, Юрійчук, Юрчук, Юхимчук, Якимчук, Яремчук;

б) прізвища, утворені від імені матері (баби): Варчук, Веклюк, Гандзюк, Гасюк, Гафійчук, Гащук (від Гаська), Горпинюк, Дарійчук, Домащук (від Домаха), Євчук, Катеринчук, Катеринюк, Любчук, Магдаленчук, Маланчук, Маланюк, Марисюк, Мартюк, Меласчук, Молріюк, Оленчук, Оринчук, Оришук (від Оришка), Палагнюк (від Палагна), Паласчук (від Палажка), Паранчук (від Паранька), Парасюк (від Парася), Парасчук (від Парашка), Соломійчук, Танчук (від Танька), Тацюк (від Таця), Тетяничук, Фенчук (від Фенна), Фещук (від Феська), Хвесюк (від Хвеса), Хавронюк (від Хаврона, Февронія), Химчук (від Химка), Явдошук;

в) прізвища, утворені від назви професії батька: Богомазюк (від «богомаз», маляр), Бондарук, Бондарчук, Бортейчук, Вівчарук, Гонтарук, Гончарук, Ковалюк, Ковальчук, Коновалюк, Кравчук, Крамарчук, Кушнірук, Кушнірчук, Мельничук, Мисливчук, Міняйлук, Паламарчук, Пекарчук, Підлатайчук (син «підлатайка», поганенького шебця), Рибачук, Свинобойчук (син «свинобая», різника), Слюсарчук, Смолярчук, Солярчук, Стельмашук, Столярчук, Ткачук, Чабанюк, Шинкарук;

г) прізвища, утворені від назви службового або соціального становища батька (матері): Асаулюк, Атаманчук, Буймиструк, Войтук, Десятнюк, Капітанчук, Кметюк, Козачук, Комісарук, Комісарчук, Мужичук, Пахомюк, Підданюк, Попадюк, Присяжнюк, Цехмайструк, Шкільнюк (син «шкільника»);

д) прізвища, утворені від прізвищ або первісних прізвищ батьків: Бабичук (від Бабич), Бабійчук (від Бабій), Байдюк (від Байда), Баранюк (від Баран), Бе-

лейчук (від Белей), Березюк (від Береза), Біланчук (від Білан), Більчук (від Білько), Бойчук (від Бойко), Бугайчук (від Бугайко), Вересюк (від Верес), Верхолук (від Верхола), Гайдюк (від Гайда), Глуханюк (від Глухань), Головичук (від Головка), Дерев'янчук (від Дерев'янка), Довганюк (від Довгань), Довбушук (від Довбуш), Завалюк (від Завала), Лисичук (від Лисиця), Макогонюк (від Макогон), Маслійчук (від Маслій), Нечитайлюк (від Нечитайло), Однорожук (від Одноріг), Палійчук (від Палій), Приблудюк (від Приблуда), Причулюк (від Причула), Рев'юк (від Рева), Сліпчук (від Сліпко), Собчук (від Собко), Ходачук (від Ходак), Холошнюк (від Холошня), Чепіжук (від Чепіга), Шавалюк (від Шавала), Щербанюк (від Щербань).

Окремо подаємо приклади прізвищ, утворених від прізвищ — прикметників і діеприкметників: Біленчук (від Біленький), Безносюк (від Безносий), Вчорашнюк (від Вчорашній), Годованюк (від Годований), Зубатюк (від Зубатий), Мізернюк (від Мізерний), Моторнюк (від Моторний), Перкатюк (від Перкатий, крпатий), Сліпенчук (від Сліпенький), Шестопалюк (від Шестопалий);

е) прізвища, утворені від назви національності (наrodnosti) предка: Волошинюк («син волошина»), Литвинчук, Литвинюк, Мазурчук, Москалюк, Німчук, Татарнюк, Татарчук, Турчук, Угринчук, Угринюк, Циганчук, Циганюк, Шведюк;

є) прізвища, утворені від топонімічних назв за походженням: Волинчук, Волинюк, Городніюк (від м. Городно), Дубенчук (від м. Дубно), Завислюк (що жив «за Вислою»), Залішук (від м. Заліщики), Калниболотчук (від с. Калниболот), Кіцманюк (від м. Кіцмань), Клеванчук (від м. Клевань), Майданюк (від с. Майдан), Молдавчук, Подолук, Подольчук, Полішук, Самборук (від м. Самбір), Сокальчук (від м. Сокаль), Спасюк (від с. Спас), Тернавчук (від с. Тернавка), Ясінчук (від с. Ясіня).

Основне значення суфіксів -ук, -чук — це вираження походження.

В окремих випадках суфікс -чук служив для утворення назви не по батькові, а по дідові: Іван, син його — Іваненко, внук — Іваненчук; Роман — Романенко — Романенчук. Найбільша кількість прізвищ на -ук, -чук

утворилась від прізвиськ основоположників роду, дали від їхніх імен, а також від назви професії або службового чи соціального становища, нарешті від національної приналежності. Тільки зрідка прізвиська на *-ук*, *-чук* не є патронімічними, а вказують на походження з певного населеного пункту чи якоїсь території.

Наголос у прізвиськах цього типу, як правило, буває на суфіксі, а в непрямих відмінках на флексії: *Ковальчук*, *Ковальчука*, *Ковальчуків*, *Ковальчуком*, *Ковальчуки*, *Ковальчуків*. Тільки на Гуцульщині (Ів.-Фр.) зустрічається наголос на передсуфіксальній частині, на передостанньому складі: *Галамáсюк*, *Годовáнюк*, *Микитéйчук*. Можливо, що це вплив польської мови.

-ук-а, що в загальних назвах має значення згрубілого, у прізвиськах зустрічається рідко. Ми знайшли тільки п'ять прізвиськ на *-ук-а*: *Голю́ка*, *Казю́ка*, *Лазю́ка*, *Каню́ка*, *Сапрю́ка*. Можливо, що перше з них утворене безафіксним способом від дієслова «голюкати». *Лазу́ка* — теж від дієслівної основи, але за допомогою суфікса; *Каню́ка* — згрубіле від «каня», а *Казю́ка* — можливо, від імені Казьо, Казимір. Неясна будова прізвиська *Сапрю́ка*. Всі прізвиська на *-ук-а* становлять 0,05%.

-ул. Це суфікс румунського походження і виступає головним чином у запозичених прізвиськах: *Го́цул*, *Га́нул*, *Гри́вул*, *Кре́цул*, *Лі́пул*, *Ма́нчул*, *Мі́кул*, *Пі́чул*, *Ра́дул*, *Ста́нчул*, *Сі́рдул*, *Ше́рбул*, *Шке́вул*. Прізвиська на *-ул* становлять 0,15%.

-ул-а надає іменникам негативного емоційного забарвлення. За допомогою його утворилося до півсотні прізвиськ (0,49%). Деякі з них — це згрубілі власні імена: *Марфу́ла*, *Мату́ла*, *Саву́ла*, *Стецу́ла*, *Яцу́ла*.

Прізвиська на *-ул-а*, утворені від дієслів, є зневажливими назвами осіб, які виконують виражену передсуфіксальною частиною дію: *Мацу́ла*, *Пацу́ла*, *Пищу́ла*, *Прасу́ла*, *Рипу́ла*, *Смаку́ла*, *Файдю́ла*, *Цвігу́ла*, *Шніку́ла*. Деякі прізвиська утворені від іменників: *Бідю́ла*, *Саракю́ла* (від «сарака» — бідолаха), *Хамю́ла* (від «хам», якщо не від однозвучної загальної назви). Але походження і значення більшої частини прізвиськ на *-ул-а* неясні: *Бацу́ла*, *Бардигу́ла*, *Кічу́ла*, *Матрипу́ла*, *Тарату́ла*, *Фекю́ла*, *Форту́ла*, *Хакю́ла*, *Шакю́ла* й ін. Можливо, що деякі з них румунського походження.

-улк-а виступає у двох прізвиськах: *Дідю́ла* і *Мігу́лка*. Складний суфікс *-улк-а* виник із цікавого поєднання згрубілого суфікса *-ул-а* з демінутивним *-к-*, подібно як з *-к-* може з'єднуватися також суфікс *-уг-а*: «злодюга» — «злодюжка». Так і зневажливе «дідюла» перетворилось у майже пестливе *Дідю́лка*.

-ул'-а. З п'єси І. Тобілевича відоме прізвисько *Бору́ля*, яке завдало стільки турбот своєму носієві («Бору́ля, чи Бору́ля?»). Такого прізвиська ми, правда, не знайшли, але на Кіровоградщині, звідки походив письменник, поширені його прототипи: *Гору́ля* і *Гарагу́ля*. В інших областях виявлено ще прізвисько *Бадю́ля*, *Берегу́ля*, *Ганю́ля*, *Козю́ля*, *Мигу́ля*, *Негру́ля*, *Носу́ля*, *Рогю́ля*. Суфікс *-ул'-а* служить для вираження певного емоційного забарвлення, але воно не завжди однакове. Якщо в іменниках «діву́ля», «бабу́ля» відчувається зневажливість, то назви бабу́ля, Красу́ля (корова) виразно пестливі. Пестливе значення мали, певно, прізвиська *Ганю́ля* (з Ганну́ля, зменшене від Ганна), *Козю́ля*, а може також *Рогю́ля*. Зневажливо-насмішливий відтінок мало прізвисько *Носу́ля*. Деякі прізвиська неясні своєю будовою (*Бадю́ля*, *Негру́ля*). Як у загальних назвах, так і в прізвиськах суфікс *-ул'-а* непродуктивний: прізвиська на *-ул'-а* становлять 0,12%.

-уль теж непродуктивний (0,12%). З десяти прізвиськ на *-уль* тільки два зрозумілі: *Горбу́ль* і *Носу́ль*. Це, очевидно, назви атрибутивного характеру і означають те саме, що «горбатий» і «носатий». Походження й будова інших неясні: *Кригу́ль*, *Міндру́ль*, *Мбзу́ль*, *Пабзу́ль*, *Пігу́ль*, *Піку́ль*, *Сбгу́ль*, *Цірку́ль*, *Ціру́ль*. Можливо, що *Мозу́ль* — те саме, що «мозоль», але будова слова й тоді залишається неясною (Преображенський, І, 546). Можна сумніватися, чи прізвисько *Цірку́ль* утворилося від назви геометричного приладу, хоч в основі його напевно лежить лат. *circulus*. Що ж до прізвиська *Ціру́ль*, то можливо, що воно являє собою первісну незменшену форму загальноновживаного «цирулик» і походить від назви професії.

-ун в українській мові досить продуктивний як застосування для утворення зневажливо-насмішливих назв, переважно віддієслівних типу «балакун», «брехун», «сви́стун». Як прізвиська утворення з цим суфіксом зустрічаються досить часто: вони становлять 2,1%. Серед

прізвищ на -ун (-'ун) відтінками значення відрізняються:

а) прізвища, утворені від дієслівних основ: *Бийун, Бігун, Бовкун, Буркун, Верескун, Гаркун, Журун, Лизун, Лизун, Побігун, Повзун, Порхун, Прийдун, Прядун, Ригун, Рикун, Різун, Свистун, Сисун, Скакун, Топтун, Тягун, Храпцун, Хрипун, Цвіркун, Чмихун, Шелестун, Шептун, Шморгун, Шебетун* і ін. Важко серед цих прізвищ відрізнити агентивні назви від атрибутивних. Нам здається, що атрибутивних тут значно більше;

б) прізвища, утворені від прикметників: *Білун, Гладун, Дикун, Добрун, Довгун, Кривцун, Легкун, Рябкун, Тихун, Хижу́н, Хорошун, Швидун, Ширун*. На прикладі цих прізвищ видно, що відтінок зневаги чи насмішки, з'єднаний з вираженням ознаки, залежить від значення твірної основи. Прізвища *Хорошун, Добрун* не мають зовсім негативного емоційного забарвлення, а навпаки, можна думати про прихильне ставлення до особи, яку так називали. Прізвища *Довгун* чи *Гладун*, так би мовити, нейтральні, зате *Кривцун* виразно негативно забарвлене;

в) прізвища, утворені від іменників. Серед них є і власні чоловічі й жіночі імена, яким суфікс надає фамільярно-зрублого відтінку: *Грицун, Левун, Митун, Павлун, Сакун* (від Сак, Ісак), *Тишкун* (від Тишко, Тихін), *Федун, Яцун, Вірун, Євчун, Катрун, Пазун* (від Пазя).

Інші утворилися від загальних назв та прізвищ: *Бойцун і Бойчун* (від Бойко), *Бовкун, Гедзун, Горбун, Дячун, Кавкун, Кицун, Кравцун, Кривдун, Лівшун, Рачун, Старцун, Шовкун*. У більшості цих прізвищ негативне емоційне забарвлення (відтінок зневаги) відчувається виразно (*Кравцун, Старцун*), в інших воно ледве помітне (*Лівшун, Школун*) чи зовсім відсутнє (*Медун, Шовкун*).

Від незрозумілої твірної основи утворилися прізвища *Бухун* (може, від арготичного «бухати» — красти?), *Галаджун, Гвізун, Герун, Жежерун, Ковжун, Ковцун, Кречун, Сагун, Таратун, Ціпрун, Чекотун* і ін.

Окремі прізвища на -ун утворилися лексико-семантичним способом: *Богун* — назва жердини, на якій сушать рибу (Грінченко, I, 80), *Вергун* — назва страви, *Ковтун* — назва хвороби, *Коршун* — назва

птаха, *Подзигун* — назва білоруса (Грінченко, III, 240).

-уник. Цей складний суфікс має виразно демінутивне значення. Знаходимо його в трьох прізвищах: *Івану́ник* (також *Іваню́ник*), *Івасу́ник* і *Пондяку́ник*.

-ун' -а. Суфікс -ун' -а досить продуктивний як формант пестливих імен і назв, що виражають споріднення (Маруня, Ганнуня, бабуня), у прізвищах майже не зустрічається. Ми знайшли тільки одне прізвище — *Лібу́ня*, яке утворилося, мабуть, з первісного **Любу́ня*.

-унь малопродуктивний, частіше вживається з флексією -о: «дідуньо», «татуньо». Має демінутивний характер, іноді з відтінком зневажливості. Як пише В. Сімович, «для кожного здрібнілого іменника почали розвиватися паралельні форми: Івась—Івасю, Михась—Михасю, Гринь—Гриню, Петрунь—Петруню, а далі аналогічно можна було з кожного чоловічого імення витворити здрібніле ім'я на -ю»³⁷.

Прізвищ на -унь нараховуємо 15, що становить 0,16%.

За допомогою цього суфікса утворилися прізвища:

а) від власних імен: *Михалунь, Федунь, Яремчунь*;

б) від загальних назв — іменників: *Братунь, Войтунь, Качунь, Сердунь*;

в) від прикметника: *Любунь*; г) від дієслова: *Смарунь* (від «смарувати»).

Будова деяких прізвищ на -унь неясна: *Бадзюнь, Бонцюнь, Горунь, Позунь*.

-у́ньк- (-у́ньк-а, -у́ньк-о). Маємо два прізвища на

-у́ньк-а: *Галунька і Петрунька* та два на -у́ньк-о: *Петрунько і Стару́нко*. Становлять 0,04%.

-ур (-'ур), -ур-а (-'ур-а). У розмовній мові суфікс

-ур-а має зрублого-зневажливий відтінок: «замазура», «носюра», «босяцюра». Прізвищ на -ур-а більше сотні (0,98%). Вони утворені: а) від власних імен: *Іванюра, Костюра, Мисюра, Пазюра* (від Пазька), *Стахюра, Стецюра, Тимюра* (можливо, від Тимко), *Федюра, фюра, Стецюра, Тимюра* (можливо, від Тимко), *Федюра, Яцюра*;

б) від іменників — загальних назв: *Дідюра, Дяюра, Козюра, Пицюра, Снігюра, Ящюра*;

в) від дієслів: *Падюра* (падати), *Парпюра* (діал. «парпати»), *Пендюра* («пендючитися»), *Танцюра, Тинюра* («тинятися»).

Значна кількість прізвищ на -ур-а має неясну твірну основу: *Бавюра, Батюра, Бурбюра, Вігюра, Гаджамюра*,

³⁷ В. Сімович, Українські іменники чоловічого роду на -о..., стор. 362.

*Гардигура, Зигура, Кватюра, Пачечура, Харамбура, Цю-
цюра, Шабюра, Шоробюра.*

Прізвища на -ур утворилися, мабуть, внаслідок утра-
ти флексії -а. На це вказує наявність варіантів ряду
прізвищ на -ур, -ур-а: *Дідюра і Дідур, Вігура і Вігур,
Яцюра і Яцур*. Втрату флексії зумовлювала тенденція
надати прізвищу форму чоловічого роду, оскільки імен-
ники на -а переважно жіночого роду. Крім того, в імен-
никах на -ура виразніше відчувається негативне емоцій-
не забарвлення. Прізвищ на -ур коло трьох десятків.
Деякі з них утворені від власних імен, як *Вінчур* (від
Вінкентій), *Міштур* (Михайло?), *Янчур* (Янко, Іван),
інші від загальних назв: *Бабур і Бабчур* (від «баба»,
«бабка»), *Женчур* (імовірно, від «жнець»), *Мамчур*
(«мамка»). Зрідка зустрічаються утворені від дієслів:
Шентур (від «шептати»). Ряд прізвищ на -ур неясні
будовою і походженням: *Банчур, Вйчур, Кончур, Мен-
чур, Памчур, Тйчур, Фйчур, Цокчур*.

-ус. Цей суфікс зустрічається в українській мові тіль-
ки в окремих словах, запозичених з латинської мови,
типу «архіваріус», «нотаріус». Записано кілька десятків
прізвищ з цим суфіксом (0,44%). Їх утворено як насміш-
ливі назви на зразок латинських слів додаванням латин-
ського -ус до українського імені чи прізвища, як «па-
нус» і «циганус» у макаронічній промові троянців до
царя Латина (у IV частині «Енеїди» І. Котляревського).
Такими «латинізованими» українськими іменами можна
вважати прізвища *Грінус* (Гринько), *Дмітрис*, *Ілюс*
(Ілько, Ілля), *Клімус*, *Левус*, *Матус* (Матей), *Мікус*
(Микола), *Мількус* (Милько, Омелян), *Федус* (Федь).
За допомогою латинського суфікса утворилися «латин-
ські» прізвища з українських слів: *Байус* (від «бай» —
казкар), *Дімус* (дим), *Канюс* (каня), *Ракус* (рак)³⁸,
Ярмус. Подібні прізвища виникали таким самим спо-
собом і від дієслівних основ: *Дерус* (від «дерти»),
Бігус («бігати»), *Лігус* («лигати»), *Мандрис* («мандру-
вати»), *Теребус* («теребити»), *Ходус* («ходити»).

Тільки в окремих випадках прізвища на -ус можна
вважати справді латинськими, наприклад, *Манус* (лат.
manus — рука), *Літус* (лат. *litus* — берег), але й тут

³⁸ Це прізвище може походити не тільки від «рак». Чеське
Rakousy, rakouský значить «Австрія», «австрійський», отже, *Ракус*
могло означати «австрієць».

не можемо мати абсолютної певності в іншомовному
походженні, бо випадкове звукове співпадання могли
дати прізвища, утворені від українських дієслів «літа-
ти», «манити».

Незрозумілу будову мають прізвища *Бавус, Брѳус,
Кѳрус, Мадѳлѳус, Пѳндѳус, Рѳус, Чѳгѳус*.

-усь, -уськ-а, -уськ-о, -усь-о. Суфікс -усь зменшено-
пестливий. Таке значення він має в зменшених іменах
(Петрусь, Павлусь), у назвах споріднення («дідусь»).
Продуктивність його досить обмежена. Частіше ніж в
апелятивах, він виступає у прізвищах, які складають
0,26%. Більшість прізвищ на -усь утворилася лексико-
семантичним способом, в основному це ті, що походять
від пестливих власних імен: *Войтѳусь* (від Войтіх), *Іва-
нѳусь, Карпѳусь, Левѳусь, Макарѳусь, Маркѳусь, Павлѳусь,
Петрѳусь, Харѳусь* (від Харитін), *Яцѳусь* (від Яцько).

Від зменшено-пестливих іменників, що означають
споріднення, виникли прізвища *Братѳусь, Дедѳусь* (від
гуцульського «дедьо» — батько), *Дідѳусь*. За цією мо-
деллю утворилися також прізвища *Ткѳачѳусь, Горбѳусь,
Рѳудѳусь*. Два останні утворилися від прикметників і
мають атрибутивне значення: горбатенький, руденький.
Зрідка прізвища на -усь виникали від дієслів і мали
значення *poter agentis*: *Рѳипѳусь* (від «рипати»).

Треба звернути увагу на можливість змішування
близьких фонетично типів. Так, цілком можливо, що
деякі прізвища на -ус (*Грінус, Дмітрис, Клімус, Фѳе-
дѳус*) могли виникнути з первісних *Грінѳусь, Дмитрѳусь,
Клімѳусь, Федѳусь*, а це припущення підтверджується
існуванням паралельних варіантів *Лѳевус і Лѳевѳусь*. Змі-
шання могло бути викликано записом прізвища в доку-
менти латинською чи німецькою мовою, де не вжива-
ються знаки для пом'якшення приголосних, а згодом
такий неточний запис міг стати основою для вимов-
ляння.

Складний суфікс -уськ-а маємо в прізвищі *Любѳуська*,
а суфікс -уськ-о в прізвищі *Бакѳусько*, утвореному від
неясної твірної основи. На Тернопільщині записано
прізвище *Ванѳюсьо*, утворене від пестливо-дитячого іме-
ні Іван.

-ут, -ут-а, -ут-о, -утк-о. Суфікс -ут в українській мові
непродуктивний для утворення апелятивів, а в прізви-
щах зустрічаємо його ще рідше: з шести прізвищ на -ут

тільки в чотирьох можна припустити наявність суфікса: *Кавут*, *Кархут*, *Левкит*, *Чехут*. З них *Левкут* мало атрибутивне значення, «лівак» (рос. «левша»), а *Кархут* походить, можливо, від первісного **Корхут* від слова «корх», що означало міру в ширину долоні або в чотири пальці (Грінченко, II, 288), отже, назва *Корхут* могла б значити «невеликий чоловічок». *Чехут* — прізвище, утворене від назви національності, походження *Кавут* неясне.

Частіше трапляються прізвища на -ут-а. Це, насамперед, зменшені імена: *Богута* (від Богуслав), *Васюта*, *Ганута* (від Ганна), *Іванюта*, *Івасюта*, *Максюта* (від Максим), *Маркюта* (від Марко), *Масюта* (Мася, Марія), *Палагута* (від Палагна), *Романюта*, *Сенюта*. Інші прізвища на -ут-а утворені від іменникових або прикметникових основ. Так, прізвище *Балу́та* виникло від прізвища *Ба́ла*, *Бовту́та* — від іменника «бовт» (назва рибальського знаряддя), *Кобу́та* — від прізвища *Коба́*. Від прикметників утворені: *Благу́та* (від «благий»), *Голу́та* (голий), *Драну́та* (драний), *Череву́та* (череватий). Неясним залишається походження і значення прізвищ *Корнута* (зв'язок з латинським *cognatus* — рогатий — мало правдоподібний), *Лау́та*, *Марму́та*, *Пару́та*, *Сикю́та*.

В окремих випадках, замість флексії -а, маємо -о: *Збанду́то*, *Яру́то*. Один раз відмітили ми складний суфікс -утк-о: *Лазу́тко*. Всіх прізвищ з цими суфіксами 47, що становить 0,51%.

-ух (-'ух), -ух-а (-'ух-а). Суфікс -ух виступає в українській мові, насамперед, як формант згрубілих іменників («знайдух», «смердух»), також згрубілих форм власних імен (Андрух). Частіше виступає з флексією -а як згрубілий з негативним емоційним забарвленням: «плетуха», «шептуха». Прізвищ на -ух, -ух-а біля сотні (1,07%).

Когноміналізації підлягли, в першу чергу, утворені за допомогою суфікса -ух (-'ух) згрубілі форми імен: *Артюх* (від Артем), *Вавру́х* (від Вавро, Лавр), *Гринюх* (від Гринь), *Демцю́х* (від Дем'ян), *Дору́х* (від Дорко, Теодор), *Ілю́х* (від Ілля), *Кондю́х* (імовірно від Кондрат), *Марцелю́х* (від Марцелій, Маркел), *Мацю́х* (від Мацько, Матвій), *Олексю́х* (від Олекса), *Павлу́х* і *Павлю́х*, *Петру́х*, *Стецю́х* і *Стецю́х* (від Стець, Степан), *Янту́х* і *Яню́х* (від Ян, Янко), *Яцю́х* (від Яцько).

Прізвища, утворені від прикметників, мають атрибутивне значення. Вони були зневажливою назвою людини, для якої характерна певна ознака: *Білю́х*, *Гнилю́х*, *Жовтю́х*, *Малю́х*, *Старю́х*, *Черню́х*. Атрибутивний характер могли мати і деякі прізвища, утворені від іменників, як *Бабю́х* (від «баба»), *Баландю́х* («баланда» — повільна, неповоротна людина — Грінченко, I, 24), *Бондзю́х* (від дитячого «бондзьо» — животик, черевце, отже, «черевай»), *Пецю́х* (від «п'ец» — піч, отже, людина, що сидить на печі), *Попелю́х*.

У ряді випадків прізвища на -ух виникали як результат згрубіння первісних прізвищ: *Ба́лух* (з прізвища *Ба́ла*), *Не́тлюх* (з *Нетля*), *Соботю́х* (з *Собота*). Можливо, що так же утворилися і прізвища *Гречю́х*, *Дідо́х*, *Жеребю́х*, *Кобилю́х*, *Котелю́х*, *Котю́х*, *Пілю́х*, *Цепю́х*, *Цибрю́х*. Деякі прізвища походять від дієслівних основ і мають значення зневажливої назви діючої особи: *Коптю́х*, *Питю́х*.

Передсуфіксальна частина прізвищ на -ух не завжди ясна: *Нітух*, *Целюх*. Окремі прізвища утворені від українського слова: *Мендрух*, *Ментю́х*, *Ченстю́х* — від польських прикметників *mađru*, *częsty*; *Цімбрух* від нім. *Zimmer* у просторічній українській формі «цимбра» (з вояцького жаргону давньої австрійської армії).

За допомогою суфікса -ух-а утворювалися прізвища: а) від власних імен: *Іваню́ха*, *Макару́ха*, *Маню́ха*, *Матю́ха*, *Петру́ха*, *Семеню́ха*; б) від загальних назв: *Братю́ха*, *Сітю́ха*, *Черевю́ха*; в) від прикметників: *Білю́ха*, *Рябю́ха*, *Світю́ха*, *Солодю́ха*, *Товстю́ха*, *Чорню́ха*; г) від дієслів: *Говору́ха*, *Жерю́ха*, *Колотю́ха*.

-уц, -уц-а, -уць. Суфікс -уц в українській мові непродуктивний. Прізвища з цим суфіксом походять, як думаємо, з румунської мови, в якій -уц має значення зменшеного (-uța) або прикметникового суфікса (-uț).

Прізвище *Юрку́ц* є зменшеною формою від *Юрко*. Варіантом суфікса -уц, що виник уже на українському ґрунті під впливом іменників, закінчених на палатальне ц' («палець», «хлопець») є суфікс -уць, який послужив для утворення прізвища *Парху́ць* (мабуть, зменшена форма від імені Пархом). На -уц-а маємо прізвища *Бору́ца*, *Плегу́ца* (можливо, з рум. *plăgă* — язва, нещастя, біда), *Требу́ца* (рум. *treabă* — робота).

-уш, -уш-а, -ушк-а, -ушк-о. Суфікс -уш теж неукраїнського походження. Він зустрічається в польській мові в іменах: Tadeusz, Mateusz (з лат. Thaddeus, Matheus), але в нас може бути також чеського походження. Чеська мова має чимало іменників з суфіксом -oš (gagoš, gupťoš, klároš, maltoš), який на українському ґрунті в ненаголошеній позиції міг дати -уш.

Маємо коло трьох десятків прізвищ на -уш. З них: а) від власних імен: *Бóгуш* (від Богуслав, польськ. Bogusz), *Вілюш* (від Вільгельм), *Гáвруш* (Гаврило), *Грйнуш* (Гринь), *Дéмуш* (Дем'ян), *Лéуш* (Лев, Леон), *Мáтуш* (Матвій), *Мікуш* (Микола), *Пéтруш* (Петро), *Януш* (польськ. Janusz). Можливо, що й прізвище *Єруш* походить від власного імені (Єремія, Єрофей); б) від прикметникової основи: *Вéлюш* (великий), *Дра́гуш* (з південнослов'янського драг, чеське drahý), *М'я́куш*, *Ма́лкуш*, *Стро́гуш*.

Деякі прізвища на -уш мають неясну будову: *Ба́куш*, *Вільшуш*, *Ла́гуш*.

Іншого походження суфікс -уш-а, відомий як демінутивний ще в староруській мові як формант зменшених імен (Малуша, мати князя Володимира Великого), продуктивний і сьогодні в російській мові (Павлуша, Петруша). В українських прізвищах ми відмітили його шість разів: *Гаркúша*, *Какúша*, *Легúша*, *Лихúша*, *Матúша*, *Якúша*.

Складний суфікс -ушк-а, утворений поєднанням демінутивного -к- з суфіксами -уш, -усь, -ух, виступає в прізвищах *Іванúшка*, *Макарúшка*, *Митлúшка*, *Матюшка*, *Ніру́шка*, *Петру́шка*, *Побігу́шка*, *Теребу́шка*, *Черну́шка*. Часто він одержує в українських прізвищах флексію -о. Більшість цих прізвищ — зменшені форми власних імен: *Андріушко*, *Костюшко*, *Лавру́шко*, *Матю́шко*, *Наталу́шко*, *Павлу́шко*, *Федю́шко*. Від прикметників утворені прізвища *Косю́шко* («косий»), *М'яку́шко* («м'який»). Зменшено-пестливі форми, утворені від іменників, являють собою прізвища *Горбу́шко* і *Злодю́шко* (очевидно, з етимологічного «злодюшко»).

-хн-о. Українським особовим назвам на -хн-о приділяв увагу В. Сімович. Він твердив, що суфікс -н-о нашаровувався на основи, закінчені на х, якими були скорочені церковні імена єврейського і грецького походження, що в якомусь складі мали х. Так, поряд з су-

фіксом -н-о утворився згодом новий формант -хн-о. Через змішання здрібнілого суфікса -сь з вивуковим х скорочених власних імен суфікс -хн-о поширився, на думку цього автора, також на інші імена, які пізніше стали прізвищами³⁹. Думку В. Сімовича про шлях виникнення суфікса -хн-о уточнює Л. Л. Гумецька, яка вважає, що суфікс -х існував незалежно від церковних особових назв, а «процес, описаний Сімовичем, тільки значно посилив продуктивність типу особових назв на -х в мові української народності XIV—XV ст.»⁴⁰.

Існуючі сьогодні прізвища на -хн-о — це, насамперед, когноміналізовані зменшені імена: *Васюхнó*, *Дахнó* (від Дасій, Дацько), *Кахнó*, *Михнó*, *Івахнó*, *Сахнó*, *Терéхнó*, *Юхнó*, *Яхнó*. Рідше зустрічаються прізвища цього типу, утворені не від власних імен: *Бохнó*, *Лохнó*, *Махнó*, *Пелюхнó*, *Чухнó*, *Шахнó*. Серед них є утворені від іменникових і дієслівних основ⁴¹. Прізвища на -хн-о становлять 0,14%.

-х. Суфікс -х виступає тільки в складі когноміналізованих власних імен: *Артéх* (від Артемій), *Барабáх* (Варрава), *Вах* (з первісного Івах, від Іван), *Гаврі́х* (від Гаврило), *Дмитра́х* (Дмитро), *Іва́х* (Іван), *Сех* (Семен), *Стах* (Станіслав), *Стех* (Степан), *Терéх* (Терентій). Прізвища такі становлять 0,1%.

-ц'-а. Цей демінутивний суфікс використовується для утворення пестливих іменників, переважно назв споріднення, назв деяких предметів та імен у мові, звернень до дітей: бабунця, донця, внуця, руця, голівця, Оленця, Танця > Гандзя.

Знаходимо три прізвища, утворені за цією моделлю: *Гундзя*, *Міндзя*, *Панця*. Перші два утворені на зразок імені Гандзя, але від неясної основи. *Панця* виникло, мабуть, як насмішливе прізвище від іменника «паня», «панія».

³⁹ В. Сімович, Українські чоловічі ймення осіб на -но, «Збірник Комісії для дослідження історії української мови», т. I, К., 1931, стор. 87—112.

⁴⁰ Л. Гумецька, Нарис словотворчої будови української актової мови XIV—XV ст., К., 1958, стор. 15.

⁴¹ В. Сімович, Українські чоловічі ймення осіб на -но, «Збірник Комісії для дослідження історії української мови», т. I, К., 1931, стор. 90—92.

Закінчуючи перегляд суфіксів-формантів українських прізвищ іменникового типу, подаємо зведену таблицю, яка унаочнює частоту їх вживання.

Суфікси прізвищ іменникового типу

Суфікс	Типові приклади	Кількість прізвищ	Процент
-ук (-'ук), -чук	Тарасюк, Глуханюк, Шевчюк	1525	16,57
-енк-о	Гордієнко, Бондаренко, Миргородченко	1110	12,06
-ак (-'ак), -чак	Юрчак, Марущак, Подольак	904	9,82
-ик, -їк, -ник	Васильик, Рбік, Килимник	695	7,55
-к-о	Крутько, Глушко, Жилко	672	7,30
-евич, -ович	Конашевич, Федевич, Мельникович	562	6,10
-ець	Крикльвець, Богуславець, Павлішинець	328	3,56
-ан (-'ан)	Білан, Грицан, Слободян	224	2,43
-ка	Гевка, Гнатінка, Кукурічка	206	2,23
-ич, -анич	Антонич, Наталич, Сливканич	198	2,15
-ій	Палій, Пилипчій, Бабій	185	2,10
-ун (-'ун)	Щебетун, Рябчун, Бююн	185	2,10
-ар (-'ар)	Чубар, Смоляр	108	1,17
-ай	Бородай, Пристай, Грицай	105	1,14
-ух (-'ух), -ух-а	Павлюх, Старух, Товстуха	99	1,07
-ок	Євтушок, Рибачок, Зробонок	97	1,05
-ур (-'ур), -ур-а	Дідур, Іванюра	91	0,98
-ал-о, -кал-о	Гупало, Гакало	75	0,81
-да	Жмйда, Яцунда	73	0,79
-ил- (-ил-а, -ил-о, -илк-о)	Путіла, Боріло, Шумілко	66	0,71
-ей	Білей, Задерей	66	0,71
-уш, -уш-а, -ушк-а, -ушк-о	Петруш, Лихуша, Макарушка, Федюшко	61	0,66
-ас (-'ас)	Юрає, Гаяс	60	0,65
-ач (-'ач)	Волохач, Плєскач	60	0,65
-о	Матійцо, Худьо	57	0,61
-аш (-'аш)	Худаш, Ілляш	55	0,59
-ин-а	Іваніна, Кучеріна	55	0,59

Суфікс	Типові приклади	Кількість прізвищ	Процент
-айл-о	Дибайло, Потягайло	51	0,55
-ут, -ут-а, -ут-о	Чехут, Романюта, Яруто	47	0,51
-ул-а	Савула, Смакула	45	0,49
Скорочені, на м'який приголосний	Кузь, Федь, Мусь	44	0,47
-ус	Дмитрус, Лйгус	41	0,44
-ейк-а, -ейк-о	Тацейка, Божейко	38	0,41
-аль	Мйгаль, Довгаль	35	0,38
-ань	Лукань, Горбань	34	0,37
-ал-а	Качала, Шавала	30	0,32
-иц'-а	Лук'яниця, Пришилця	28	0,30
-иш	Гавриш, Чернийш	28	0,30
-ечк-о	Василечко, Маслечко	26	0,28
-ош	Мйрош, Плякош	25	0,27
-усь	Карпюсь, Ткачюсь	24	0,26
-ак-а (-'ак-а)	Федоряка, Невмивака	23	0,25
-иг-а	Петрига, Малига	23	0,25
-ел-а, -елк-а	Куцела, Хавелка	22	0,24
-ба	Майба, Корейба	20	0,21
-айк-а, айк-о	Плавайка, Лисайко	19	0,20
-ах	Білах, Ромах	19	0,20
-ег-а	Здоровега, Василега	18	0,19
-ет, -ет-а	Шеремет, Чернета	17	0,18
-ер-а	Бугера, Джеджера	17	0,18
-очк-а, -очк-о	Бідочка, Іваночко	16	0,17
-ашк-о	Василашко, Кияшко	16	0,17
-ень	Білень, Вйхопень	15	0,16
-ир, -ир-а	Гладір, Цупіра	15	0,16
-ол, -ол-а	Туркол, Верхола	15	0,16
-от-а	Дребота, Ницота	15	0,16
-уг (-'уг), -уг-а	Биндюг, Смалюга	15	0,16
-унь	Братунь, Яремчунь	14	0,15
-ах-а	Затиріаха, Шербіаха	14	0,15
-ор-а	Феджора, Джиджора	14	0,15
-ул	Ганул, Лйнул	13	0,14
-ась	Микитась, Кохась	13	0,14
-хн-о	Івахно, Лахно	12	0,13
-ат- (-'ат-)	Процев'ят	12	0,13
-еньк-а, -еньк-о	Матенька, Головенько	12	0,13
-іль (-оль, -ель)	Рйгіль, Фіголь, Чечель	11	0,12
-аб-а, -'аб-а	Курчаба, Баляба	11	0,12
-ал	Гйцал, Тйпал	11	0,12
-анк-о	Петрушанко, Шумелянко	11	0,12
-др-а	Дудідра, Ляпандра	11	0,12
-ул'-а	Горіуля, Носіля	11	0,12
-уль	Горбуль, Нбсуль	11	0,12
-ех, -ех-а	Малех, Бурмеха	10	0,10
-ар-а	Кавара, Чучвара		

Суфікс	Типові приклади	Кількість прізвищ	Процент
-ичк-а, -ичк-о	Паляничка, Павлічко	10	0,10
-іт, -от	Бовкіт, Дуркот	10	0,10
-л-о	Койло, Тягло	10	0,10
-х	Стех, Терех	10	0,10
-ис	Годис, Котис	10	0,10
-им	Борім	9	0,09
-с-а	Тромса	9	0,09
-аг-а (-'аг-а)	Летяга	9	0,09
-ешк-о	Демешко	8	0,08
-ин	Волшин	8	0,08
-ох-а	Петльоха	8	0,08
-ись	Максись	7	0,07
-иськ-о	Ковалиськo	7	0,07
-івк-а, -овк-а	Івасівка, Феновка	6	0,06
-іст	Кабаніст	6	0,06
-іт-а	Мазовіта	6	0,06
-м-а	Кічма	6	0,06
-авк-а, -авк-о	Хліпавка, Малявко	5	0,05
-ат	Курнат	5	0,05
-ик-а	Галазіка	5	0,05
-их	Ваврих	5	0,05
-их-а	Костіха	5	0,05
-ір	Кулешір	5	0,05
-ось	Павлось	5	0,05
-ук-а	Лазука	5	0,05
-уц, -уц-а, -уць	Юркуц, Требуца, Пархуць	5	0,05
-ант	Кубант	4	0,04
-еп-а	Дупепа	4	0,04
-есь	Михтєсь	4	0,04
-ище	Павліще	4	0,04
-оньк-а, -оньк-о	Галонька, Іванонько	4	0,04
-ос	Гаврілос	4	0,04
-уд-а	Хаміда	4	0,04
-уйк-о	Загорійко	4	0,04
-уньк-а, -уньк-о	Галулька, Старулька	4	0,04
-ав-а	Лазіва	3	0,03
-ал'-а	Рогіля	3	0,03
-еб-а	Вашкеба	3	0,03
-иб-а	Кольчіба	3	0,03
-ид-а	Баліда	3	0,03
-ит-а	Маліта	3	0,03
-ишк-о	Малішко	3	0,03
-іг-а	Черніга	3	0,03
-об-а	Сірба	3	0,03
-ог-а	Малба	3	0,03
-уй	Коцуй	3	0,03
-уник	Івануник	3	0,03
-ц'-а	Панця	3	0,03
-евк-а	Костєвка	2	0,02

Суфікс	Типові приклади	Кількість прізвищ	Процент
-ед-а	Букєда	2	0,02
-ем-а	Гадєма	2	0,02
-ен	Бадєн	2	0,02
-енд-а	Молєнда	2	0,02
-н'-а	Березня	2	0,02
-уз-а	Кримўза	2	0,02
-улк-а	Дідулка	1	0,01
-ец-а	Дуплєца	1	0,01
-ийл-о	Загасійло	1	0,01
-ійськ-о	Савійськo	1	0,01
-ойк-о	Тихойко	1	0,01
-ойн-а	Телегбйна	1	0,01
-олт-а	Соболта	1	0,01
-ольк-о	Мандролько	1	0,01
-онь	Яронь	1	0,01
-охт-а	Курохта	1	0,01
-оц-а	Дмитрбца	1	0,01
-тв-а	Солотва	1	0,01
-ун'-а	Лібуня	1	0,01
Разом:		9200	100,00 (99,67)

Префіксальний спосіб словотвору, на протилежність до суфіксального, дуже рідко використовувався для утворення прізвищ. Ми можемо вказати всього кілька прізвищ, утворених від твірної основи за допомогою префіксів. Це такі прізвища, як *Беззубик*, *Безпальок*, *Заліпка*, *Надрага*, *Накапельох*, *Небрят*, *Невдовець*, *Неміж* (тобто «не муж»), *Пристінка*. З погляду морфемної будови в деяких із цих прізвищ є не тільки префікси, а й суфікси, проте утворені вони тільки префіксальним способом від іменників «зубик», «пальок», «липка», «вдовець», «стінка».

В інших прізвищах з префіксами маємо комбінований (префіксально-суфіксальний) або регресивний спосіб словотвору.

Для утворення прізвищ префіксальним способом послужили тільки префікси *без-*, *за-*, *на-*, *не-*, *при-*. Префікс *без-* означає відсутність предмета, вираженого основою. Прізвища *Беззубик*, *Безпальок*, *Безус* — це синоніми прикметникових прізвищ *Беззубий*, *Безпальий*, *Безусий*.

Префікси *за-* і *при-* виражають просторові відношення: *Залипка* — означало людину, що жила за липою, а *Пристінка* — «стінка», що знаходиться «при чомусь».

Префікс *не-* виражає повне заперечення поняття, названого кореневою морфемою (слов'янське *alpha privativum*).

Оригінальним є утворення прізвища *Накапелюх* за допомогою префікса *на-*. Гадаємо, що це прізвище — залишок якогось словосполучення чи речення, в якому слова «на капелюх» були непрямым додатком. Чиесь висловлення з цими словами видалось настільки смішним, що «на капелюх» лексикалізувалось, перетворилось у прізвище, а згодом стало родовим прізвищем. Подібно, мабуть, виникло і прізвище *Надрага* (звук *г* проривний), утворене від південнослов'янської основи і, можливо, на південнослов'янському ґрунті.

Значно частіше, ніж чисто префіксальні утворення, зустрічаються прізвища, утворені мішаним, префіксально-суфіксальним способом. Як відмічає І. І. Ковалик, «вся вага словотворчого функціонування здебільшого припадає на префіксальну частину, що часто вказує на просторове відношення новоназваного предмета до іншого предмета, вираженого початковим словом. Суфіксальна частина виконує передусім структурну роль творення іменника чи іншої частини мови»⁴².

У прізвищах, утворених префіксально-суфіксальним способом, беруть участь префікси *без-*, *ви-*, *з-*, *за-*, *на-*, *не-*, *недо-*, *о-*, *пере-*, *під-*, *по-*, *при-*, *про-* та біля трьох десятків суфіксів.

Прізвища з префіксом *без-* мали атрибутивний характер. Вони вказували на відсутність предмета, названого кореневою морфемою. Їх основа — іменник, а найчастіше використовуваний суфікс *-к-о*: *Беззубко*, *Безноско*, *Безпалько*, *Безп'ятко*, *Безручко*, *Безрушко*, *Безштанько*. Рідше зустрічаються утворення з суфіксом *-ник*: *Безхлібник*.

Від префіксально-суфіксальних прізвищ з префіксом *без-* могли утворюватись похідні прізвища за допомогою патронімічних суфіксів *-енк-о*, *-ук*: *Безвершенко* (від *Безверхий*), *Безпальченко* (від *Безпальчий*, тобто «син Безпальчого»), *Безносок* (син *Безносого*).

⁴² І. І. Ковалик, Вчення про словотвір, вип. II, Львів, 1961, стор. 20.

Префікс *ви-* виступає у прізвищах, утворених від дієслів з цим префіксом: *Вибранець*, *Вигодованець*, *Викиданець*, *Вихопень*, *Вихованець*. Найчастіше поряд з префіксом використовувались суфікси *-ень*, *-ець*, рідше *-айл-о*: *Виганійло*.

Префікс *з-* знаходимо майже виключно в прізвищах, утворених від дієслів з цим префіксом: *Збір'ак*, *Здер'ка*, *Здерко*, *Зузіло*, які можна розглядати як поміна *agentis* «той, що збирає», «здер», «звувив». Рідше префікс поєднувався з іменниковою основою: *Зволяк*, прізвище, утворене, мабуть, від сполучення «з Воли».

Найчастіше вживаним у прізвищах є префікс *за-*, за допомогою якого утворювалися прізвища від іменникових дієслівних основ. Прізвища, утворені від іменникових основ, виражали переважно просторові відношення, були назвами людей, що проживали «за» об'єктом, названим кореневою морфемою: *Забірко* (від «за бо-ром»), *Завалко* («за валом»), *Загір'як* («за горою»), *Задвор'як* («за двором»), *Забужан* («за Бугом»), *Задесенець* («за Десною»), *Заруденець* («за Рудною»).

Прізвища, утворені від дієслів з префіксом *за-*, переважно агентивні: *Замир'айло*, *Забияка*, *Затир'аха*, *Забігач*, *Залігач*, *Задер'ей*, *Загасійло*, *Забар'іло*, *Завалій*, *Зарубій*, *Засядько*, *Захватко*. Значення деяких прізвищ неясне: *Забандж'ала*, *Заков'рашко*.

Префікс *на-* виступає переважно в прізвищах, утворених від дієслів: *Наліз'ько* (від «нализатись»), *Настобурко* («настобурчити»), *Нагуляк* («нагуляти»), *Накопало* («накопати»). Рідше трапляються відіменні утворення: *Нагір'як*, *Нахвостач*, *Надашк'евич*.

Префікс *над-* дуже малопродуктивний, про це свідчить факт, що зустрівся тільки в одному прізвищі: *Надточій*, очевидно, від дієслова «надточити».

Заперечна частка *не* виступає у функції префікса в прізвищах, утворених від дієслівних основ. Це назви осіб, для яких стан чи дія, виражена основою, не була властива: *Небойан*, *Невмивака*, *Неїлко*, *Нечитайло*, *Неспляк*, *Недождій*. Від них за допомогою патронімічних суфіксів могли утворюватись похідні прізвища: *Неумивайченко*, *Нечитайлюк*.

Префікс *недо-* виступає досить рідко і тільки в прізвищах, утворених від дієслів: *Недомірко*, *Недоносок*, *Недошівка*.

Префікс *о-* частіше зустрічається в дієслівних утвореннях: *Огорілко, Огрізло, Одерій, Олізько, Осідач, Осідко*. Рідше за його допомогою утворювались прізвища від іменних основ: *Озимук, Ошийко, Ошудляк*.

Префікс *пере-* виступає тільки в прізвищах, утворених від дієслів: *Переварюха, Передерій, Пересоляк, Пересулько, Перетятко, Переходень*.

Префікс *під-* виступає в прізвищах *Піджарко, Підданюк, Підсадюк, Підлатайчук, Підгірняк*. Серед них є і відіменні, і віддієслівні.

Серед прізвищ з префіксом *по-* переважають утворення з суфіксами *-ко, -айло, -ало, -ило*: *Побурко, Поробко, Похілько, Поступайло, Потягайло, Почекайло, Пошивайло, Походило, Помикало*. Рідше трапляються прізвища з іншими суфіксами: *Побігун, Побігущка, Походенько, Полежак, Покиданець, Погорілець*. До винятків належать прізвища з префіксом *по-*, утворені від іменних основ: *Полаб'юк, Покляченко, Подвайчатник*.

Префікс *при-*, як правило, виступає у прізвищах, утворених від дієслів з цим префіксом: *Пругляк, Придатко, Приліпко, Прихідько, Прийдун, Присташ, Пришляк, Пругляк, Приступляк, Прибіло*. Винятком є прізвище, утворене від іменної основи: *Прилюдько*.

Префікс *про-* зустрічається в прізвищах рідко і тільки у віддієслівних утвореннях: *Проціділо, Профатіло, Прободяк, Прогонюк*.

Прізвища у формі родового відмінка. До прізвищ, утворених морфологічним способом, належить зарахувати також прізвища у формі родового відмінка однини, здебільшого вираження якої є флексія *-а (-'а)*, та у формі родового відмінка множини іменників з суфіксом *-ат-*.

Прізвища такі є пережитком досить давньої епохи і зустрічаються сьогодні рідко. Ще в XVI—XVII ст. родовий відмінок приналежності був як прізвисько явищем досить поширеним. І. Франко на основі архівних матеріалів приводить чимало прикладів селянських прізвищ (переважно прикметникового типу) у формі родового відмінка, як Микола *Лукина*, Іван *Кривого*, Максим *Возної*, Федір *Чорного*, Василь *Кривобоккого*, Хведько *Долінського*. Прізвища *Романчат, Грицев'ят, Процев'ят, Максимчат, Іванчат* є родовим відмінком множини

від назв *Романча, Грицев'я, Процев'я, Максимча, Іванча*, тобто дитина Романа, Гриця, Проця, Максима, Івана⁴³. На виникнення прізвищ із колишніх прізвищ у формі родового відмінка звертає увагу В. К. Чичагов: «Характерною граматичною рисою прізвиська є форма родового відмінка, яка могла мати різні закінчення залежно від походження даної форми»⁴⁴. Чичагов приводить ряд прикладів: Хитрово, Дурново, Іван Петрович Федорова, Герасим Енышев Муравьева й ін. Цей автор правильно вказує на те, що, перетворюючись з індивідуального прізвиська у родові прізвище, така назва у вигляді родового відмінка одержувала іншу форму: форми родового відмінка прикметників замінялись формою, узгодженою з ім'ям. «Це була вже за своїм граматичним значенням не форма присвійного прикметника, а форма іменника»⁴⁵.

Серед сучасних українських прізвищ ми вже не знаходимо зовсім назв на *-ого, -ої* типу *Кривого, Возної*. Ці колишні прізвиська, переходячи на становище родових прізвищ, замінилися формою, узгодженою з ім'ям у відмінку і роді (*Кривий, Возний* або *Крива, Возна*).

Зате існує досить значна кількість прізвищ, закінчених на *-а*, які генетично є формами родового відмінка іменникової назви. На думку, що це родовий відмінок приналежності, нас навели прізвища, утворені від власних імен: *Давида, Деміда, Демка, Захара, Івашка, Карпа, Сенька, Свирида, Севєра, Терешка, Тимечка, Устима, Юхима, Якуба*. Що це назви, утворені від імен, і що це не первісний називний відмінок, у тому не може бути сумніву. Ніде на Україні Карпа чи Захара не кликали «Карпою» чи «Захарою». Назви *Карпа, Захара, Давида* — це родовий відмінок приналежності, що відповідав на питання «чий син?» Переходячи з означення в прізвисько, а згодом стаючи родовим прізвищем, ці назви одержали значення називного відмінка й відмінюються сьогодні як іменники І відміни, а проте генетично — це форми родового відмінка однини. Приймаючи цей висновок за основу, ми вирішили, що ціла низка інших прізвищ

⁴³ І. Франко, назв. праця, стор. 8—18.

⁴⁴ В. К. Чичагов, Из истории русских имен, отчеств и фамилий, М., 1959, стор. 108.

⁴⁵ Там же, стор. 106.

вищ на -а (-'а) також являє собою колишній родовий відмінок приналежності, утворений від первісних прізвищ. Такими прізвищами, між іншими, є: *Баса, Бєвза, Бўта, Глўха, Гнўпа, Гўдза, Гудўма, Гўта, Дїда, Долўда, Дрўзда, Грўма, Козўра, Корчўка, Магомўта, Мўда, Овада, Поперўка, Раба, Саца, Снїгўра, Сўсла, Чобўта, Чўба, Швўда, Шемўта, Ястрўба, Ящўра* і багато інших.

Первісно ці назви мусили бути в силу своєї синтаксичної функції (неузгоджене означення) незмінними: Іван Шведа, Івана Шведа, Іванові Шведа, Іваном Шведа. Згодом, перетворившись у родові прізвища, вони одержали відмінкові закінчення на зразок іменників І відміни.

Другий тип прізвищ, що виникли з первісної форми родового відмінка, це прізвища на -ат (-'ат): *Миков'ят, Кон'ят, Процев'ят, Щур'ят*. Вони являють собою форми родового відмінка множини від іменників з суфіксом -ат- (IV відміна). Ця форма, ставши родовим прізвищем, лексикалізувалась і відмінюється сьогодні як іменник чоловічого роду другої відміни: *Процев'ят, Процев'ята, Процев'ятові, Процев'ятом* ⁴⁶.

Прізвища, утворені регресивним способом

Досить значна кількість українських прізвищ утворилася регресивним (безафіксним) способом словотвору.

І. І. Ковалик виділяє два відмінні за своєю будовою розряди утворених цим способом слів:

а) безсуфіксні похідні іменники, які сформувалися в результаті відкидання суфіксальної частини відповідного дієслова, і

б) похідні іменники, що постали в результаті занепаду давнього основотворчого елемента -ї (>ь), за допомогою якого формувалися іменники колишніх і-основ і який додавався до «голої» основи після попереднього відсікання суфікса або відповідного закінчення початкового слова ⁴⁷.

Серед сучасних українських прізвищ знаходимо ці обидва словотворчі розряди.

⁴⁶ Про прізвища, утворені з форм родового відмінка, див. також на стор. 15—16.

⁴⁷ І. І. Ковалик, назв. праця, стор. 24—25.

До утворених від дієслівних основ належать прізвища:

а) від безпрефіксних дієслів: *Галамага* (від «галамагати» — верзти нісенітницю — Грінченко, I, 346), *Гмїря* (від «гмирати», пол. gmeгас, gmuгас — марудити, колупатися), *Дрїга* (від «дригати»), *Кандїба* («кандибати»), *Кїда* («кидати»), *Клїна* («клїпати»), *Кїшла* («кошлати»), *Кїдла* («кудлати»), *Лїба* («либати»), *Рє-па* («репатися»), *Рїга* («ригати»), *Рїома* («рюмати»), *Сїпа* («сипати»), *Сїса* («сисати», ссати), *Скїба* («скубати», скубти), *Хвїста* («хвастати»), *Хїта* («хитати»), *Хлїста* («хлистати»), *Цїба* («цибати» — йти, крокувати), *Шєнта* («шептати»), *Шкїрба* («шкорбати» — тягти, теревити);

б) від префіксальних дієслів: *Догїйда* («догойдати»), *Заїка* («заїкатися»), *Закала* («закаляти»), *Закалта* («закалатати»), *Замўра* («замурати»), *Застєба* («застєбати»), *Нїпха* («напхати»), *Нєтєса* («не тесати», «неотесаний»), *Перєйма* («переймати»), *Погїба* («погибати»), *Помїза* («помазати»), *Порўба* («порубати»), *Потўра* («потурати»), *Похвїта* («похватати»), *Придїба* («придибати»), *Прийма* («приймати»), *Пристава* («приставати»), *Пристўпа* («приступати»), *Притїка* («притикати»).

Інший тип безсуфіксних утворень являють собою прізвища, які становлять «голу» дієслівну основу: *Брик*, *Дїжид*, *Дюг* (дюгати), *Жмур*, *Закаль* («закаляти»), *Квич* («квичати»), *Луш*, *Мац*, *Плющ*, *Пїхил*, *Прийлїн*, *Притїс*, *Пуш* («пушити»), *Скрип*, *Сїлоп* («солопити»), *Стек* («стекти»), *Строй*, *Стус*, *Триш*, *Шкроб*.

До виняткових належить утворення прізвищ регресивним способом від прикметникових основ: *Гнїдь*, *Крась*, *Крих*, *Рудь*, *Сїдь*, *Твердь*, *Швидь*, *Юнь*.

Але поряд із цими прізвищами, утвореними регресивним способом від дієслів і прикметників, що мали агентивне або атрибутивне значення, існує ще значна кількість безсуфіксних прізвищ, утворених від зовсім неясної основи, про будову яких нічого не можна сказати, крім того, що вони одно- або більшескладові. До них належать:

а) односкладові: *Брунь*, *Гель*, *Глень*, *Гнїсь*, *Гось*, *Готь*, *Грель*, *Дец* (від нього похідні *Дєцик* і *Децикєвич*), *Друсь*, *Зброж*, *Пач* (похідне *Пачовський*), *Пель*, *Смук*, *Триль*, *Шех* (похідне *Шехович*), *Шот*;

б) дво- і більшескладові: *Ганша, Гева, Гендза, Гйжа, Горупа, Дейна, Джалп, Діда, Дода, Дюба, Лбга, Нідза, Рупа, Снеда, Съббста, Фоца, Хамаза, Хоха, Цюга, Чупа, Шепа, Шоба*.

Ще інший тип безсуфіксних прізвищ становлять нечисленні назви з флексією -о, утворені з іменників на приголосний, подібно як *Дніпро* з первісного *Дніпр*. Такими є прізвища *Кізло, Хребто, Чабро* (від «чабер» — назва рослини).

Прізвища, утворені синтаксико-морфологічним способом

Характеристичним типом українських особових назв є прізвища, в процесі утворення яких з'єднувалися два корені чи основи.

Антропонімічні композити були відомі на слов'янській території вже в далекому минулому. Знаходимо їх у фольклорних творах майже всіх слов'янських народів, наприклад, *Вернидуб, Вернигора, Кожум'яка, Котигорошок, Крутивус, Товчикамін, Сучимотузок* — в українських народних казках⁴⁸, *Waligóra, Wyrwidąb* — у польських легендах⁴⁹, *Zlatovlasá, Vševed, Větroplach* — у чеських⁵⁰, *Любижълѣдка, Острозьбка, Впийзъб, Търпибежко* — в болгарських⁵¹.

На давність складних антропонімів указують і загальнослов'янські імена — *Ярослав, Мстислав, Святополк, Будимир, Судивой, Людмила, Далибор, Богумил* та назви слов'янських богів: *Дажбог, Стрибог, Святовид*.

Розглядові слов'янських антропонімічних композитів присвячений увесь другий розділ праці Ф. Міклошича «Die Bildung der slavischen Personennamen». Він уважав завадним, що стоїть перед дослідниками складних антропонімів, встановити: 1) які частини мови можуть становити компоненти складної назви; 2) які зміни відбуваються у визвуку першої основи; 3) взаємодно-

⁴⁸ Див. «Українські народні казки» за ред. П. М. Попова, К., 1951.

⁴⁹ Див. «Polskie baśnie ludowe», Opracował J. Jodelka, Warszawa, 1956.

⁵⁰ Див. «Strom pohádek z celého světa», Praha, 1958.

⁵¹ Див. О. Василев, Дивата гора, Съчинения в пет тома, София, 1957.

шення між компонентами складної назви; 4) порядок сполучення компонентів. На думку Міклошича, складними є також назви, першим компонентом яких є іменник або заперечна частка⁵².

Складні назви — прізвища знаходимо в староукраїнських грамотах XIV—XV ст. (*Долгодат Долгодатович, Иванко Мукосъевич, Александро Самогетич*)⁵³. Детальний аналіз різних типів складних особових назв цього періоду дала Л. Л. Гумецька⁵⁴.

Складні антропоніми виступають і в пам'ятках російської мови. Прізвища *Горемыка, Белоглаз, Трегуб, Мясоед, Вислоух, Долгорукой* знаходить В. К. Чичагов у матеріалах «Актів феодального землевладення и хозяйства XIV—XVI вв.»⁵⁵, прізвища *Богомаз, Богомол, Салмозерец, Пусторосл* приводить А. М. Селищев⁵⁶.

Я. С. Бистронь говорить, що в XVI—XVII ст. існували польські складні прізвища *Wozignój, Kazirodek, Grzebi-półka, Płaszczymaka, Parzysłońce, Liczykrupa, Golipięta*, а також складені *Krupny Dziad, Kantuś od Orawców* і ін. На його думку ці особові назви не закріпилися у функції родових прізвищ з двох причин: по-перше, вони були незручні для вживання і, по-друге, самі носії намагалися позбутися їх, як прізвищ переважно глузлих, а то й непристойних⁵⁷. Серед сучасних російських прізвищ збереглися утворені від первісних складних імен прізвищ *Горемыкин, Мясоедов, Богомол, Вислоухов*. В інших слов'янських мовах складні прізвища зустрічаються дуже рідко.

Для української антропонімії характерне збереження досить значної кількості композитів у ролі родових прізвищ. Серед чотирнадцяти тисяч прізвищ, які ми взяли за основу для вивчення їх словотворчої будови, складних знайдено 350, тобто 2,5%. Таким чином, складні

⁵² Див. «Die Bildung der slavischen Personen-und Ortsnamen», Heidelberg, 1927, стор. 19—20.

⁵³ В. Розов, Українські грамоти, т. I, К., 1928, стор. 107, 139, 154.

⁵⁴ Див. Л. Л. Гумецька, Нарис словотворчої системи української актової мови XIV—XV ст., К., 1958, стор. 18—23.

⁵⁵ Див. В. К. Чичагов, Из истории русских имен, отчества и фамилий, М., 1959, стор. 113, 124.

⁵⁶ Див. А. М. Селищев, Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ, Ученые записки МГУ, вып. 128, М., 1948.

⁵⁷ J. S. Bystroń, назв. праця, стор. 98.

прізвища утворюють досить значну і дуже типову для української антропонімії групу.

Відзначаємо такі типи складних прізвищ:

1. Прізвища, утворені синтаксико-морфологічним способом (з'єднання основ за допомогою сполучного голосного). У свою чергу вони поділяються на такі підгрупи:

а) прізвища, утворені з'єднанням прикметникової основи з іменником: *Біло(в)у́с, Білобра́м, Білово́л, Білоді́д, Білодуб, Білозі́р, Білокі́нь, Білоно́га, Білоскі́рка, Білотка́ч, Білогай, Білозуб, Божево́ля, Гнилозуб, Голобу́т, Голодзьо́б, Доброба́тько, Доброхлі́б, Довгоно́с, Довгоши́я, Жовтобрю́х, Жовтоно́га, Косоно́га, Красножо́н, Краснощо́к, Кривоні́жка, Кривоні́с, Криворо́т, Кривору́чка, Кривоу́с, Кривоши́я, Лисогі́р, Лиході́д, Лихопавло́, Малогро́ш, Малому́ж, Мокроу́с, Новоса́д, Новохре́ст, Пустові́т, Рябові́л, Рябокі́нь, Рябоко́ровка, Рябоша́пка, Рябоклі́ч, Святоку́м, Сивокі́нь, Сіроба́ба, Сірошта́н, Слабоду́х, Стародуб, Сухове́рша, Сухомлі́н, Сухоні́с, Твердохлі́б, Товстоу́ят, Товсто́рог, Тонкошкі́р, Червоношта́н, Чорнобру́в, Чорново́л, Чорнозуб, Чорнокóжа, Чорномо́р, Чорноу́с.*

Ряд прізвищ цієї підгрупи є нечленими складними прикметниками: *Білоно́г, Кривоборо́д, Сивола́н, Тонкошкі́р* і ін. У ряді випадків існують паралельні форми: *Чорнобру́в* і *Чорнобрі́вий*. Очевидно, прізвища — нечленні прикметники повністю субстантивувалися й відмінюються як іменники.

Від прізвищ цієї підгрупи досить часто утворювалися похідні прізвища за допомогою патронімічних суфіксів, напр., від *Кривов'яз* — *Кривов'язе́нко*, від *Чорноміса* — *Чорномісе́нко*, від *Рябокобі́лка* — *Рябокобі́ленко*. Від складених топонімів утворилися складні прізвища прикметникового типу, як *Старосе́льський, Сухоста́вський, Сухоя́рський*, утворені від назв Старе Село, Сухий Став, Сухий Яр. Але, як правильно вказує І. І. Ковалик, «якщо від складного слова утворюється похідне слово, то це вже не синтаксико-морфологічний, а морфологічний спосіб творення слова»⁵⁸.

б) прізвища, утворені з'єднанням іменникової і дієслівної основ: *Богома́з, Богоні́с, Вовкода́в, Водові́з, Водоп'я́н, Гречкосі́й, Дереворі́з, Кашева́р, Кірколу́н, Коже-*

м'я́к, Козорі́з, Кологі́н, Коро́д, Косто́глод, Костомо́лот, Котолу́н, Круподо́р, Куробі́й, Куропа́сь, Лисобі́й, Лихові́д, Макодзьо́б, Мако́д, Масло́д, Муково́з, Мукоме́ла, М'ясо́д, Пивова́р, Рукоді́й, Сило́д, Сиро́д, Чортополо́х, Чубобрі́й, Шовкопла́с;

в) прізвища, утворені з'єднанням дієслівної основи з іменником: *Гризоду́б, Давосі́р, Ломоно́с, Сторчо́с;*

г) прізвища, утворені з'єднанням прислівника з дієслівною основою: *Дармогра́й, Дармо́д, Дармоу́к, Дарморі́с, Дармохі́д, Косогля́д, Кривору́ск, Легкосту́п, Лихогра́й, Мимохо́д, Пустова́р, Скоробру́ха, Скоропа́д, Скоропла́с, Скоропу́д, Скорохо́д, Тихола́з, Тонкові́д, Худолі́й, Швидкобі́й;*

д) прізвища, утворені з'єднанням займенника і дієслівної основи: *Самокі́ш, Самогра́й* (очевидно, з первісного **Самогра́й*), *Самоте́с, Самохва́л;*

е) прізвища, утворені з'єднанням двох іменникових основ: *Кожеду́б, Лісого́р, Салоу́х, Смако(в)у́с, Судомі́р, Татомі́р, Терноу́шко;*

є) прізвища, утворені з'єднанням числівникової і іменникової основ: *Однорі́г, Сорокола́т, Сороколі́т, Сорокопу́д, Шестопа́л*. Без сполучного звука утворені від числівникової основи прізвища *Півлю́д, Півхло́пок, Півтора́дні*. Родовий відмінок від кількісного числівника становить перший компонент у прізвищах *Дву́літ, Полу́пан, Полусі́ток, Семібаламу́т, Семиро́зум, Семиря́д*, а також у прикметникових — *Семидве́рний* і *Семича́стний*. Подібно утворене і прізвище *Семигі́н* (варіант *Семегі́н*), але тут друга основа дієслівна («гинути»).

2. Прізвища, утворені за синтаксичним принципом. Серед цих прізвищ виділяємо дві підгрупи:

а) перший компонент становить форма 2-ї особи однини наказового способу від перехідного дієслова, а нині наказового способу виражає об'єкт, на який переходить дія: *Варі́вода, Веді́біда, Верні́воля, Верні́гора, Верні́дуб, Верті́порох, Го́либоро́да, Дері́болот, Жу́рі-Верні́дуб, Верті́порох, Го́либоро́да, Дері́болот, Жу́рі-бі́да, Загі́біда, Ка́дігрі́б, Ка́зібрі́д, Ко́лібаба, Копа́й-гора, Кру́тіго́лова, Кі́йбі́да, Ла́йбі́да, Ло́відух, Лу́пирі-ба, Ма́стіго́лова, Ма́стікаш, Ме́ліму́ка, Мо́рикішка, Мо́рікінь, Не́їжма́к, Не́пійво́да, Па́ліво́да, Па́лісві́т, Мо́рікінь, Не́їжма́к, Не́пійво́да, Па́ліво́да, Па́лісві́т, Пере́бійні́с, Пере́ймібі́да, Пе́чібори́, Пі́дкуймұ́ха, По́-Пере́бійні́с, Пере́ймібі́да, Пе́чібори́, Пі́дкуймұ́ха, По́-кіньборо́да, По́кіньче́реда, Про́бийго́лова, Пру́діва́с, Про́йдісві́т, Розда́йбі́да, Тя́гнібо́к, У́бійво́вк, Ці́дидра́га;*

⁵⁸ І. І. Ковалик, назв. праця, стор. 22.

б) перший компонент становить така сама форма, але від неперехідного дієслова, а другий компонент — іменник, що виражає суб'єкт. Прізвищ таких значно менше: *Гуляйвітер, Дрижирік, Капиніс, Скрипитіла, Станімир, Шумівода*. До цієї групи належить і прізвище *Болібрех (Болібрех)*, утворене від польського «*bolibrzuch*». Думаємо, що і прізвище *Боліжук* його різновидність, що виникла внаслідок деетимологізації.

3. Прізвища, утворені з зіставлення двох слів. Тут можуть бути такі різновиди:

а) прикметник та іменник: *Великголова, Великийчоловік, Малийчоловік, Остатнийгріб*;

б) прислівник та іменник або прикметник: *Нетудихата*; прикметникові: *Скоробагатиий, Скоробагачий, Худотеплий*;

в) числівник та іменник: *Стодоля, Тригуб, Тризуб, Трипиз, Трипс*⁵⁹;

г) два іменники: *Щербаньс*.

4. Прізвища, утворені із словосполучень (фразеологізмів). До цієї групи належать такі прізвища: *Длябога, Добридень, Мостіпан* (з первісного **Мостіпан*), *Отчеш, Панібудьласка, Собіпан*.

5. Складні прізвища невиразної будови. Лексичне значення однієї, а то й обох основ буває незрозуміле, через те не можна зарахувати дане прізвище до тієї чи іншої групи. Невиразними за своєю будовою є такі прізвища, як *Білогрід, Кацаліб* (можливо, з первісного *Косолап?*), *Кошоліба* (чи не різновидність попереднього?), *Логоміз, Ляхошест, Махобей* (можливо, з біблійного Маккавей), *Мацібора, Моцугія, Окогріб, Цицільба*. Не зовсім ясне й утворення прізвища *Карнаух* (із складного прикметника «карноухий» — з маленькими вухами — Грінченко, II, 222), але звук а тут, у наголошеній позиції, нічим не виправданий. Прізвище *Катернога* утворене з первісного «кутерного» — кривий (Грінченко, II, 333), але значення й походження першого компонента неясне. Прізвище *Марімуха* виникло, очевидно, з первісного **Морімуха*, а прізвище *Макодім* тільки зовнішньо нагадує складне прізвище, бо являє собою переробку в дусі народної етимології рідкісного й незрозумілого для носія імені *Никодим*.

⁵⁹ Не виключено, що перша основа «три» може бути не числівниковою, а дієслівною: наказ. спосіб від «терти».

Більшість українських складних прізвищ виникла як насмішливі прізвиська (наприклад, *Маслоїд, Цидибрага, Підкуймюха, Скоробреха, Тихоліз, Нетудихата, Панібудьласка, Неїжмак* і ін.), але, закріпившись у функції родових прізвищ, вони поступово втратили цей відтінок значення, як і взагалі всі прізвища мусили втратити первісне лексичне значення.

Прізвища, утворені з дієслівних форм

Коло півсотні прізвищ із нашої картотеки — це скам'янілі дієслівні форми. За походженням вони:

а) дієслова у формі 2-ї ос. одн. теперішнього часу: *Бачиш, Береш, Ганиш*. Прізвищ, які збігаються з формою 2-ї ос. одн., можна назвати більше (*Видиш, Вендиш, Гладіш, Голіш, Кітиш, Мариш, Містиш, Радіш*), а проте не можемо твердити, що вони справді утворилися з дієслівних форм. Думку про шлях їх виникнення ми висловили вище у зв'язку з обговоренням прізвищ на -иш (див. стор. 136);

б) дієслова у формі минулого часу: *Недовіз, Була, Булась* («була еси»), *Влізло, Ліло*;

в) дієслова у формі 2-ї ос. одн. наказ. способу: *Бажай, Бий, Величай, Гамай* (від дитячого «гамати» — *Істи*), *Грай, Гудь* (від «гудити»), *Гуляй, Ділай, Доскож, Друль* (від «друлити» — штовхнути), *Заграй, Гасай, Некерій, Попсуй, Потирай, Потурай, Походжай, Про-щай, Рубай, Смаль* (від «смалити»), *Чуй, Шморгай, Явійся*. Особливо цікаве це останнє прізвище із збереженою в його складі зворотною часткою.

Різновидністю прізвищ, утворених від форми наказ. способу, є прізвища, в яких форма 2-ї ос. одн. наказ. способу з'єднується з підсилюючою часткою -ко: *Накрійко, Наливайко, Негрійко, Підкуйко, Посулько, Поцілуйко, Приходько, Роздобудько, Цілуйко*. Частка -ко перетворилась у своєрідний суфікс, який уподібнює ці прізвища до іменникових, утворених за допомогою суфікса -ко, та надає їм агентивного значення. Таким чином, *Наливайко* — це «той, що наливає», *Приходько* — «той, що приходить», подібно як у розмовній мові «забудь-ко» — це «той, що забуває», «незнайко» — «той, що не знає» і т. п.

Окремі прізвища нагадують форму 1-ї ос. одн. аориста: *Бих, Брах, Жих*. Думаємо, що це випадкова, чисто зовнішня схожість. У часі формування українських прізвищ аорист був уже давно забутою формою. Це, скоріше, той тип прізвищ, до якого належать *Івах, Терех*, тобто згрубіло-фамільярні прізвища, утворені за допомогою суфікса -х. Можливо, що *Брах* походить від *Брат*, а два інші виникли таким самим способом від неясних для нас основ (скоріш за все від власних імен).

Усі прізвища — скам'янілі форми дієслів — повністю субстантивувались і відмінюються як іменники I відміни, якщо вони закінчені на -а (я), або як іменники II відміни, якщо закінчені на приголосний, на -й або на -о: *Явися, Явисі, Явисею; Бачиш, Бачиша, Бачишеві, Бачишем; Некеруй, Некеруя, Некеруєві, Некеруєм; Влізло, Влізла, Влізлові*. Звичайно, зв'язок цих прізвищ з дієсловами в свідомості сучасних їх носіїв не існує.

Прізвища, утворені з прислівників, службових слів, вигуків

Прізвищ, які виникли з прислівників, усього кілька. Субстантивуючись, вони одержали форми відмінювання і в багатьох випадках змінили наголос. Переважно це колишні прислівники, утворені з якісних прикметників: *Бистро́, Красно́, Кра́тко, Літе́пло, Ча́сто*. Від прикметника з прийменником утворилося прізвище-прислівник *Зго́ла*, від іменника з заперечною часткою — *Не́треба*. Відмінюються ці прізвища як іменники I або II відміни.

Прізвища, утворені від неповнозначних слів, теж рідкісні. Між ними є колишні наказові частки дієслівного походження: *Най, Нех, Нехай, Хай*, допустовий сполучник *Хо́цяй* (діалектне, «хотяй», «хочай»; Грінченко подає «хочай» за казками І. Рудченка), уточнююча частка *Пак*.

Відмінюються вони як іменники II відміни.

Декілька десятків прізвищ співвідносні з загально-вживаними в українській мові вигуками і звуконаслідувальними словами.

Отже, маємо тут:

а) прізвища, що утворились від вигуків, які служать для того, щоб кликати або відганяти домашніх тварин: *Гётта* (вигук «гетта» або «гейта» до коня означає «на-

право» — Грінченко, I, 280), *Гиль* (з вигука «гиля-гиль», яким відганяють гусей — Грінченко, I, 283), *Гись* (вигук «гись» кличуть курей, записано на Лемківщині — Грінченко, I, 284), *Куць* (вигуками «куць-куць», «куцю-куцю» кличуть свиней — Грінченко, II, 334), *Гуль* (вигук «гуль», «гулі» служить для кликання голубів — Грінченко, I, 338), *Цьонь* (вигук «цьонь-цьонь» кличуть коней, також свиней — Грінченко, IV, 439);

б) прізвища, які утворились від вигуків, що означають різного роду почуття: *Гій* (вигук «гі», «агі», «гій», «агій» виражає дуже широкий діапазон почуттів, переважно негативного характеру: «Гій на тебе»), *Леле* (вигук, що виражає нарікання, жаль: «Леле, лелечко мені» — Грінченко, II, 354);

в) прізвища, утворені з різних звуконаслідувальних слів: *Гойда* (слова «гойда-гойда» виражають колисання, хитання колиски чи дитини на руках. Звідси і дієслово «гойдати (сь)». *Гоц* — те саме, що «гоп», — означає стрибок: «Не кажи «гоц», поки не перескочиш» — Чубинський, I, 246), *Калат* — звуконаслідувальне слово, що виражає звук від удару палкою по дерев'яному предмету, від нього «калатати», «калатало»; *Дзень* — виражає звук дзвона чи якого-небудь металевого предмета, й від «кець-кець», що служить, як подає Грінченко, для кликання свиней (Грінченко, II, 236). Словом «кець» проганяють також кішку. *Ких і Кіх* — звуконаслідувальні слова, що виражають сміх (Грінченко, II, 241); *Кляп* — виражає звук при падінні предмета широкою поверхнею на підлогу або на воду; *Круть* — слово, що виражає швидкий оберт (Грінченко, II, 315), різновидом його можна вважати прізвище *Круць*; *Кукуріка* — від «кукуріку», слово, що наслідує голос півня; *Маць* — слово, що означає звук від удару долонею; Грінченко подає, що вигук «паць» кличуть свиней (Грінченко, III, 103); *Пуц* — означає звук від падіння невеликого твердого предмета на землю, також «пуць» (Грінченко, III, 503); *Пшик* — слово, що виражає шипіння від занурення в воду розпеченого заліза (Грінченко, III, 504); *Пштик* — слово, що виражає звук від удару по носі зігнутих пальцем, також сам удар; *Скік* — слово, що виражає рух під час стрибка (Грінченко, IV, 135);

Скрип — звуконаслідувальне слово, що виражає звук, викликаний тертям двох шматків шкіри або інших предметів: «Пішли колеса... тільки скрип, скрип, скрип» (Грінченко, IV, 143); *Смик* — вживається у тому самому значенні, що й дієслово «смикати»: «А він його смик за полу» (Грінченко, IV, 157); *Фіть* — звуконаслідувальне слово, означає посвистування або звук, викликаний помахом батога; *Цвень* — «цвень-цвень» — звуконаслідування на означення незрозумілої іноземної мови, звідси «цвенькати» — говорити чужою мовою (Грінченко, IV, 424); *Цуп* вживається у значенні: несподівано скопити, узяти щось, пор. «поцупити»; *Чвак* — звуконаслідувальне слово, що виражає звук, який виникає при ступанні ніг по болоті; друге значення — звук, утворюваний губами і язиком під час їжі: «Чвакають, як свині» (Грінченко, IV, 447); *Шелєп* — слово, що виражає звук від падіння чого-небудь або несподіваний прихід: «шелєп із дуба», «шелєп щастя в хату» (Грінченко, IV, 490); *Шмиг* означає швидкий рух, звідси «шмигляти», «шмигнути».

Прізвища іншомовного походження

У словниковому складі кожної мови знаходиться більший або менший процент запозичених слів, з яких певну кількість становлять іншомовні за походженням прізвища. Частина українців має прізвища татарські, польські, німецькі, мадярські, румунські та ін. Причин появи прізвищ:

По-перше, асиміляція окремих чужинців, які прожили серед українського народу. Вони зжилися з народом, який гостинно прийняв їх у своє суспільство, прийняли українську мову за свою рідну, але зберегли давнє родове прізвище.

ськової служби в австрійській армії, залюбки вживав засвоєні там німецькі слова, от і прозвали його одним із цих слів — *Ганц* (нім. ganz — зовсім); хтось був схожий на єврея і одержав прізвисько *Шайгець* (євр. «молодий єврей», «франтик»); перекутив хтось незвичне для нього іншомовне слово, і це стало предметом насмішок, а перекучене слово — його прізвиськом, а потім і прізвищем (напр., *Оберлейтнер* з нім. Oberleutenant або *Карнидаль*, замість «кардинал»).

Розглянемо їх окремо.

Прізвища польського походження

Прізвища польського походження розміщені переважно на заході України, хоч окремі з них зустрічаються і в таких областях, як Миколаївська, Кіровоградська, Запорізька та ін.

За лексичними ознаками до прізвищ польського походження треба зарахувати *Байбярза* (польське прізвище bajbardzo — байдуже), *Бонк* (пол. bąk — бугай водяний, овід, також дзига), *Венальовський* (від węgiel — вугіль), *В'єнц* (więc — отже), *Вільчінський* (від слова wilk — вовк), *Войцехівський* (від імені Wojciech), *Войцехович* (як попередне), *Врубель* (від wróble — горобець), *Врубльовський* (як попередне), *Гембаль* (від gęba — рот, уста), *Генсьоровський* (від gęsi — гусак), *Генсіцький* (від gęś — гуска), *Гура* (від góra — гора), *Гнєвак* і *Гневушевський* (від gniew — гнів), *Дембіцький* (від dąb — дуб), *Дзик* і *Дзиковський* (від dzik — кабан), *Дзісь* (від dziś — сьогодні), *Дзярський* (від dziarski — молодецький, бравий), *Длугош* (від

długosz — довгий), *Єзєрський* (від jezioro — озеро), *Єндрік* (від імені iędrzyk — Андрійко), *Зачний* (від zasny — чесний), *Зббжний* (від zbożny — побожний, богоугодний), *Зігмунд* (від імені Zygmunt), *Зярко* (від ziarno — зеренце), *Валігура* (від Waligóra — укр. Вернигора), *Інджийовський* (від імені Jędrzej — Андрій), *Казнадзєй* (від kaznodzieja — проповідник), *Квятковський* (від kwiatek — квітка), *Кєндзьор* (від kędzior — кучер, локон), *Кєнс* (від kęs — шмат, шматок), *Кєндзіравий* (від kędzierzawy — кучерявий), *Клємпа* (від kłera — зневажлива назва корови або [старої] жінки), *Коля́нко* (від kolanko — колінце), *Кондзьола* (від kaździel — куделя), *Конкольняк* (від kałol — кукіль), *Крєнцік* (від kręcić — крутити), *Круль* (від król — король), *Кукўлка* (від kukulka — зозуля), *Кўфель* (від kufel — кухоль), *Кшановський* (від chrzan — хрін), *Кшик* (від krzyk — крик), *Лазєнга* (від łazęga — волююга), *Луй* (від łój — лій), *Ля́ска* (від laska — палиця, ціпок), *Малоглловець* (від małogłowiec — малоголовий), *Мархєвка* (від marchewka — морковка), *Марцин*, *Марцінів*, *Марцінюк*, *Марцінішин* і *Марцінковський* (усі від імені Marcin — Мартин), *Мєх* (від miesz — мох), *Мідзяновський* (від miedź — мідь), *Мончак*, *Мончаківський*, *Мончко* (всі від така — мукá), *Мосьондз* (від mosiądz — латунь), *Невядомський* (від niewiadomy — невідомий), *Нєндза* (від nędza — нужда, також нужа), *Нємнець* (від niemiec — німець), *Ожеховський* (від orzech — горіх), *Оп'єля* (від opiełac — прополювати), *Пайонк* (від pajak — павук), *Паніж* (від panieź — папа римський), *Паробик* (від parobek — парубок), *Пєнкальський*, *Пєнкаль* (від pękać — лопати, тріскати), *П'єкний* (від piękny — гарний), *П'єнтак* (від pięta — п'ята), *Піонтковський* (від piętek — п'ятниця), *Прєнткович* (від prędkie — швидкий), *Пружняк* (від próżniak — ледар), *Прухніцький* (від próschno — порохно), *П'єсєцький* (від piasek — пісок), *Родзай* (від rodzaj — рід), *Свенціцький* (від święcić — святити), *Свідєр* (від świder — свердло), *Свіонтковський* (від świętki — свята), *Сковрон* і *Сковронський* (від skowron, skowronek — жайворонок), *Следзь* (від śledź — оселедець), *Стронціцький* (від strącić — скинути, зіштовхнути), *Тєнча* (від tęcza — райдуга), *Трємбач*, *Трємбачєвський*, *Трємбєцький* (від trąbić, trębacz —

трубити, сурмач), *Флінта* (від flinta — рушниця), *Хрўстіль* (від chróściel — деркач, назва птаха), *Цєсєльський* і *Цисєльський* (від cieśla — тєсля), *Ціховський*, *Ціхонь*, *Ціхóцький* (від cicho, cichy — тихо, тихий), *Цьóлка*, *Цьолковський* (від ciolka, ciolęk — теля, телиця), *Чвартковський* (від czwartek — четвер), *Ястрємський* (від jastrząb — яструб).

Про польське походження свідчать фонетичні ознаки ряду прізвищ: а) звукосполучення -ем-, -єн-, -ом-, -он- на місці польських носових голосних: *Балємба*, *Вєнда*, *Вибєнда*, *Глємба*, *Голємбйовський*, *Гóломб*, *Галóнзка*, *Зарємба*, *Зембіцький*, *Клємба*, *Пєнкаль*, *Хорóнжий*; б) відсутність повноголосся: *Влох*, *Врєцьóна*, *Глóва*, *Глów'як*, *Глос*, *Грох*, *Клос*, *Млот* — в українській мові їм відповідають групи -оро-, -оло-, -єре-: «горох», «молот», «веретено»; в) звукосполучення -дл-: *Косідло*, *Мідляк*, *Садловський*, *Щудло*, *Ядлось*. У східнослов'янських мовах звук д тут занепає (пор. «мило», «салт», «іла»).

Зрідка зустрічаємо в прізвищах польського походження польські афікси (суфікси, рідше префікси): *Бўчек*, *Войтáшек*, *Войтек*, *Дволятек*, *Флячек*, *Яцўшек*, *Вáвруф*, *Вўйцьк*, *Гўдзік*, *Крєнцік*, *Рáзік*, *Мартїніц* (з пол. Martyniec), *Мархєвка*, *Церкєвний*; префікси: *Пшедзімїрський*, *Пшедзял*.

Зовсім винятково зберігається польська прикметникова флексія: *Цєнки*, *Які*.

Як правило, польські суфікси -єк, -їк замінилися українським суфіксом -ик (*Дзядик*, *Сєндик* з пол. Dziadek, Sędzik), суфікс -ów- суфіксом -ів (*Марцінів*), суфікс -єс — суфіксом -єць (*Малоглловець*).

Прізвища німецького походження

Серед українських прізвищ німецького походження відрізняємо прізвища прості і складні.

До простих належать, наприклад, *Акер* (нім. Acker — рілля), *Бáвер* (нім. Bauer — селянин), *Бєкер* (нім. Bäcker — пекар), *Бєргєр* (від bergen — заховати), *Брух* (від Bruch — перелом), *Вінтер* (Winter — зима), *Вольф* (Wolf — вовк), *Гáєр* (Geier — шуліка), *Гáйзлер* (від geißeln — сікти, батожити), *Гєргєль* (Gergel — жолобок, фуга), *Гєхт* (Hecht — щука), *Гóбер* (від

heben — підіймати), *Гольц* (Holz — дерево), *Енгель* (Engel — ангел), *Зайлер* (Seiler — поворозник, канатник), *Лангер* (langer — довгий), *Ленц* (Lenz — весна), *Мица* (Mütze — шапка), *Найдер* (Neider — заздрісник), *Пельц* (Pelz — хутро, кожух), *Пфайфер* (Pfeifer — свистун), *Райтер* (Reiter — вершник), *Рігель* (Riegel — засувка), *Фік* і *Фік* (від ficken — терти), *Шнайдер* (Schneider — кравець), *Шпот* (Spot — насмішка), *Шюстер* (Schuster — швець).

До складних прізвищ (утворених із двох коренів) належать: *Адермах* (від Ader — волокно і maschen — робити), *Гроскоп* (від groß — великий і Kopf — голова), *Зальцман* (від Salz — сіль і Mann — чоловік), *Коренберг* (від Korn — зерно і Berg — гора), *Оберлейтнер* (здеформоване нім. Oberleutnant), *Райтман* (від reiten — їздити верхи і Mann — чоловік, — вершник, кіннотник), *Умблят* (від umblättern — листати), *Цігельман* (від Ziegel — цегла, цегляр), *Цімерман* (від Zimmermann — тесляр) і ін. Абсолютна більшість прізвищ німецького походження розміщена в тих областях України, що знаходились під владою Австро-Угорщини. Як рідкі винятки зустрічаються вони в деяких східних областях: Дніпропетровській, Київській, Харківській, Донецькій та ін.

Прізвища єврейського походження

Вище ми згадували про українські прізвища, утворені від єврейських імен. Єврейське населення становило значну кількість населення міст і містечок України (головним чином Правобережної), у кожному селі теж було по декілька єврейських родин. Багато українців досить добре знало єврейську мову (їдиш), і саме цим пояснюється виникнення прізвищ, що являють собою єврейські назви. Коло десятка таких прізвищ перейшло згодом у прізвища, а саме: *Атлас* (прізвище, поширене серед євреїв), *Габінет*, *Зельман* (прізвище, відоме з обрядових пісень-гаївок як прізвище єврея-орендаря, що брав в оренду церкви), *Бухер*, *Вергелес*, *Кумгир*, *Маргулес*, *Ништ*, *Рібман*, *Рубін* (прізвище поширене серед євреїв), *Шабас*, *Шайгець* і *Шайгіц*.

Деякі з цих прізвищ можуть бути прізвищами асимільованих євреїв (як *Атлас*, *Маргулес*, *Рубін*), інші — первісні прізвища (*Шайгець*, *Кумгир*).

Прізвища мадьярського походження

Українських прізвищ мадьярського походження найбільше в Закарпатській обл., що входила до складу Угорщини і на протязі довгого часу була об'єктом мадьяризації. Українське населення спілкувалося (головним чином в містах) з мадярами, багато українців добре знало мадьярську мову. Мадьярські органи державної влади також сприяли тому, що досить значній кількості українців записано в документах мадьярські прізвища.

З мадьярської мови походять такі прізвища українців: *Балоба* (balog — незграбний, також шульга), *Барна* (barna — бурий, гнідий), *Боршош* (borsos — наперчений, також дорогий), *Газа* (haz — домашній), *Горват* (horvat — хорват), *Кадар* (kádár — слово слов'янсько-го походження, від «кадь», «кадка» — бондар), *Кекіш* (kékes — голубий, синявий), *Кеменяш* (від kemény — суворий, твердий), *Кепша* (képes — здібний, умілий), *Кич* (kicsi — маленький), *Кіч* (kincs — скарб), *Кич* (kicsi — маленький), *Ладанай* (від lada — скриня), *Лакатош* (lakatos — і Ладані (від lada — скриня), *Лакатош* (lakatos — слюсар), *Міклош* (власне ім'я Miklos — Микола), *Мондок* (від mondani — говорити, mondóka — промова), *Нодь* (nagy — великий), *Орос* (oros — росіянин), *Пайташ* (rajtás — товариш, друг), *Тейгел* (tégely — горщик), *Фекета* (fekete — чорний), *Ференц* (власне ім'я Франц), *Філеш* (feles — зайвий), *Фонтош* (fontos — значний, важливий), *Чепчені* (від csepp — трошки).

Прізвища румунського походження

Прізвища румунського й молдавського походження найчастіше зустрічаються в південних і південно-західних областях України. Найбільше їх у південній частині Закарпатської області, що межує з Румунією. До них належать прізвища: *Арнаут* (arnaút — найманий солдат, слуга), *Бошара* (bosár — гарбуз), *Вербека* (berbék — баран), *Бланіца* (від blână — хутро), *Георгіца* (georgite — конвалія), *Герета* (gheretă — сторожка), *Горгут* (від horhoti — хропіти), *Гарган* (від gorgan — курган, могила), *Гінкул* (від ghin — долото, кирка),

Джердж (можливо, що від *ger* — мороз), *Дзєра* і *Дзєрович* (від *zǎg* — сироватка), *Карабѧн* (*carabăna* — нога), *Кѧкол* (від *socoli* — пестити), *Кѧкор* (*socbг* — журавель), *Мош* (*moș* — дід), *Мулєса* (від *molesi* — ослаблюти), *Паскал* (*pascal* — пасхальний, великодній), *Фѧнта* (*fănte* — чепурун), *Крѧцул* (від *creț* — кучерявий), *Гривул* (від *griv* — рябий), *Лупул* (від *lup* — вовк), *Сурдул* (від *surd* — глухий), *Пичул* (від *pičiu* — малий), *Цѧбкан* (*ciocăp* — молоток).

Про окремі прізвища румунського походження була мова в розділі про суфіксальне творення прізвищ (суфікси -ул, -ул-а, -уц).

Прізвища, утворені з латинських слів

Прізвищ, що утворилися з латинських слів, небагато, і шляхи їх виникнення переважно невідомі. Тільки в окремих випадках можемо про них говорити гіпотетично. Вище була згадка про те, що предок сучасних Шевчуків у с. Сільці Кам'яно-Бузького р-ну Львівської обл. був у кінці XVIII ст. записаний у метрику як *Ioannes sutor*. Так могло виникнути від латинської назви прізвище, яке означало б професію (швець), але в даному конкретному випадку народна стихія перемогла, і нащадки цього шевця мають родові прізвище *Шевчук*. Зате саме так пояснюємо виникнення прізвища *Ростикѧс* (з лат. «*rusticus*» — селянин), бо так, мабуть, записано в метрику соціальну приналежність новонародженого, а цей запис послужив за основу для інших записів у особові документи, причому латинське слово (здеформоване), що означало соціальну приналежність, перетворилось у родові прізвище. Мабуть, і прізвище *Витрикѧс* (і *Витрикѧш*) походить із лат. *vitricus* — вітчм або означало професію скляра (від *vitrum* — скло). Від латинської назви професії *faber* — коваль утворилося прізвище *Фабрѧвський*.

Деякі латинські назви — прізвища зв'язані, мабуть, з римсько-католицьким віросповіданням чи релігійними обрядами.

До таких прізвищ належать *Адвєнт* — латинська назва посту перед різдвом (*adventus*). Назва ця була поширена в побуті польського населення на Україні,

отже, прізвище це можна вважати не стільки латинським, скільки польським за походженням. Прізвище *Кульпа* від лат. *culpa* — провина; слова *теа culpa* повторюються в латинській католицькій молитві. Прізвище *Патєр* від лат. *pater* дослівно означає «батько», але це також назва ксьондза, зокрема ченця, а також перше слово молитви *pater noster* («Отче наш»). Прізвище *Рєверєнда* від лат. *reverenda* (дослівно «шановний») — це назва ряс католицького священика, а прізвище *Рѧрат* утворене від першого слова латинської меси, що відправляється до схід сонця: *Rorate coeli*. Прізвище *Рєєнт* (від лат. *regens* — керівник) було почесною назвою дяка як диригента (керівника) церковного хору. Можливо, що з хором і церковною музикою зв'язане і виникнення прізвища *Фѧга* (музичний термін, первісне значення — втеча).

Крім цих, від латинських слів утворені ще прізвища *Гєрба* (лат. *herba* — трава), *Кауза* (від лат. *causa* — причина, а також судова справа, процес; отже, могло бути прізвищем людини, яка любила тягатись по суду), *Комендат* (від *commendatum* — доручення), *Рѧбур* (від лат. *robur* — сила), якщо це тільки не результат асиміляції в українському «лобур»; *Фарѧна* від *fari* — мѧка.

Особливо цікавим є прізвище *Нємо* (лат. *nemo* — ніхто), записане в Кіровоградській області. Досі ця назва була відома тільки як прізвище (точніше кріптонім) героя роману Жюль Верна «Двадцять тисяч кілометрів під водою», а виявилось, що вона функціонує і як прізвище українських селян-колгоспників. Учителів з с. Попельнастого Червонокам'янського р-ну Кіровоградської обл. Н. І. Дерун, яка записала це прізвище, говорить: «Сімей з цим прізвищем у нас багато, а про своє походження вони нічого не знають, бо це все моє покоління. Є таке прізвище і в сусідньому селі за 12 км від нас, але ці сім'ї прибули з Полтави також дуже давно. Прізвище *Нємо* в жіночому роді не відмінюється: Ганни *Нємо*, Ганні *Нємо*, з Ганною *Нємо* і т. д. Чоловіче прізвище відмінюється: *Неми* Миколи, з *Нємою* Миколою. Говорять «був у *Немів*», якщо це жінка, то можуть сказати *Нємиха*, а ще можуть сказати «хлопці чи дівчата *Нємівські*». Таких сімей у нас, у Попельнастому, живе до десятка».

Єдиний висновок, що його можна зробити на основі цих інформацій, це те, що предки Немів прибули, мабуть, з Полтавщини. Не виключено, що перший Немо, маючи для цього певні основи, назвав себе «ніхто» на зразок Одиссея; очевидно, це була освічена людина, яка знала латинську мову, а таких у XVII—XVIII ст. було чимало. Цікаво також констатувати, як на Україні морфологічно освоюється це чуже слово. Воно не тільки одержує форми відмінювання на зразок іменників I відміни, але й стає твірною основою для утворення назви жінки по чоловікові і відносного прикметника. Існує також подібне до нього прізвище *Нема*, яке, на нашу думку, є варіантом попереднього, утвореним за аналогією до непрямих відмінків.

Можливо, що прізвище *Кугнат* утворилося з лат. cognatus — родич по жіночій лінії. Латинським, але запозиченим безпосередньо з польської мови, є прізвище *Кашталян* — від лат. castellum — замок, звідси castellanus; польське kasztelan — назва почесної посади в давній Польщі.

Прізвища тюркського (татарського й турецького) походження

На думку М. Ф. Сумцова, серед українських прізвищ дуже багато прізвищ татарського походження: «Досить часто зустрічаються селяни з прізвищами *Ходжа, Баша, Якубович, Кочубей, Дундук* (суворий), *Кучмий, Колча, Озамат, Буняк, Бурдук, Джулай, Келаб, Кафун, Бузук*. Можна сказати, що майже всі прізвища, що закінчуються на *-бей* і майже всі з закінченням на *-ай, -ій, -юк* татарського походження... Прізвища *Чугай, Чугуєвець, Чугаєв, Чугин* — татарського, а може, й польовського походження»⁶⁰.

Прізвищ тюркського походження серед українців справді досить багато, але серед маси українських прізвищ вони не становлять більшої групи, як, наприклад, прізвища мадярського чи румунського походження. Сам факт їх існування на фоні історії України цілком зрозумілий.

⁶⁰ М. Ф. Сумцов, Малорусские фамильные прозвища, «Київська старина», т. XI, 1885, стор. 225—226.

Безумовно, має рацію М. Ф. Сумцов, стверджуючи, що прізвища на *-бей* татарські за походженням («бей», або «бег» — титул турецького або татарського достояника, що відповідав нашому «пан»). Прізвища *Галібей, Кандибей, Кочубей, Шурубей* та ін. — це складні слова, перша частина яких — ім'я, а друга — титул. Проте не можна механічно кожне українське прізвище, що закінчується на *-бей*, розглядати як татарське. Таке, наприклад, прізвище, як *Чубей* зовсім не татарське. Воно утворене від кореня «чуб» за допомогою суфікса *-ей*, який виражає атрибутивність.

З-поміж прізвищ на *-ай* тільки деякі можна вважати тюркськими за походженням: *Бакай* (від «beka» — залишки, непризвані рекрути), *Гайдай* (від haydi — легкий, свободний), *Кабай* (від kaba — грубий, великий), *Каракай* (від karakaytaz — неспокійний, метушливий), *Кішай* (від kis — віра), *Кулай* (від kul — невольник або від kula — рудий), *Салабай* (від salâbetli — твердий, міцний), *Тахтай* (від tahta — дошка). Більшість же прізвищ на *-ай* це прізвища, утворені від українських коренів, як *Бистрай, Бородай, Губай, Горбай, Грицай, Довгай, Лисай, Луцай, Ничай, Процай, Пристай* і інші.

Ще менше прізвищ тюркського походження серед прізвищ, закінчених на *-ій*: *Гажій* (від араб. haggi — паломник до Мекки), *Гамалій* (від hamal — носій або від hamail — амулет, талісман), *Гуржій, Кучмій*. Сам суфікс *-ій* — український, і в цих випадках він служив тільки для морфологічного освоєння іншомовного слова.

За допомогою суфіксів *-ук (-'ук)* і *-чук* утворювалися патронімічні прізвища від українських власних імен та апелятивів. Тільки незначну кількість прізвищ на *-ук (-'ук)*, *-чук* можна вважати тюркськими за походженням, як *Базалук, Башук, Бузук, Гайдук, Кузук, Солук*.

Наведемо ще ряд українських прізвищ, що походять від татарського чи турецького кореня, наприклад: *Бадан і Баден* (від bad — вітер), *Байсак* (від baysal — спокійний), *Баклач* (від bakla — балакун), *Балабан* (від balaban — велетень), *Баркач* (від barksaci — човняр), *Бугара* (від buhak — пара), *Гайдук* (від haydut — розбійник, грабіжник), *Ганжа, Гасан* (власні імена),

Гула́й (від *gul* — привид), *Джума́р* і *Джумаря́к* (від *сумаг* — субота), *Ду́нда* (від *dun* — низький, нікчемний), *Еми́р* (від араб. *āmīr* — володар), *Кавара́* (від *kavara* — випускання газів), *Каси́м* (від *kasim* — той, що ділить), *Магала́с* (від *mahalli* — місцевий, тутешній), *Пага́ч* (від *rahaci* — баришівник), *Ринга́ч* (від *ginga* — оселедець), *Суба́ш* (від *subasi* — джерело), *Хара́* (від *hara* — кінний завод або від *hâr* — гарячий), *Чаба́рд* (від *saaba* — старання, зусилля), *Чавс* і *Ча́ус* (від *saus* — прислужник, збирач податків), *Чамбу́л* (від *sarul* — загін), *Шабара́* (від *sab* — молодий).

Прізвища, утворені з французьких, англійських та італійських слів

Прізвищ такого типу зовсім небагато. Французькі за походженням: *Галя́нт* (від *galant* — ввічливий, чепурун), *Галь* (*galle* — наріст, також стара назва французів; у цих двох прізвищах початковий приголосний проривний); *Гра́нда* (від *grand* — великий), *Гренаді́р*, *Монтрезо́р* (*montrésor* — мій скарб), *Роган* (від *goue* — гордий, чванливий), прізвище відоме з історії Франції; з розповідей наших Роганів ми дізнались про те, що предок їх прибув із Франції. Французького походження також прізвище *Шембіля́н*, що являє собою zdeформоване французьке *chambellan* — назва придворної посади в давній Польщі, а також церковний чин у католицькій церкві.

До прізвищ англійського походження належать: *Брі́г* (приголосний г проривний; англ. *brig* — бриг, двоцогловий корабель), *Бо́цман* (*boatman* — боцман), *Дже́к* (від власного імені).

На італійській основі виникли прізвища *Ка́праль* (*caporale*, що означало чин), перекинуте *Карни́дал* (італійське *cardinale*, яке в свою чергу походить з латинського *cardinalis* — головний).

Закінчуючи огляд словотворчої будови сучасних українських прізвищ, варто встановити кількісні відношення між окремими типами. Усі українські прізвища

ми поділили на прикметникові та іменникові. Ці дві основні групи кількісно не рівні. Прізвища, утворені з прикметників і діеприкметників, становлять 21,5% загальної кількості прізвищ, а решта (78,5%) — це прізвища іменникового типу.

Більше ніж половину всіх прикметникових прізвищ становлять відносні прикметники з суфіксами *-ськ-*, *-цьк-*, *-зьк-*.

Серед іменникових прізвищ найбільшу групу становлять прізвища, утворені за допомогою суфіксації. Кількість їх досягає 58% загальної кількості всіх українських прізвищ. Друге за кількістю місце займають прізвища, утворені лексико-семантичним способом, тобто прізвища однозвучні з апелятивами. Рідкісним явищем є утворення прізвищ шляхом префіксації, а також з колишніх прислівників, службових слів, вигуків і звуконаслідувальних слів. Дуже характерний для української антропонімії синтаксико-морфологічний спосіб утворення.

Розгляд словотворчої будови прізвищ ми проводили на матеріалі 14 тисяч прізвищ. Виходячи з цієї цифри, одержуємо такі абсолютні і процентні відношення між окремими типами прізвищ:

Прізвища прикметникового типу

Різновидності	Кількість прізвищ	Процент
1. Членні прикметники і діеприкметники (за винятком закінчених на <i>-ський</i> , <i>-цький</i> , <i>-зький</i>)	518	3,71
2. Відносні прикметники з суфіксами <i>-ськ-</i> , <i>-цьк-</i> , <i>-зьк-</i>	1797	12,86
3. Присвійні прикметники з суфіксами <i>-ів</i> , <i>-ов</i> , <i>-ин</i> (<i>-ін</i>), <i>-ишин</i>	680 11	4,86 0,07
4. Інші нечленні прикметники		
Разом	3006	21,50

Прізвища іменникового типу

Різновидності	Кількість прізвищ	Процент
1. Прізвища, утворені лексико-семантичним способом	1160	8,29
2. Усічені прізвища (аббревіатури)	14	0,10
3. Прізвища, утворені морфологічним способом:		
а) за допомогою суфіксації	8128	58,06
б) префіксальні утворення	13	0,09
в) у формі родового відмінка	92	0,65
4. Прізвища, утворені регресивним способом (безафіксі)	189	1,35
5. Прізвища, утворені синтаксико-морфологічним способом	355	2,54
6. Прізвища із скам'янілих дієслівних форм	68	0,48
7. Прізвища, утворені з прислівників, службових і звуконаслідувальних слів і вигуків	59	0,41
8. Прізвища іншомовного походження	512	3,65
9. Прізвища неясної будови і незрозумілого лексичного значення	404	2,88
Разом	10 994	78,50
Усього	14 000	100,00

III. РОЗМІЩЕННЯ ОСНОВНИХ СЛОВОТВОРЧИХ ТИПІВ УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ НА ТЕРИТОРІЇ УРСР

Не всі словотворчі типи сучасних українських прізвищ в однаковій мірі поширені і не всі однаково розміщені на території України.

До найбільш поширених українських прізвищ належить не більш двох десятків словотворчих типів. Перше місце серед них займають чотири типи прізвищ, які хоч і не однаково розміщені, але зустрічаються в усіх областях УРСР. До них належать: 1) прізвища з суфіксами -ук (-'ук), -чук, -енк-о, 2) прізвища з суфіксами -ськ-, -цьк-, -зьк- і 4) іменникові прізвища, утворені лексико-семантичним способом.

Прізвища на -енк-о не даремно вважаються найбільш типовими українськими прізвищами. Якщо вони й зустрічаються інколи серед інших слов'янських народів, то переважно як прізвища українського походження. Поширені вони в усіх без винятку областях України, але найбільше їх у східній частині УРСР, у тринадцяти областях: Київській (25,8%), Чернігівській (31,1%), Черкаській (29,3%), Полтавській (26,5%), Сумській (25%), Харківській (25,4%), Донецькій (27,7%), Луганській (23,3%), Дніпропетровській (22,7%), Кіровоградській (25,3%), Запорізькій (21,6%), Херсонській (26,8%) і Кримській (27%). У середньому четверта частина всього українського населення цих областей має прізвища на -енк-о.

Значно менший процент цих прізвищ у сусідніх областях: у Житомирській — 15,7, Вінницькій — 11, Оде-

ський — 13,6, Миколаївській — 15,7. Тут вони займають друге місце: у Вінницькій і Житомирській обл. після прізвищ на -ук, -чук, а в Миколаївській та Одеській після прізвищ на -ськ-ий, -цьк-ий, -зьк-ий.

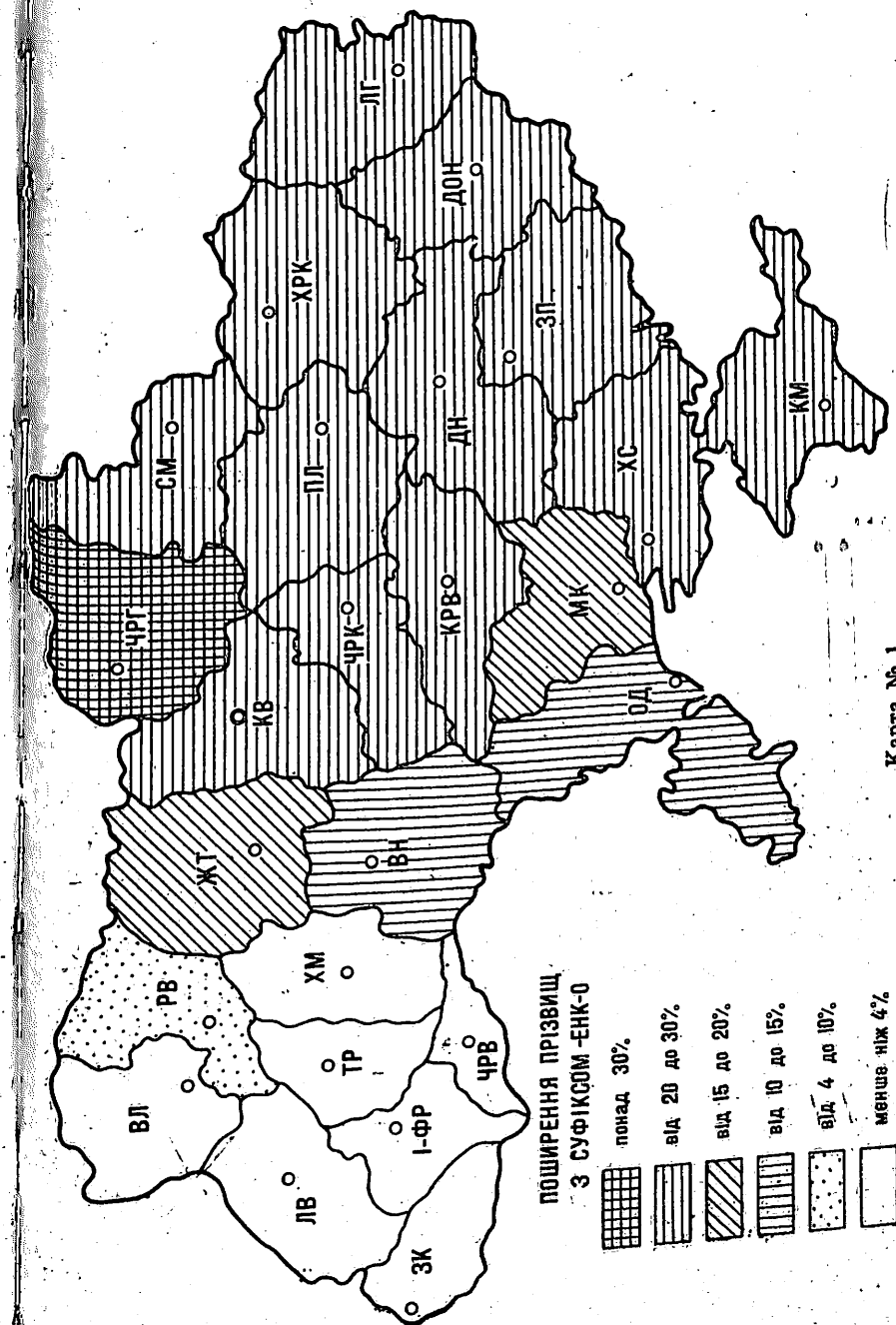
У Ровенській області прізвища на -енк-о займають четверте місце (після прізвищ на -ук (-чук), -ськ-ий та утворених лексико-семантичним способом) і становлять 4,9%. У Волинській та Хмельницькій обл. вони стоять на сьомому місці і становлять у Волинській 2,3%, а в Хмельницькій — 3,1% усіх прізвищ.

Далі на заході України прізвища на -енк-о зустрічаються вже (серед корінного населення) рідко. У Чернівецькій і Закарпатській обл. вони трохи перевищують 1%, а в Тернопільській та Івано-Франківській їх ще менше. Найменший процент (0,2) становлять прізвища на -енк-о на Львівщині (див. карту № 1).

Прізвища на -ук (-'ук), -чук теж поширені на всій території УРСР, але їх у такій же мірі можна вважати основним західноукраїнським типом, як прізвища на -енк-о східноукраїнським.

Перше місце серед усіх прізвищ українського населення вони займають у семи областях: Волинській (33,6%), Ровенській (38,5), Житомирській (33,5), Вінницькій (17,5), Хмельницькій (27,5), Івано-Франківській (19,5) і Чернівецькій (21).

Значний процент ці прізвища становлять також у двох південних областях — Одеській (10%) і Миколаївській (14,8%), в яких вони займають третє місце (після прізвищ на -ський, -цький і на -енк-о). На третьому місці прізвища на -ук, -чук стоять і в Тернопільській обл. (після прізвищ на -ський і утворених семантичним способом), де вони становлять 8%. Більше, тобто 9,3%, цих прізвищ у Київській обл., але там їм належить тільки четверте місце (після прізвищ на -енк-о, прізвищ, утворених лексико-семантичним способом і прізвищ на -ський, -цький). Четверте місце прізвища на -ук, -чук займають також у Дніпропетровській (6,3%) та Львівській (6,2%) обл. У Кіровоградській обл. їх 4,8%, а в Кримській 6,2, і вони стоять там на п'ятому місці; у Запорізькій обл. цих прізвищ 4% (сьоме місце). У Закарпатській обл., сусідній з Івано-Франківською та Чернівецькою, процент прізвищ на -ук, -чук значно нижчий (4,5%), причому вони займають там восьме місце.

Карта № 1.

Найменше прізвищ на -ук, -чук у лівобережних областях: у Чернігівській — 2,9%; Черкаській — 2,2; Полтавській — 2,6; Сумській — 1,3; Харківській — 3,6; Донецькій — 2,5; Луганській — 2,6.

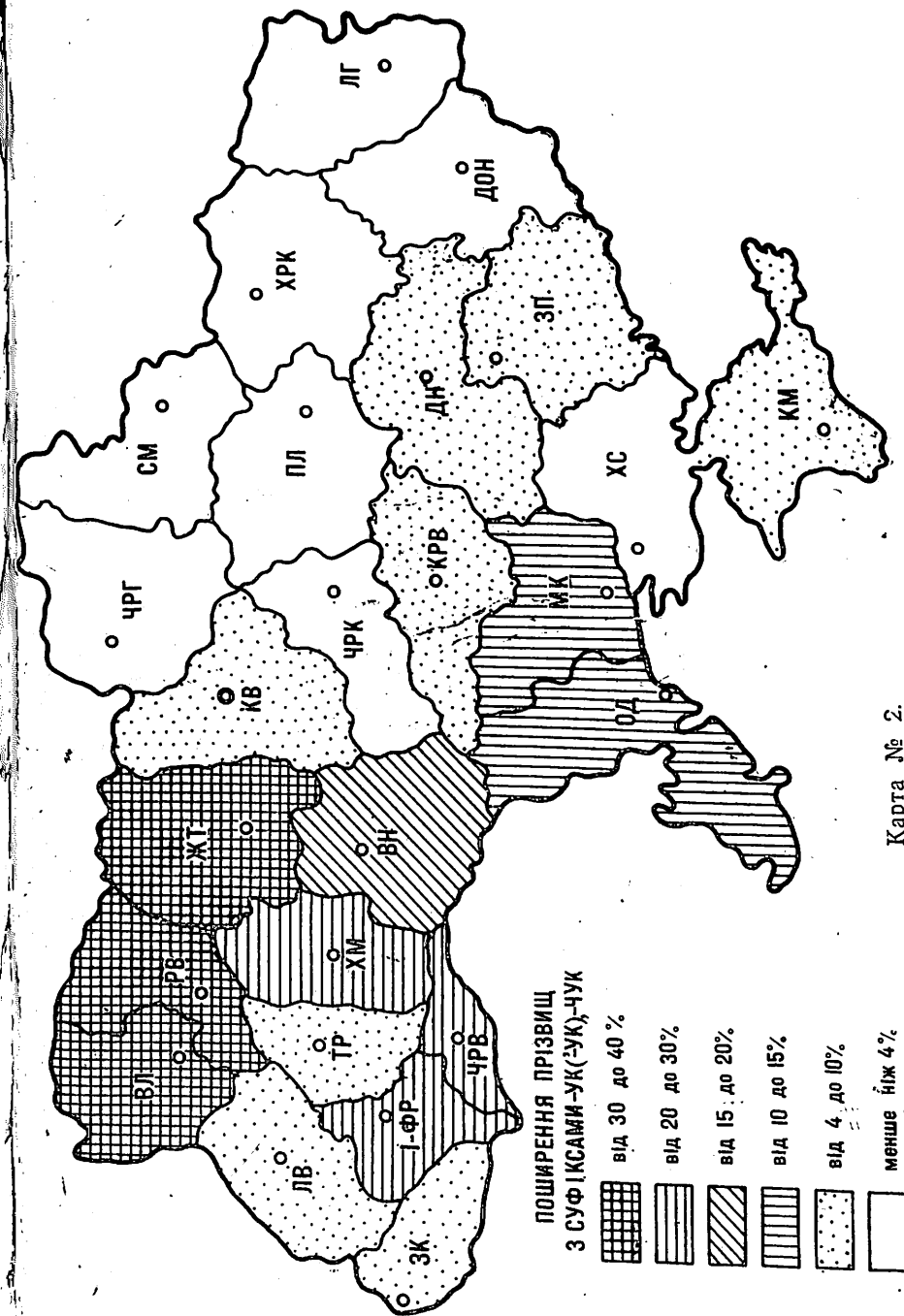
У жодній області кількість прізвищ на -ук, -чук не спадає до одного процента (див. карту № 2).

Прикметникові прізвища з суфіксами -ськ-, -цьк-, -зьк- становлять третій основний словотворчий тип українських прізвищ, значно поширений на всій території України. Правда, перше місце ці прізвища займають тільки в чотирьох областях: Львівській (14,6%), Тернопільській (18,3), Одеській (16,3) та Миколаївській (31%).

У Хмельницькій обл. процент прізвищ на -ський, -цький, -зький такий самий, як у Львівській, але тут ці прізвища поступаються першим місцем іменниковим утворенням на -ук, -чук.

У більшості інших областей як західних, так і східних, процентний рівень прізвищ з суфіксами -ськ-, -цьк-, -зьк- не знає великих коливань. Різниці виступають у межах від семи до дванадцяти процентів: Рівненська обл. — 11,1; Волинська — 11,4; Івано-Франківська — 12; Чернівецька — 12,5; Вінницька — 9,8; Київська — 9,5; Черкаська — 8,7; Кіровоградська — 8,6; Запорізька — 7,2; Херсонська — 8,4; Кримська — 10,3. Трохи нижчий процент у Харківській обл. (6,7), ще нижчий у Житомирській (5,7), Чернігівській (5,5), Сумській (5,1), Донецькій (4,5), Дніпропетровській і Полтавській (по 4%). Найменший процент прізвищ на -ський, -цький, -зький у Луганській (2,6) та Закарпатській (2,4) обл., де їм належить десяте і тринадцяте місце. Якщо пояснювати значне поширення прізвищ на -ський, -зький, -цький у деякій мірі польським впливом¹ (частина цих прізвищ могла бути утворена на зразок «шляхетських» або належати шляхті українського походження, а незначна частина могла бути прізвищами первісно польських родів, асимільованих на Україні), то легко пояснити їх більше поширення на Правобережжі та в Галичині і їх менший процент у північно-східних областях. Зрозуміло також, чому цих прізвищ найменше на Закарпатті: від-

¹ Про безпідставність думки про польське походження всіх таких прізвищ див. на стор. 27.

ділена від Польщі кордоном, ця частина української землі на протязі віків мала більший зв'язок з мадярами, словаками та румунами, ніж з поляками. Важко пояснити вищий процент цих прізвищ в Одеській обл., ніж у Львівській та Івано-Франківській, які найдовше знаходились у складі Польської держави, і викликає здивування різкий стрибок (31%) цих прізвищ у Миколаївській обл. Незрозуміло також, чому відносно низький процент прізвищ на -ський, -цький, -зький у Житомирській обл. (5,7) (див. карту № 3).

Прізвища, утворені лексико-семантичним способом, тобто прізвища типу *Дуб, Горобець, Сорока, Бандура*, дуже поширені на всій Україні. Перше місце вони займають тільки в Закарпатській обл. (хоча процент їх там не найвищий — 10,2) і в жодній області Української РСР не сходять нижче четвертого місця серед усіх прізвищ.

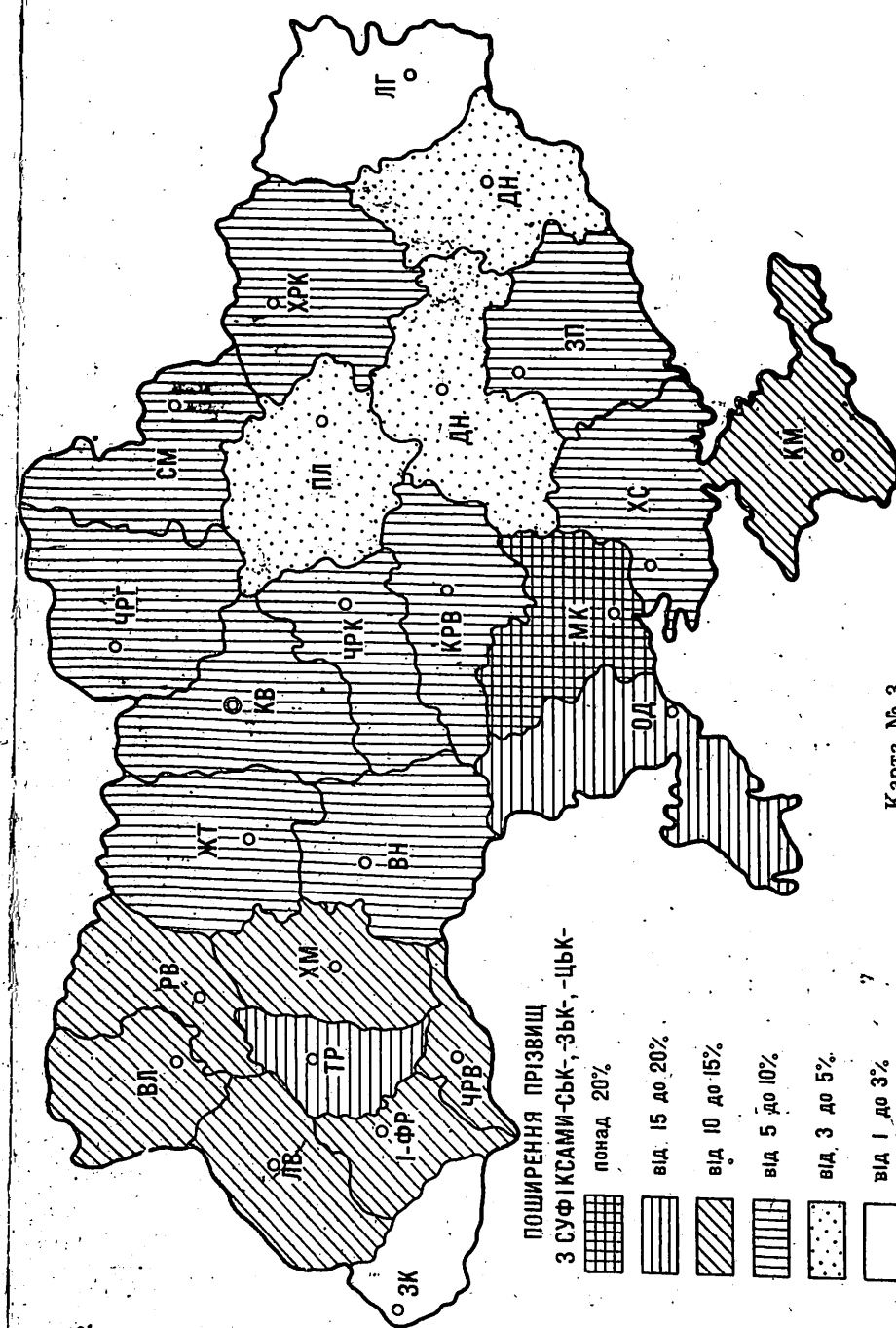
Найчастіше ці прізвища займають друге місце — у шістнадцяти областях: Волинській (11,9%, після прізвищ на -ук, -чук), Львівській (11% після прізвищ на -ський), Тернопільській (12,1% після прізвищ на -ський), Київській (12% після прізвищ на -енко), Черкаській (13,8% після прізвищ на -енко), Полтавській (15,1), Кіровоградській (13,2), Дніпропетровській (16,25), Запорізькій (13), Херсонській (15,6), Кримській (18,7), Харківській (8,5), Чернігівській (13,9), Сумській (15,5), Донецькій (18,7) і Луганській (10,4), у всіх цих областях після прізвищ на -енко.

Третє місце прізвища, утворені лексико-семантичним способом, займають у Рівненській (9,2%), Житомирській (9,5%), Вінницькій (10%), Хмельницькій (10,1%) і Чернівецькій (10,4%) обл.

На четвертому місці вони знаходяться в Івано-Франківській (9%), Одеській (10%) та Миколаївській (6,2%) обл.

Поширення прізвищ, утворених лексико-семантичним способом, досить рівномірне.

Якщо три попередні найбільші словотворчі типи характеризуються більшим скупченням на певних територіях, на яких досягають іноді дуже високого процента, то прізвища, утворені лексико-семантичним способом, розміщені більш рівномірно по всій українській етнографічній території, а процент їх коливається від 8,5

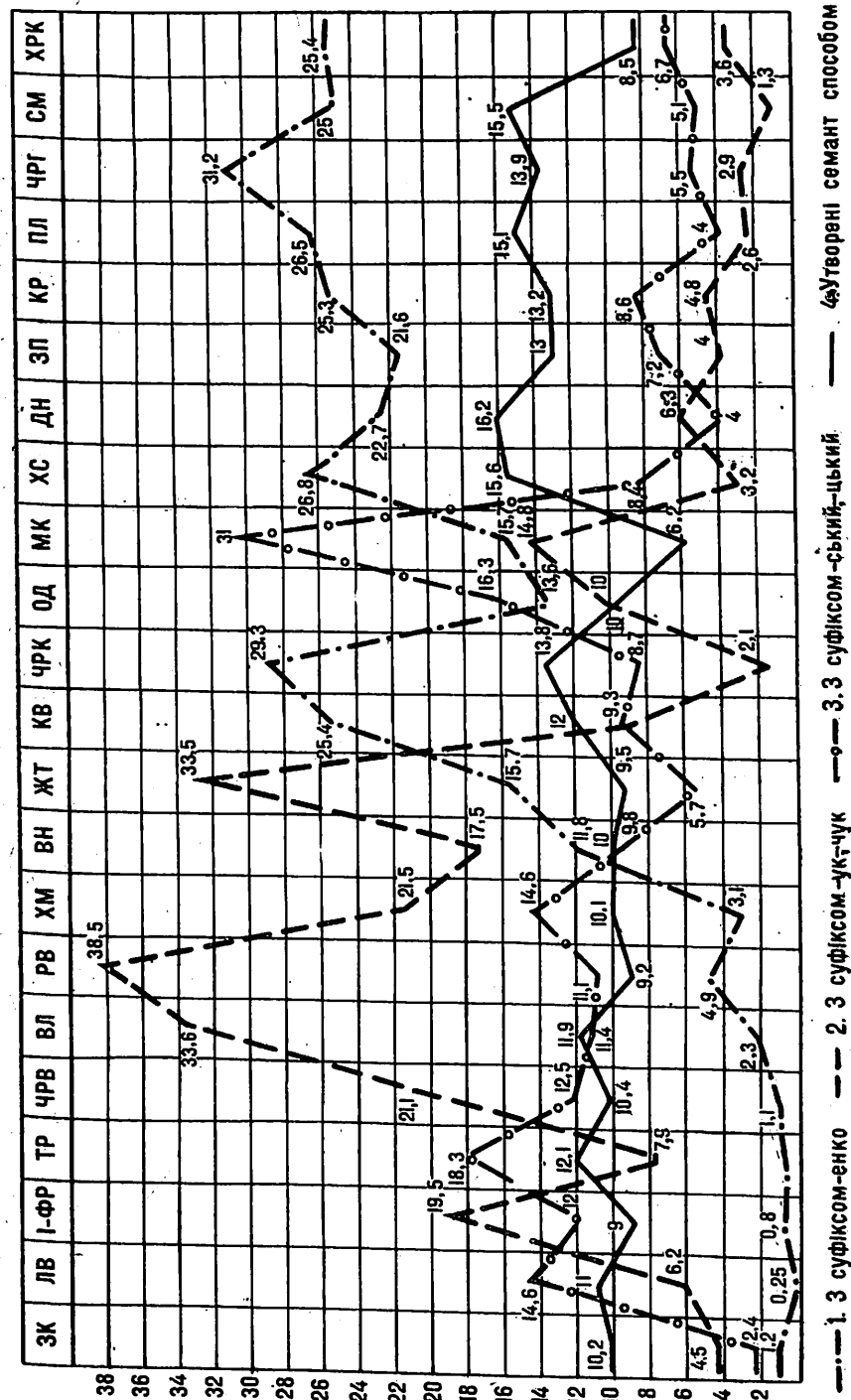

до 18,7, причому помітне поступове наростання у напрямі з заходу на схід. З цього погляду можна вважати їх найбільш нормальним типом українського прізвища, а разом з тим — мабуть — найбільш архаїчним. Прізвища ці виникли з первісних прізвищ і у величезній кількості випадків стали основою для утворення морфологічним способом похідних прізвищ усяких словотворчих типів (див. схему, стор. 203: «Чотири основні типи українських прізвищ»).

Переходимо до розгляду територіального розміщення інших словотворчих типів прізвищ, які теж мають значне поширення, але ні в одній області не займають першого місця.

1. Прізвища у формі членного прикметника (діеприкметника) з закінченням *-ий* (рідше *-ій*), а в прізвищах жінок — *-а* (*-'а*): *Кривий, -ва, Завгородній, -ня, Погорілий, -ла*. Вони розміщені в усіх областях України в кількості від одного до шести з половиною процентів. У жодній області не займають ні першого, ні другого місця. Третє місце вони посідають у Луганській, Дніпропетровській (по 6,5%), Донецькій (5,4%) обл., четверте — в п'яти областях: Тернопільській (5,8%), Хмельницькій (4%), Кіровоградській (6,4%), Черкаській (5,4%), Полтавській (5,2%): П'яте місце ці прізвища займають у Вінницькій обл. (6%), Запорізькій (4,5%), Київській (6%), Чернігівській (4,7%), Сумській (5,1%). На шостому місці вони у Кримській (5,1%), Харківській (4,2%) та Чернівецькій (4,5%) областях, на сьомому — у Житомирській (3,5%), Херсонській (3,6%) і Миколаївській (2,8%). Восьме місце прізвища на *-ий, -ій* займають в Івано-Франківській (3,2%), Одеській (3,7%) та Ровенській (2%) обл., а дев'яте — у Львівській обл. (3,2%). Найменш поширений цей тип прізвищ у Волинській (1,2%) та Закарпатській (0,95%) обл.

2. Прізвища з суфіксом *-ик* (*-ік*), як *Чаба-ник, Майк*, становлять досить значний процент у всіх областях України. Найбільше цих прізвищ записано в Харківській обл. (7,3%), де вони займають третє місце після прізвищ на *-енко* і утворених лексико-семантичним способом. На четвертому місці вони у Волинській обл. (5,2%), на п'ятому — в Житомирській (3,7%), Львів-

ський (5,1%), Тернопільський (5,7%), Хмельницький (4%) і Чернівецький (5%). Шосте місце прізвища на -ик, -ік займають у восьми областях: Закарпатській (5,6%), Ровенській (3,4%), Івано-Франківській (4,8%), Одеській (5,2%), Черкаській (4%), Полтавській (4,6%), Донецькій (4,3%) і Сумській (3,5%). У Вінницькій (3%), Запорізькій (3,5%), Кіровоградській (3,4%), Київській (3,5%) цим прізвищам належить восьме місце, в Дніпропетровській (3,5%) і Херсонській (2,8%) — дев'яте, а в Чернігівській (2,4%) — десяте місце. Найнижчий процент прізвища на -ик, -ік становлять у Кримській (1,4%), Миколаївській (1,4%) і в Луганській (1,3%) областях. А проте це один із значно поширених типів сучасних українських прізвищ, який досить рівномірно розміщений на всій території України, в середньому від трьох до семи процентів.

3. Прізвища на -к-о (*Жилко, Приходько*) також поширені на всій території України. Третє місце (після прізвищ на -енко та утворених лексико-семантичним способом) вони займають у трьох областях: Чернігівській (8%), Сумській (8%) і Полтавській (5,7%). Четверте місце їм належить у Кримській (8,3%), Запорізькій (5,8%) і Херсонській (5,6%). На п'ятому місці прізвища на -к-о стоять у Донецькій (4,5%), Черкаській (4,1%), Дніпропетровській (4%) і Миколаївській (3,8%). Шосте місце займають у Київській (5,2%), Вінницькій (5,1%), Житомирській (3,7%) і Хмельницькій (3,2%), а сьоме місце в Харківській (4,2%), Кіровоградській (3,8%), Одеській (5,2%), Львівській (4,5%) і Закарпатській (5,2%) областях. Трохи менше цих прізвищ у Чернівецькій (3,1%), Луганській (2,6%) та Волинській (2,3%) областях, де вони займають восьме місце, та в Івано-Франківській (3%), де їм належить дев'яте місце. Спостерігається деяка перевага прізвищ на -к-о в центральних областях. Найменше прізвищ цього типу в Тернопільській та Ровенській обл., де вони займають одинадцяте і дванадцяте місця.

4. Прізвища на -ак (-ак) (*Калічак, Степаняк*). На протилежність до попереднього типу, спостерігається їх кількісна перевага на заході України. Третє місце вони займають у трьох розміщених найдалі на захід областях: Закарпатській (7,2%), Львівській (7,4%) та Івано-Франківській (10) областях. Трохи зменшується їх кількість у Чернівецькій обл. (6,1%), де вони стоять

на четвертому місці. В Одеській обл. їм належить п'яте місце при кількості 5,2%, а шосте — в Тернопільській (5,5%), Луганській (4,2%) і Херсонській (3,6%). На сьомому місці прізвища на -ак знаходяться в Ровенській (2,1%), Вінницькій (4,5%) і Чернігівській (3,1%) областях, на восьмому — у Хмельницькій (2,4%), на дев'ятому — в Київській (2,6%), Кіровоградській (2,7%) і Миколаївській (2%) областях, а на десятому — у Кримській (2,1%), Волинській (2%) та Запорізькій (2,5%). Дальші місця зайняли ці прізвища в Дніпропетровській, Житомирській, Полтавській, Сумській, Черкаській обл., де їм належать 11—17 місця, а найменше прізвищ цього типу записано в Харківській обл. (0,6%).

Прізвища з суфіксом -ак мають виразну перевагу над прізвищами на -к-о у Закарпатській, Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській і Чернівецькій обл. У Волинській обл. більше прізвищ на -к-о, а в сусідній Ровенській — на -ак. У Житомирській переважають прізвища на -к-о, а в областях Хмельницькій, Вінницькій та Одеській їх рівень майже однаковий. Далі на схід їх лінії виразно розходяться: прізвища на -к-о переважають. Особливо велике розходження в Чернігівській та Сумській обл., де лінії обох типів ідуть у протилежних напрямках.

5. Прізвища з суфіксом -ець (*Кутковець, Ленишинець*) поширені найбільше в Закарпатській обл., де вони займають третє місце після прізвищ, утворених лексико-семантичним способом, і прізвищ з суфіксами -ич, -ович, а кількість їх становить майже 7,6%. Найбільш характеристичними для цієї області є прізвища, в яких суфікс -ець приєднується до основи, поширеної суфіксами -ин, -ишин: *Євчинець, Іванишинець*.

Звичайно, ці прізвища існують і в усіх інших областях (не записано їх тільки у Чернівецькій обл., хоч це ще не свідчить про їх повну відсутність), але процент їх поширення набагато нижчий, ніж на Закарпатті. Досить значну кількість вони становлять у Ровенській обл. (4,6%). Далі йдуть області у такій послідовності, поступово знижуючи рівень: Полтавська (3,2%), Житомирська (3%), Черкаська (2,8%), Донецька (2,7%), Київська і Чернігівська (по 2,6%), Дніпропетровська, Херсонська і Харківська (по 2,4%), Волинська і Кіровоградська (по 2,2%), Одеська (2,1%), Сумська (2%), Львівська (1,7%), Запорізька

(1,6), Хмельницька (1,4), Вінницька (1,3), Кримська (1,2), Івано-Франківська і Луганська (по 1,1), Миколаївська (0,9), Тернопільська (0,8).

6. Прізвища з суфіксами *-ич*, *-евич*, *-ович*. Це один із найстаріших типів українських прізвищ, поширений сьогодні значно більше в західній частині України. Найбільш типові ці прізвища (особливо прізвища зі складним суфіксом *-анич*) для Закарпаття, де вони займають друге місце після прізвищ, утворених лексико-семантичним способом, і становлять 9,27%. Відносно високий процент цих прізвищ у таких областях, як Львівська (6,36), Волинська (4,5), Івано-Франківська (4,19), Тернопільська (3,78), Чернівецька (3,17), Хмельницька (3,04). Але вже в таких областях, як Ровенська, Житомирська, Вінницька, процент прізвищ на *-ич*, *-евич*, *-ович* нижчий — 2,7; 1,5; 2,4, далі ж на схід процент їх ніде вже не підіймається, а, навпаки, спадає: у Сумській і Донецькій областях — 2,2%, у Запорізькій — 2,1; у Чернігівській і Миколаївській — по 1,9; у Дніпропетровській — 1,7; Київській — 1,6; Полтавській — 1,3; Одеській — 1; Кіровоградській — 0,6; Луганській — 0,5. У Харківській, Херсонській та Черкаській обл. прізвищ з суфіксами *-ич*, *-евич*, *-ович* не записано. Ясно, що коли вони там і є, то процент їх дуже незначний.

7. Складні прізвища (*Підкопайгора*, *Червоноштан*). Ці характерні для української антропонімії прізвища існують у всіх областях УРСР, причому кількість їх не підіймається вище семи процентів, але й не спадає нижче одного. Значна кількісна перевага складних прізвищ спостерігається у східних і центральних областях. Найвищий процент має Харківська обл. (6,7), за нею йдуть Херсонська (4,8) і Полтавська (4,6). У цих трьох областях складні прізвища займають п'яте місце. На шостому місці вони в Кіровоградській (4,4%), Чернігівській (3,6), Миколаївській (3,3) областях. Сьоме місце їм належить у Київській (3,6%), Сумській (3,5), Черкаській (3,3), Донецькій (2,7) і Кримській (2,1) областях. Восьме місце вони займають у Дніпропетровській (3,7%) і Житомирській (3,2), дев'яте — в Запорізькій (3,5) і Вінницькій (2,6), а десяте — в Одеській обл. (2,1). Відносно високий процент складних прізвищ маємо ще в Тернопільській (2,6) і Хмельницькій (2,4) областях, зате в інших західних областях їх кількість значно

менша: у Волинській — 1,8, Львівській — 1,7, Івано-Франківській — 1,5, Чернівецькій — 1,3, Ровенській та Закарпатській — по 1,2%.

8. Прізвища з суфіксами *-ин*, *-ишин* (*Хомин*, *Ковалишин*). Прізвища на *-ишин* типові для західної частини України. Вони становлять у Тернопільській обл. 2,9%, в Івано-Франківській — 2,2, у Львівській — 2%. У Вінницькій області їх уже тільки 1,5%, у Хмельницькій і Чернівецькій по 1,1%, а в Одеській 1%. У Житомирській обл. ледве 0,5%, в Ровенській — 0,3. Спорадично вони зустрічаються і в інших областях.

Щодо прізвищ на *-ин*, то в східних областях їх іноді важко відрізнити від аналогічних російських прізвищ, а через те записувачі могли деколи й не записати їх, уважаючи, що це прізвища не українські².

Прізвища з суфіксами *-ин*, *-ишин* становлять: в Тернопільській області 4,2%, в Івано-Франківській — 3,9, Львівській — 3,2, Запорізькій — 2,4, Вінницькій — 2,1, Хмельницькій — 2,2, Донецькій — 1,9, Закарпатській — 1,9, Миколаївській — 1,9, Ровенській і Чернівецькій — по 1,8, Дніпропетровській — 1,7, Кримській — 1,6, Одеській — 1,5, Харківській і Херсонській — по 1,2%, у Черкаській і Луганській — по 1,1% і в Київській — 1%. Менше ніж 1% виявлено в Сумській, Кіровоградській, Волинській, Чернігівській і Житомирській обл.

9. Прізвища з суфіксами *-ів*, *-ов*, *-ев*. Прізвища на *-ів*, в яких звук *і* в непрямих відмінках чергується з *о* або з *е* залежно від твердості чи м'якості останнього приголосного основи, поширені майже виключно в західних областях України. В Івано-Франківській обл. вони становлять 5,1% і займають п'яте місце серед інших прізвищ, у Тернопільській — 4% і в Львівській — 2,6%. У незначній кількості вони зустрічаються ще в Чернівецькій (0,5%), Ровенській (0,3), Кіровоградській і Сумській (по 0,2), Волинській, Вінницькій і Хмельницькій обл. (по 0,1%).

² Критерієм у визначенні є національність носія прізвища. Крім спільного для обох мов суфікса, треба звернути увагу також на твірну основу: немає сумніву, що таке прізвище, як *Хомин* чи *Горопашин* за походженням може бути тільки українське, зате прізвища *Головин*, *Суботин* можуть бути і українські і російські, залежно від національності носія.

Записано чимало українських прізвищ на *-ов, -ев*, які є типовими також для російських. У Запорізькій обл. вони становлять 4,4%, в Луганській — 4,3; Дніпропетровській — 3,8; Миколаївській — 2,8; Харківській — 2,4; Кіровоградській — 2%. В інших областях вони становлять незначну кількість. У цілому прізвища на *-ів, -ов, -ев* становлять від 0,5 до 5% загальної кількості прізвищ у кожній області. Прізвища на *-ів* у таких областях, як Івано-Франківська, Тернопільська, та на *-ов, -ев* у Запорізькій, Дніпропетровській, Луганській, Миколаївській займають 5—8 місце.

10. Прізвища з суфіксом *-ан* (*Федан, Чернівчан*) зафіксовані в усіх областях України, але найбільш типові вони для Буковини (Чернівецька обл.), де становлять 4,5% і займають сьоме місце. В інших областях кількість їх така: Одеська обл. — 3,6%, Луганська — 2,6; Харківська — 2,4; Закарпатська — 2,2; Черкаська — 2,2; Сумська — 2,2; Запорізька — 1,8; Тернопільська — 1,4; Львівська та Івано-Франківська — по 1,3; Вінницька — 1,2; Хмельницька — 1. Менше ніж 1% вони становлять у Дніпропетровській, Волинській, Київській, Полтавській, Чернігівській, Миколаївській та Житомирській обл.

11. Прізвища з суфіксом *-ун* (*Павлун, Хорошун*) мають приблизно таке саме поширення в усіх областях, як і прізвища попереднього типу. Найбільше їх у Сумській і Луганській обл. — (по 2,6%), далі в Хмельницькій — 2,4; Полтавській — 2,2; Одеській — 2,1. Трохи менший процент у Запорізькій і Дніпропетровській обл. (по 1,9), Кіровоградській і Харківській (по 1,8), Херсонській і Вінницькій (по 1,6), Чернігівській, Житомирській і Київській (по 1,5). Значно менше прізвищ на *-ун* у західних областях: у Тернопільській — 1%, Волинській — 0,9; Львівській — 0,8; Івано-Франківській — 0,7; Закарпатській і Чернівецькій — по 0,5%.

12. Прізвища з суфіксом *-ай* (*Довгай, Луцай*) поширені по всій Україні, але в жодній області кількість їх не досягає навіть двох процентів. Найбільше їх виявлено в Сумській обл. (1,7%), за нею йдуть Харківська, Запорізька і Херсонська (по 1,2), Донецька і Луганська (по 1,1), Дніпропетровська (1%). Менше ніж 1% мають області: Закарпатська, Волинська, Житомирська, Львівська, Черкаська й Чернігівська (від

0,8 до 0,6%), а в інших областях кількість цих прізвищ не досягає й половини процента.

13. Прізвища з суфіксом *-ий* (*Бабій, Завалий*) зафіксовано майже в усіх областях УРСР, але ніде не займають вищого місця, як чотирнадцяте. Найвищий процент вони становлять у Тернопільській обл. (1,8%), трохи нижчий у Івано-Франківській (1,6), далі йдуть області: Одеська (1,5), Запорізька (1,5), Луганська (1,5), Черкаська і Львівська (по 1,4), Волинська (1,2), Полтавська (1), Вінницька, Сумська й Кіровоградська (по 0,9), Хмельницька (0,8), Житомирська, Чернігівська й Чернівецька (по 0,7), Київська й Миколаївська (по 0,5), Херсонська (0,4), Дніпропетровська (0,3).

14. Прізвища з суфіксом *-ей* (*Задерей, Микитей*) найбільше поширені в Закарпатській області, де кількість їх досягає 2,5%. Досить значну кількість їх знаходимо і в Чернівецькій обл. (1,8%). Менше їх виявлено в Черкаській обл. (0,7%), Івано-Франківській, Одеській і Луганській (по 0,5), у Ровенській, Житомирській (по 0,3), у Львівській, Кіровоградській, Тернопільській (по 0,25), Дніпропетровській, Київській, Хмельницькій (по 0,2%).

15. Прізвища з суфіксом *-ок* (*Євтушок, Циганок*) рідко досягають одного процента: тільки в Херсонській обл. нараховуємо їх 1,2% і в Одеській 1%. Далі області йдуть у такій послідовності: Чернігівська, Ровенська і Дніпропетровська (по 0,9%), Хмельницька (0,8), Запорізька і Львівська (по 0,7), Волинська, Київська і Тернопільська (по 0,6), Миколаївська (0,5), інші менше ніж півпроцента.

16. Прізвища з суфіксом *-ар* (*Губар, Чубар*) належать теж до поширених на всій території України, але в незначній кількості, подібно як прізвища на *-ок*. Найвищий процент їх виявлено в Чернівецькій (3%) та в Харківській (2,4%) обл. Далі процент по областях знижується в такій послідовності: Одеська й Закарпатська (по 1,6%), Миколаївська й Черкаська (по 1,4), Донецька (1,3), Сумська (1,1), Житомирська, Київська і Дніпропетровська (по 1), Ровенська (0,9), Тернопільська (0,8), Івано-Франківська, Львівська і Полтавська (по 0,7), Кіровоградська, Запорізька і Вінницька (по 0,6), Чернігівська (0,5), в Херсонській і Волинській менше ніж по півпроцента.

17. Безафіксні прізвища, або утворені регресивним способом (*Гнідь, Хваста*), становлять досить помітну групу в усіх областях. Найвищого рівня вони досягають у Черкаській обл. (2,8%), за нею йдуть Чернігівська (2,4), Запорізька (2,3), Львівська (2,1), Київська (2).

Від одного до двох процентів налічують ці прізвища в таких областях: Харківській (1,8%), Сумській і Закарпатській (по 1,7), Херсонській і Волинській (по 1,6), Тернопільській і Кіровоградській (по 1,5), Хмельницькій (1,4), Дніпропетровській (1,3), Івано-Франківській (1,1). Не досягають одного процента у Вінницькій (0,8), Полтавській (0,7), Ровенській (0,6), Одеській, Луганській і Житомирській (по 0,5), Чернівецькій (0,4), Донецькій (0,2) і Кримській (0,1) областях.

18. Прізвища з суфіксом *-аш* (*Худаш, Юраш*) подібно як попередні, зустрічаються майже в усіх областях, але кількість їх відносно невелика. Найвищий процент виявлено в Чернівецькій обл. (1,4) і в Одеській (1%). Далі йдуть області: Ровенська (0,9), Закарпатська (0,8). У Вінницькій, Житомирській, Черкаській, Сумській та Луганській обл. кількість цих прізвищ трохи більша ніж 0,5%, а в інших не досягає і половини процента.

Це основні типи сучасних українських прізвищ. Вони поширені на всій українській території і становлять в кожній області досить помітну групу.

Про територіальне розміщення десятків інших надзвичайно різноманітних прізвищ, кількість яких іноді дуже незначна, часто менша ніж 0,1%, немає можливості докладно говорити. Ми зупинимось тільки коротко на розгляді деяких словотворчих типів прізвищ, характерних для певних областей.

Так, прізвища з суфіксами *-ал-о, -кал-о* (*Бухало, Штокало*) найбільш поширені в Полтавській обл. (0,9%). Трохи менше їх у Херсонській, Львівській, Закарпатській та Вінницькій обл. В інших областях їх процент дуже незначний.

Генетично споріднені з ними прізвища на *-ил-о* (*Забарило, Проциділо*). Вони становлять 0,5% у Чернігівській, Сумській, Волинській областях, коло 0,3% у Київській, Тернопільській і Львівській обл., а в інших — ще менше.

Прізвища на *-айл-о* (*Кокотайло, Нечитайло*) становлять досить високий процент у Харківській обл. (1,8).

Прізвища з суфіксом *-д-а* (*Жмида, Яцунда*) становлять понад 1,3% у Закарпатській обл., а трохи менше (1,2%) — у Вінницькій.

Для Закарпаття, крім уже вказаних, характерні ще такі типи прізвищ:

а) закінчені на *-о* з попереднім м'яким приголосним (*Гнатьо, Леньо*), які становлять тут 2,7%,

б) прізвища з суфіксом *-ош* (*Плакош, Мирош*) — коло 1%,

в) прізвища у формі родового відмінка однини (*Давида, Кошута*) — 0,8%,

г) прізвища з суфіксом *-б-а* (*Майба, Покорба*) — 0,7%,

д) прізвища з суфіксом *-ул-а* (*Мацула, Трицула*) — 0,7%.

Прізвищ на *-'о*, крім Закарпатської, ще багато тільки у Львівській обл., головним чином у підкарпатських районах, де становлять коло 0,5%.

Прізвища на *-ош*, крім Закарпатської обл., виявлені ще в Івано-Франківській, Чернівецькій, Львівській, Тернопільській, Вінницькій, Волинській, Запорізькій, Київській, Сумській і Кіровоградській областях (приблизно 0,1%). В інших областях їх майже зовсім немає.

Прізвища у формі род. відмінка однини від чоловічих імен або прізвищ, крім Закарпатської обл., майже в такій самій кількості знаходяться ще на території Тернопільської, Вінницької і Полтавської обл. У Львівській, Чернівецькій, Сумській та Харківській обл. кількість їх теж досягає половини процента.

Для Чернівецької обл., крім прізвищ з суфіксами *-аш, -ар, -ан*, про які згадувалось, досить характеристичними є прізвища з суфіксом румунського походження *-ул* (*Ганул, Манчул*), які тут становлять 1,8%. У відносно значній кількості (0,9%) виявлено їх у Миколаївській обл. Знаходимо їх також у Закарпатській, Львівській, Тернопільській обл., але в мінімальній кількості.

Для північної частини України, зокрема Волинської, Чернігівської і Сумської обл., характерне збереження у реліктовій формі давніх прізвищ — іменників середнього роду з суфіксом *-ат-*. Це сучасні прізвища типу *Крупеня, Зубеня*, які морфологічно асимілювалися з

іменниками і відміни. Кількість їх у названих областях не перевищує 0,2%.

На заході УРСР, у Львівській обл., зокрема на Бойківщині, зберігся ще у невеликій кількості такий релікт, як прізвища на -ат (-'ат), що генетично є формою родового відмінка множини іменників середнього роду з суфіксом -ат- (Процев'ят, Хронов'ят). Кількість їх не досягає й 0,1%.

Західна частина України (Правобережжя з Галичиною, Буковиною й Закарпаттям) взагалі характеризується більшою різноманітністю словотворчих типів прізвищ, серед яких величезну більшість становлять дуже нечисленні групи, що в окремих областях налічують усього кілька сотих процента. Мимоволі приходить на думку аналогія з діалектною роздрібненістю південно-західного наріччя. Чи не ті самі причини, які обумовили цю роздрібненість, створили і ту величезну кількість різноманітних словотворчих типів прізвищ, яких не зустрічаємо в центральних і східних областях України?

Ми вже згадували про такі виключно західноукраїнські прізвища, як Гнатьо, Ваньо, як прізвища на -ишин і ін. До них треба додати:

а) Прізвища на -айк-о, -айк-а (Лисайко, Плавайка), що становлять 0,3% в Тернопільській, 0,2% — в Івано-Франківській і 0,1% в Закарпатській обл. На сході України виявлено їх тільки в Кіровоградській обл. (0,1%) і то, можливо, серед численних у цій області переселенців з Галичини.

б) Близькі до них за способом утворення прізвища з суфіксом -ейк-о, -ейк-а (Федейко, Тацейка), які, правда, спорадично трапляються і в деяких східноукраїнських областях, але в основному вони типові для заходу України. В Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Хмельницькій, Волинській, Житомирській обл. вони становлять від 0,2 до 0,4%.

в) Тільки на заході, у Тернопільській та Івано-Франківській обл., виявлено прізвища на -еньк-о, -еньк-а (Шкребенько, Івасенька), а у Львівській і Закарпатській обл. — утворені за допомогою згрубілих суфіксів прізвища типу Павлице, Ковалисько.

г) До західних треба зарахувати також прізвища на -ись (Гавриць, Максись), які виявлено у Львівській,

Тернопільській, Івано-Франківській, Ровенській, Хмельницькій та Вінницькій обл.

д) Прізвища на -ась (Демидась) теж переважають на заході, хоч трапляються і в деяких східноукраїнських областях.

е) Прізвища з суфіксом -есь (Михтєсь) виявлені тільки в Хмельницькій та Львівській обл.

є) Прізвища на -оньк-а, -оньк-о (Галонька, Федоронько) записані тільки у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській обл.

У західних областях переважають і прізвища з суфіксом -усь (Макарусь, Горбусь), -унь (Братунь, Федунь), -уньк-а (Галунька), -уник (Івануник), -ось (Братось).

Прізвища, утворені з іншими демінутивними суфіксами, розсіяні по всій території УРСР, і перевагу їх у такій чи іншій області важко встановити. Так, прізвища на -к-а (Прутулка, Залипка) поширені, з одного боку, на заході (Вінницька обл. — 0,4%; Волинська — 0,6; Закарпатська — 1,9; Львівська — 1,4; Ровенська — 0,3; Івано-Франківська — 1,5; Тернопільська — 2; Хмельницька — 0,1; Чернівецька — 1,1; з другого боку, мабуть, не менше їх у східних областях: у Дніпропетровській — 0,7%; Запорізькій — 0,7; Київській — 0,5; Кіровоградській — 0,9; Полтавській — 1,6; Сумській — 0,9; Харківській — 2,4; Черкаській — 1,4.

Приблизно таку саму картину рівномірного розсіву по всій території України являють і прізвища з суфіксами -аг-а (Довб'яга), -анк-о (Дерев'янка), -ань (Глухань), -ах-а (Дробаха), -ашк-о (Ромашко), -ег-а (Здоровега), -ер-а (Бугера), -ечк-о (Петречко), -ешк-о (Мелешко), -илк-о (Ціпилко), -их (Гаврих), -иц'-а (Іваниця), -ичк-а, -ичк-о (Паляничка, Федоричко), -иш (Черниш), -ишк-о (Малишко), -хн-о (Івахно) та ін.

Закінчуючи огляд географічного розміщення українських прізвищ, слід згадати ще про одну групу, а саме: про українські прізвища іншомовного походження.

Розміщення їх на українській етнографічній території неоднакове. Подібно до того як кількість слів іншомовного походження в словниковому складі окремих говорів української мови неоднакова, так і в складі прізвищ значно більше іншомовних елементів знаходимо на окраїнах, ніж у центральних областях.

Найбільший процент українських прізвищ іншомов-

ного походження мають області: Закарпатська (7%), Луганська (4,7), Львівська (4,3), Тернопільська (4,1), Чернівецька (3,3), Волинська (3,1), Івано-Франківська (2,5). Відносно значна кількість їх знаходиться також в областях: Вінницькій і Хмельницькій (по 2,1%), Миколаївській (1,9), Харківській (1,8), Ровенській (1,5), Кримській (1,4), Одеській (1,1) та Донецькій (1,1). У центральних областях прізвища іншомовного походження становлять у середньому 0,5%.

Українські прізвища мадьярського походження розміщені майже виключно на території Закарпатської обл., прізвища польського походження — переважно у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Хмельницькій, Вінницькій обл., прізвища румунського походження — в Чернівецькій, Вінницькій, Одеській, Миколаївській обл., прізвища тюркського походження — в Дніпропетровській, Запорізькій, Донецькій, Чернігівській, Сумській обл.

Величезна більшість словотворчих типів українських прізвищ розміщена на території всіх областей УРСР.

Суспільне життя сприяє все більшому змішанню населення, яке первісно на протязі довгих століть заселяло одні й ті самі досить обмежені території. Проте матеріал, зібраний головним чином серед сільського населення, дозволяє ще встановити первісні зони поширення різних словотворчих типів українських родових прізвищ.

Розглядаючи розміщення сучасних українських прізвищ на території УРСР, ми йшли за адміністративним поділом, хоч свідомі, що такий принцип не можна вважати досконалим, бо поділ на області враховує потреби передусім народного господарства, але зовсім не рахується з історією чи діалектними особливостями, що впливали на формування власних особових назв.

Процентні відношення між типами прізвищ у кожній області ми подавали, виходячи з наявної в нас кількості зібраних прізвищ. Ці цифри можуть згодом змінитись у зв'язку з повнішим чи більш рівномірним зібранням матеріалу на території всієї області.

Думаємо, що і такий недосконалий, схематичний розгляд розміщення прізвищ можна прийняти як перший етап його вивчення. Майбутнім дослідникам залишаємо провести уточнення й виправлення неминучих помилок у цій «географії» української антропонімії.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Arct — М. Arct, Słownik wyrazów obcych, Warszawa, 1935.
 Brückner — A. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Warszawa, 1957.
 Грінченко — Словарь української мови, упорядкував Б. Грінченко. т. I—IV, Вид-во АН УРСР, К., 1958.
 Даль — В. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, М., 1955.
 Преображенский — А. Г. Преображенский, Этимологический словарь русского языка, М., 1959.
 Ушаков — Толковый словарь русского языка под ред. Д. Н. Ушакова, М., 1935. Воспроизведено в 1947 г.
 Чубинський — Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край..., «Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским», СПб., 1872—1878.

ОБЛАСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Вн — Вінницька	Мк — Миколаївська
Вл — Волинська	Од — Одеська
Дн — Дніпропетровська	Пл — Полтавська
Лон — Донецька	Рв — Ровенська
Жт — Житомирська	См — Сумська
Зк — Закарпатська	Тр — Тернопільська
Зп — Запорізька	Хм — Хмельницька
І-Фр — Івано-Франківська	Хрк — Харківська
Кв — Київська	Хс — Херсонська
Км — Кримська	Чрв — Чернівецька
Крв — Кіровоградська	Чрг — Чернігівська
Лв — Львівська	Чрк — Черкаська
Лг — Луганська	

ЗМІСТ

Вступ	3
I. Семантика твірних основ українських прізвищ	8
Прізвища, утворені від особових власних імен	9
Прізвища і топонімічні назви	23
Прикметникові прізвища	26
Іменникові прізвища	28
Прізвища, утворені за соціальною приналежністю або від назви постійного заняття	33
Прізвища, що вказують на класове розшарування суспільства	36
Прізвища, утворені від назв адміністративних посад	38
Прізвища, утворені у зв'язку з військовою службою	41
Прізвища, виникнення яких пов'язане з економічним життям країни	43
Прізвища людей, що мали якесь відношення до освіти чи мистецтва	58
Прізвища, утворені від назв церковних посад	59
Прізвища, утворені від назв інших занять	61
Прізвища, що виникли в процесі боротьби народу за визволення	62
Прізвища, утворені за індивідуальними ознаками перших носіїв	64
Інші шляхи виникнення прізвищ	73
II. Словотворча будова і граматичні особливості прізвищ	81
Прізвища прикметникового типу	81
Прізвища іменникового типу	95
Прізвища, утворені лексико-семантичним способом	96
Прізвища, утворені морфологічним способом	101
Прізвища, утворені регресивним способом	172
Прізвища, утворені синтаксико-морфологічним способом	174
Прізвища, утворені з дієслівних форм	179
Прізвища, утворені з прислівників, службових слів, вигуків	180
Прізвища іншомовного походження	182
III. Розміщення основних словотворчих типів українських прізвищ на території УРСР	195
Умовні скорочення	215

СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНІ ТИПИ УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ

Структурні типи	СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНІ ТИПИ УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ																
	Прикметникові прізвища				Іменникові прізвища												
	Членні		Нечленні		Утворені лексико-семантичним способом	Утворені регресивним способом	Утворені синтаксико-морфологічним способом	Усічені (абривіа-тури)	Утворені морфо-суфіксальні (найбільш продуктивні суфіксем)								
	Якісні і відносні прикметники (діеприкметники) на -ий(-а), -ів(-я)	Відносні прикметники з суфіксами -ськ-, -цьк-, -зьк-	Якісні і відносні прикметники та діеприкметники	Присвійні прикметники з суфіксами -ин-, -ишин, -ів, -ов, -ев					-ук(-'ук), -чук	-енк-о	-ак(-'ак), -чак	-ич, -анич, -евич, -ович	-ик, -ік, -ник	-к-о	-к-а	-ець	
Групи за походженням																	
Від власних імен		Андрієвський Стецький	Ждан	Олексин Іванишин Костів Грицьков	Борис Кузьма Катерина		Лихопавло	Мих Влад	Трофимук Костюк Мартюк	Гордієнко Іваненко Марусенко	Грицак Андрусак Настасяк	Петрич Семжанич Гаврисевич Антонович	Василик Грицик Івануник	Андрейко Гавришко Романько	Ганичка Петринка Микитка	Гаврилець Євчинець Іванишинець	
Від топонімів або від місця проживання	Підлісний Задорожний Наконечний	Роздольський Кульчицький Сивоолозький		Польщин Бойків Фільварків	Галич Горинь Сокаль		Косогор Лісогор Чорномор		Кіцманюк Коломийчук Шешорук	Миргород-ченко Охтирченко	Самборак Стрияк Дончак	Долинич Жолкевич Тарнович	Козовик Слободяник Скальник	Кримко Бовечко		Лубенець Коломиць Хоролець	
Від назви професії, за соціальною чи національною приналежністю	Возний Хорунжий	Пиваревський Кравецький		Косарчин Ткачишин Москальчин Дяків	Кравець Мицанин Швед		Білоткач Дереворіз Пивовар		Ковалюк Мужичук Німчук	Бондаренко Ткаченко Литвиненко	Возняк Волощак Гуцуляк	Косаревич Чабанович Верменич Ляхович	Кравчик Хомутник Шведик	Осаулко Опришко Литвинко	Воввідка Музичка Шляхетка	Бондарев Сукновадець Москалець	
Від індивідуальних ознак першого носія прізвища	Лисий Мудрий Коханий	Мудрецьовський Мудрецький	Глух Мовчан Молод	Шульгин Коротчин Глухов	Бородавка Велет Каліка	Рюма Хваста Рудь	Білоус Гнилозуб Скоробреха		П'яничук Шахрайчук Шестопалюк	Кривов'язенко Носаленко	Біляк Худяк Дебеляк	Старуш-кевич Білевич	Рудик Слабик Мимрик	Величко Слинько Сліпко	Головка Дригалка Погорілка	Хромець Крикливоць Хропунець	
Від апелятивів і незрозумілих прізвищ	Оковитий Петлячий Гарматний	Щибубовський Щибухововський		Рибчин Вербин Королішин Цапів	Граб Часник Сорока		Сухомилин Твердохліб Ціцлиба		Баранюк Ковбасюк Лопатчук	Дубенко Журбенко Підковенко	Барилляк Мушак Дзіндзяк	Рибчин Пироганич Ковшевич Табаків	Вусик Грибик Бараник	Балушко Бугайко Сокирко	Джичка Пирка	Зубець Рибець	
Від скам'янілих дієслівних форм					Бачиш Процай Явися									Цілуйко			
Від числівників та прислівників	Сороковий Тисячний			Десятин	Красно Бистро Літепло		Півторадин Двуліт Семиряд		Десятнюк	Семеренко Сотченко	Півторак Третяк		Десятирик Тридцятник	Трійко П'ятько	Семирка Сімка	Одинець	
Від вигуків, звуконаслідувальних і службових слів					Дзень Хай					Нехаєнко Гейченко	Гевак Лемак		Гавчик	Гейко Гопко Хайко	Кукурічка Гевка		
Від слів іншомовного походження	Зацний Гекний	Генсборський Віхоцький Фабровський		Марцінків	Ганц Боршох		Валігура Кочубей		Башук Гайдюк	Мурзенко	Голов'як Фабуляк	Глембович Янклевич	Вуйчик Бндрик	Пеньонжко		Малоголовець	

СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНІ ТИПИ УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ

Іменникові прізвища

Утворені морфологічним способом

Суфіксальні (найбільш продуктивні суфікси)

Усічені (аббревіатури)

	-ук(-'ук), -чук	-енк-о	-ак(-'ак), -чак	-ич, -анич -евич, -ович	-ик, -ік, -ник	-к-о	-к-а	-ець	-ан(-'ан)	-ій	-ун(-'ун)	-ар(-'ар)	-ай	-ух(-'ух)	Префіксальні	Пре- фіксально- суфіксальні	У формі родового відмінка
Мих Влад	Трофимук Костюк Мартюк	Гордієнко Іваненко Марусенко	Грицак Андрусак Настасяк	Петрич Сежманч Гаврисевч Антоневич	Василик Грицик Івануник	Андрейко Гавришко Романько	Ганичка Петринка Микитка	Гаврилець Євчинець Іванишинець	Сидоран Федан	Павлій Карпій Марусій	Євчун Грицун Карпун		Климай Грицай Лучкай	Петрух Гринюх Павлюх			Деміда Захара Процев'ят
	Кіцманюк Колодійчук Шешорук	Миргород- ченко Охтирченко	Самборак Стрияк Цончак	Долинич Жолкевич Парнович	Козовик Слободяник Скальник	Кримко Боечко		Лубенець Коломиць Хоролець	Болехан Бережан Чернівчан	Дебрій Скалій	Бойцун		Березнай Будкай		Залипка	Нагірняк Забужан Піддубник	
	Ковалюк Музичук Німчук	Бондаренко Ткаченко Литвиненко	Возняк Волошак Гуцуляк	Носаревич Чабанович Верменич Ляхович	Кравчик Хомутник Шведик	Осаулко Опришко Литвинко	Воевідка Музичка Шляхетка	Бондарець Сукновалець Москалець		Гарматій Сурмій Трубій	Кравцун Прядун Чехун	Вовняр Смоляр Золотар	Сурмай Трубай Скрипай			Підлатай- ко Підданюк	Шведа
	П'яничук Шахрайчук Шешопалюк	Кривоєв'язенко Носаленко	Біляк Худяк Дебеляк	Старуш- кевич Білевич	Рудик Слабик Миррик	Величко Слинько Сліпко	Головка Дригалка Погорілка	Хромець Крикливець Хропунець	Носан Сухан Щербан	Вертії Плаксії Шептії	Буркун Кривцун Старцун	Чубар Губар Куцар	Довгай Лисай Чорнай	Старух Чернюх Верцюх	Невдовець Безус	Безюско Невмивака Захудайло	Глуха
	Баранюк Ковбасюк Лопатчук	Дубенко Журбенко Підковенко	Баріляк Мушак Дзіндзяк	Рибчин Пироганич Ковшевич Табаківч	Вусик Грибик Бараник	Балушко Бугайко Сокирко	Джичка Пирка	Зубець Рибець	Будзан Кишкан	Дверій Капустій Козій	Рачун Вовкун Кречун	Мандар Линдяр	Губай	Нетлюх Гречух Дідух	Накапелюх Пристінка		Гудза Чобота Дрозда
						Цілуйко									Недовіз Некеруй	Засядько Роздобудь- ко	
	Десятнюк	Семеренко Сотченко	Півторак Третяк		Десятирик Трицият- ник	Трійко П'ятько	Семирка Сімка	Одинець	Перван				Балай Галай			Подвай- цятник	
		Нехаєнко Гейченко	Гевак Лемак		Гавчик	Гейко Гопко Хайко	Кукурічка Гевка			Цабій							
	Башук Гайдюк	Мурзенко	Голов'як Фабуляк	Глежбович Янклевич	Вуйцик Бндрик	Пеньонжко		Милогловець		Бельдії Гамалії			Гайдай Кішай				